

European Vector of Modern Education, Science and Production – 2024

**Series of monographs
Slovak publishing house
NES Nová Dubnica s.r.o.**

Monograph 2

Publishing House NES
Nová Dubnica s.r.o., 2024

European Vector of Modern Education, Science and Production - 2024

**Series of monographs
Slovak Publishing House
NES Nová Dubnica s.r.o.
Monograph 2**

Publishing House NES Nová Dubnica s.r.o., 2024

Editorial board :

Róbert Hulák – PhD, NES s.r.o., Slovenská Republika

Jiří Kabelka – PhD, DEL a.s., Czech Republic

Jitka Belková – Master of Engineering and Technology, Slovenská Republika

Zdeněk Navrátil – Master of Mechanical Engineering, Czech Republic

Reviewers :

Filip Gabriš – PhD, NES s.r.o., Slovenská Republika

Jana Hudecová – Master of Engineering and Technology, Slovenská Republika

Zdeněk Králíček – PhD, DEL a.s., Czech Republic

Series of monographs Slovak Publishing House NES Nová Dubnica s.r.o.,
Slovenská Republika

Monograph 2

The authors bear full responsible for the text, quotations and illustrations

Copyright by NES Nová Dubnica s.r.o., Slovenská Republika, 2023

ISBN 988 – 963 – 8454 – 15 – 3 – 3S

Editorial compilation

Publishing House NES Nová Dubnica s.r.o.

M.Gorkého 820/27, P.O.BOX

018 51 Nová Dubnica, Slovenská Republika

tel. +421-42-4401 209

TABLE OF CONTENTS

CHAPTER 1. MODERN BASICS OF ECONOMICS, MANAGEMENT AND TOURISM	6
1.1. Current State and Prospects of the Development of Internet Trade in Ukraine	6
1.2. Methods and Tools of Financial Analytics as Tools for Developing Business Development Strategies	19
1.3. Assessment of the Reasons for the Formation of a Strategic Gap in the Planning of the Activities of Enterprises	29
1.4. Peculiarities of International Wine Trade	39
1.5. Dynamics of Management Interaction in the Solving Process of Economic Problems	52
CHAPTER 2. INNOVATIVE AND MODERN FOUNDATIONS OF PEDAGOGY AND PSYCHOLOGY	62
2.1. Use of Modern Educational Technologies in Professional Training of Future Teachers of Labor Training and Technology	62
2.2. Development of Flexibility in Older Preschool Children Means Gymnastic Exercise	81
2.3. Educational Innovation in High School: Content, Tasks and Ways of Implementation	97
2.4. Development of Communication and Speech Skills in Children With Autism Spectrum Disorders (ASD) in Inclusive Education	113
2.5. Forming a Healthy Lifestyle for Primary School Children	128
2.6. Development of Future Technology Teachers' Creativity in the Educational Process of a Higher Education Institution	142
CHAPTER 3. THEORETICAL FOUNDATIONS OF THE FORMATION OF GRAPHIC AND GRAPHIC AND INFORMATIONAL COMPETENCES OF STUDENTS OF ENERGY SPECIALTIES ON THE BASIS OF TRAINING AT A PEDAGOGICAL UNIVERSITY	162
3.1. Formation of Graphic Competence in Students of Energy Specialties ..	162
3.2. Model for Designing Multilevel Competence-oriented Evaluation Tools for the Formation of Graphic Competence in Students of Energy Majors	166
3.3. Peculiarities of the Formation of Graphic and Informational Competence Among Students of Energy Specialties	170
ANNOTATION	176
ABOUT THE AUTHORS	180

CHAPTER 1. MODERN BASICS OF ECONOMICS, MANAGEMENT AND TOURISM

1.1. Current State and Prospects of the Development of Internet Trade in Ukraine

СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ІНТЕРНЕТ-ТОРГІВЛІ В УКРАЇНІ

Однією з основних трансформацій, яку нині переживає глобальне бізнес-середовище, є стрімкий розвиток та впровадження Інтернет-торгівлі. З урахуванням стрімкого прогресу у сфері веб-технологій та Інтернету, електронна торгівля швидко розширює свій вплив на світовому рівні, стаючи важливою складовою економіки. Кожен день все більше та більше підприємств у різних країнах активно впроваджують інструменти електронної торгівлі в свою діяльність, щоб привертати нових клієнтів та, відповідно, збільшувати свій прибуток. Цей тренд також охоплює торговельні відносини, які на сучасному етапі активно мігрують в онлайн-простір.

У світовій науковій літературі теоретичними та практичним аспектами дослідження проблематики інтернет-торгівлі, займалися такі зарубіжні науковці, як І. Балабанов, Д. Белл, Л. Герстнер, Г. Дункан, Д. Еймор, В. Звасс, М. Кастельс, Л. Клімченя, О.Кобелев, Д. Козьє, А. Саммер, І. Стрелец, Л. Стюарт, Ян Тіме, В. Тріз, Р. Фрост, Л. Хасіс, Дж. Штраус, А. Юрасов та ін. Також сучасні проблеми розвитку інформаційного суспільства, комерційних відносин через Інтернет, концептуальних змін та перспектив розвитку й видів електронної торговельно-економічної діяльності розкрито в окремих працях вітчизняних науковців, серед яких: В. Апопій, А. Береза, А. Берко, Л. Вінарік, В. Висоцька, І. Гамова, М. Єрмошенко, Т.Ковальчук, А. Крутова, В. Лук'янов, М. Макарова, С. Маловичко, А. Мартовий, Н. Меджибовська, О. Омельченко, Л. Патраманська, В. Плескач, Л. Пономаренко, О. Сазонець, І. Свидрук, В. Христіановський, О. Шалева та ін. Однак, не зважаючи на величезну кількість вже наявних наукових праць, глобалізаційні та цифрові трансформації надихають на все більш глибокі дослідження в даній області, з'являється необхідність систематичного аналізу та вивчення впливу різних факторів на електронну торгівлю та економіку в цілому.

Розвиток електронної торгівлі нерозривно пов'язаний із появою та розширенням глобального доступу до Інтернету. У XX столітті створення та розвиток комп'ютерних мереж призвели до суттєвих трансформацій у сучасному суспільстві, включаючи формування інформаційного (постіндустріального) суспільства та інформаційної економіки. Протягом останнього десятиріччя великою мірою зростає кількість користувачів Інтернету, як у світі, так і в Україні. Цей ріст взаємодіє з розширенням сфери використання мережі в соціально-економічному житті суспільства, охоплюючи побутове використання, сферу навчання та економічну діяльність.

Високий рівень проникнення Інтернету напряму впливає на масштаби розвитку електронної торгівлі товарами і послугами. Цей сегмент активно

розкривається практично незалежно від наявних політичних і економічних викликів, відзначаючи собою стале зростання та визначену стабільність.

Е. Терещенко зазначає, що у сучасному бізнес-середовищі інтернет-торгівля вирішує ключове завдання щодо підвищення конкурентоспроможності підприємств. Це можливо завдяки використанню передових досягнень в галузі інформаційно-комунікаційних технологій. Е-торгівля надає підприємствам можливість швидко та без посередників знаходити комерційних партнерів з мінімальними трансакційними витратами. Це робить інтернет-торгівлю невід'ємною частиною стратегії підприємства для оптимізації бізнес-процесів та забезпечення ефективного ведення діяльності в умовах сучасного ринкового середовища [1].

Отже, проаналізувавши наукову літературу, можна зазначити, що інтернет-торгівля – це форма бізнес-діяльності, яка використовує Інтернет та електронні засоби зв'язку для здійснення комерційних транзакцій. Це включає в себе купівлю і продаж товарів та послуг, електронний маркетинг, фінансові операції, управління ланцюгом постачання та інші бізнес-процеси, які відбуваються в електронній формі через віртуальні платформи та інтернет-сайти. Інтернет-торгівля дозволяє підприємствам та споживачам ефективно взаємодіяти в онлайн-середовищі, забезпечуючи широкий доступ до ринків та оптимізуючи бізнес-процеси.

Кількість користувачів Інтернету в Україні безперервно зростає, що призводить до розширення інфраструктури Інтернет-торгівлі (рис. 1). Особливо активні у використанні Інтернету є представники покоління Y (millennials, Young Liberty Love, мережеве покоління). Це покоління, народжене після 1981-1983 років, відрізняється глибокою зацікавленістю в цифрових технологіях. Значущий вплив на покоління Y справляє розвиток технологій мережевої комунікації. Доля користувачів Інтернету серед осіб віком від 18 до 39 років в Україні досягла рівня 91%. За останні п'ять років зростання інтернет-торгівлі на українському ринку складає 50-60%. На території України функціонує приблизно 8 тисяч онлайн-магазинів, причому 300 найбільших із них забирають до 80% ринкової частки.

Згідно з інформацією Інтернет Асоціації України, загалом у країні користуються Інтернетом 21,6 мільйонів осіб. Серед них особливо активні групи включають школярів/студентів, власників або керівників великих та середніх підприємств та військовослужбовців, при чому рівень використання Інтернету в цих групах становить 100%. Відповідно, зростання кількості активних користувачів Інтернету призводить до збільшення обсягів електронної торгівлі, оскільки різні учасники сприймають Інтернет як природне середовище для існування, де можна задовольняти різноманітні потреби.

Ринок електронної торгівлі відзначається активним ростом, що обумовлено стрімким збільшенням числа користувачів Інтернету, зростанням впливу соціальних мереж, збільшенням кількості маркетплейсів, систем електронних платежів і переходом провідних веб-сервісів на більш технологічно високорозвинені платформи [3].

Рис. 1 Кількість Інтернет-користувачів в Україні за 2019-2023 рр.
Джерело: сформовано авторами на основі [2]

Згідно з дослідженнями С.М. Ілляшенка та Т.Є. Іванової, продажі через Інтернет відбуваються за допомогою чотирьох основних платформ: онлайн дошка оголошень, соціальні мережі, електронні магазини та торгові веб-сайти [4]. Вони підкреслюють, що при наявності ефективного веб-ресурсу та використанні інтернет-маркетингу підприємство має можливість значно збільшити обсяги продажів своїх товарів. Крім того, вони акцентують на перевагах використання інтернет-магазину, серед яких відкритість до віддалених ринків, здатність охопити різноманітний споживацький шар, більш низькі витрати порівняно з традиційними магазинами, можливість ведення бізнес-комунікацій у режимі онлайн, зручність процесу здійснення покупки та можливість здійснювати торгівлю цілодобово. В цілому, використання інтернет-магазину відкриває перед підприємством широкі перспективи для розвитку та підвищення конкурентоспроможності.

Сьогодні існують різні веб-платформи, де можливі покупки, а підприємці використовують їх для успішної проведення електронної торгівлі. Серед них:

- 1) маркетплейси: Prom, Rozetka, Allo, Bigl та Epicentr,
- 2) онлайн-магазини: Comfy, Makeup, Apteka 911, Foxtrot та Citrus,
- 3) соцмережі: Instagram, Facebook, YouTube [5].

При використанні цих інтернет-платформ, ефективні маркетингові рішення відіграють основну роль у створенні оптимальних стратегій взаємодії з кінцевим споживачем. Це сприяє високоякісному наданню послуг, сприяє стимулюванню технологічних сервісів, раціональному використанню фінансових ресурсів, сприяє розвитку платіжних систем та зменшенню витрат на транспортування. Багато маркетплейсів та онлайн-магазинів приділяють увагу оптимальній моделі

прямої доставки до покупця, обходячи складські проміжні ланки, що також сприяє збільшенню заохочення нових покупців.

Проаналізуємо стан інтернет-торгівлі в Україні за останні роки (табл. 1). За три роки (2019-2021) кількість підприємств, що здійснюють електронну торгівлю, зросла на 91 одиницю (від 2440 до 2531). Це свідчить про збільшення інтересу підприємств до електронних торгівельних платформ. За той же період відсоток підприємств, що займаються електронною торгівлею, зріс з 4,8% до 5,0%. Це може свідчити про загальний позитивний тренд у розвитку цього сегменту ринку та зростання його популярності серед бізнесу. Якщо мова йде про обсяг реалізованої продукції через інтернет-торгівлю зріс із 292,731,939,1 тис. грн у 2019 році до 435,909,793,9 тис. грн у 2021 році. Водночас варто зауважити, що відсоток обсягу реалізованої продукції через електронну торгівлю також зріс, з 4,5% у 2019 році до 5,3% у 2021 році. Це свідчить про збільшення внеску електронної торгівлі в загальний обсяг продукції підприємств. В цілому, дані таблиці вказують на позитивні тенденції у розвитку електронної торгівлі, що свідчить про зростання інтересу підприємств до цього сегменту економіки і підтверджує його значущість у загальному обсязі бізнес-операцій.

Таблиця 1

Кількість підприємств, які здійснювали електронну торгівлю та обсяг реалізованої продукції (товарів, послуг), отриманий від електронної торгівлі

Показники	2019	2020	2021
Кількість підприємств, які здійснювали електронну торгівлю, одиниць	2440	2494	2531
Кількість підприємств, які здійснювали електронну торгівлю у % до загальної кількості підприємств	4,8	4,9	5,0
Обсяг реалізованої продукції (товарів, послуг) підприємств, отриманий від електронної торгівлі, тис. грн	292731939,1	364571488,0	435909793,9
Обсяг реалізованої продукції (товарів, послуг) підприємств, отриманий від електронної торгівлі у % до загального обсягу реалізованої продукції (товарів, послуг) підприємств	4,5	5,0	5,3

Джерело: складено автором за даними [6]

Аналізуючи темпи зростання обсягів інтернет-торгівлі в Україні, можна відзначити, що вони в останні роки суттєво збільшилися. Ця тенденція визначається переважно стрімким розширенням доступу до Інтернету в Україні та розподілом користувачів мережі за категоріями віку та рівнем доходу. Зокрема, для осіб із доходом вище середнього цей показник наближається до 100%,

аналогічна ситуація спостерігається серед користувачів у віковій групі 15-45 років, яка становить значну частину активних інтернет-покупців.

Експерти також зауважують, що в 2021 році лише 8% користувачів мережі Інтернет не здійснювали жодних покупок. Загальний ріст обсягів електронної торгівлі привів Україну до провідної позиції серед країн Європи в період з 2018 по 2022 роки. Варто відзначити, що ця тенденція буде спостерігатись протягом не більше двох років, оскільки темпи зростання рівня проникнення Інтернету зменшуються із збільшенням його абсолютного значення. Це, в свою чергу, суттєво впливає на динаміку обсягів інтернет-торгівлі.

Значний поштовх у розвитку інтернет-торгівлі дала пандемія, що накрила країну у 2019 році. Карантинні обмеження змінили споживчу поведінку, збільшуючи попит на онлайн-покупки. Багато людей і досі віддають перевагу інтернет-торгівлі для уникнення особистого контакту. Відбулися зміни і у сегментах ринку. Деякі товари отримали зростання попиту внаслідок пандемії, наприклад, медичні товари, продукти харчування, товари для розваг удома. Це призвело до збільшення обсягів інтернет-торгівлі у цих категоріях. Поряд з цим, зі зростанням попиту на інтернет-продукти та послуги збільшилася конкуренція серед онлайн-торговців. Вони борються за увагу та лояльність клієнтів, пропонуючи різноманітні акції та знижки.

Та не лише пандемія вплинула на розвиток інтернет торгівлі в нашій країні, 2022 рік став для всього суспільства одним із найважчих, через вторгнення країни агресора на нашу землю. Умови війни спричинили економічні труднощі у певних регіонах, що вплинуло на покупоспроможність та споживчу активність. Це може призвело до зменшення обсягів інтернет-торгівлі в цих районах. Виникли логістичні труднощі, зокрема, у відправленні та доставці товарів, що призвело до затримок у виконанні замовлень та підвищення вартості логістики. Також війна змінила структуру попиту на товари та послуги, змушуючи підприємства адаптувати свою стратегію продажів та асортимент продукції.

Слід відзначити, що в рейтингу трьох найпопулярніших електронних торгових платформ в Україні на 2021 рік увійшли OLX.ua, Rozetka.com.ua та Prom.ua. Ці ресурси відзначаються взаємовідносинами типу B2B, B2C та C2C. Аналізуючи бізнес-моделі найуспішніших українських учасників інтернет-торгівлі, можна визначити, які саме платформи користувались найвищим попитом:

1. Електронні дошки оголошень: це сайти, де приватні особи чи компанії розміщують рекламні пропозиції щодо товарів та послуг (наприклад, OLX, rta.com, shafa.ua).

2. Електронні магазини, супермаркети: платформи для продажу товарів через Інтернет, які закупають товари від різних виробників і реалізують їх від свого імені за власними цінами, переважно з власних складських запасів (наприклад, Foxtrot, Comfy, Метро Україна, Rozetka, Modnakasta, Leboutique, LaModa).

3. Прайс-агрегатори: платформи для порівняння пропозицій від різних фірм (наприклад, Hotline, Price).

4. Електронний стіл замовлень: це платформи для об'єднання покупців та надавачів послуг (наприклад, Uber, BlaBlaCar).

Ці типи платформ відображають різноманітні аспекти та підходи в інтернет-торгівлі, які відповідають різним потребам споживачів та бізнесу.

Зростання інтернет-торгівлі в Україні підтримується рядом факторів, які взаємодіють та сприяють розвитку цього сегменту. Нижче наведено докладний аналіз цих факторів:

- зростання доступу до Інтернету: постійне розширення мережевого покриття і підвищення доступності Інтернету в Україні є ключовим фактором. Зі збільшенням кількості людей, які можуть здійснювати онлайн-покупки, зростає і попит на інтернет-торгівлю;

- зміни в споживчому поведінці: зміна у споживчому підході, зокрема, зростання попиту на зручні та ефективні онлайн-покупки. Клієнти віддають перевагу широкому асортименту товарів та послуг, який пропонує інтернет-торгівля, а також зручності і швидкості здійснення покупок в Інтернеті;

- розвиток мобільних технологій: збільшення використання сучасних мобільних пристроїв сприяє зростанню інтернет-торгівлі. Мобільні додатки та оптимізовані для мобільних платформ версії інтернет-магазинів роблять процес покупок більш зручним та доступним;

- зростання довіри до електронних платіжних систем: запровадження та популяризація безпечних електронних платіжних систем сприяє збільшенню впевненості споживачів у здійсненні онлайн-платежів. Це стимулює зростання електронної торгівлі;

- активний розвиток логістичної інфраструктури: вдосконалення та розвиток логістичних служб дозволяють покупцям швидко отримувати замовлені товари, що робить інтернет-торгівлю більш привабливою. Послуги ефективною доставки та повернення товарів впливають на задоволеність клієнтів;

- ріст електронної грамотності: збільшення рівня електронної грамотності серед населення сприяє активнішому використанню інтернет-ресурсів та платформ електронної торгівлі;

- широкий асортимент та конкуренція: наявність різноманітних товарів та послуг в інтернет-магазинах, а також конкуренція між платформами, спонукає бізнес до удосконалення своїх пропозицій та надання більш вигідних умов для клієнтів;

- розвиток електронної комерції на місцевому та глобальному рівнях: поширення можливостей для експорту та імпорту товарів через електронні майданчики підтримує розвиток інтернет-торгівлі як на внутрішньому, так і на міжнародному ринках.

В Україні значний обсяг потенційної аудиторії покупців фокусується на популярних інтернет-майданчиках, таких як Prom, де частка прямого трафіку становить 19%, Rozetka – 30%, OLX – 44%, і Aliexpress – 50%. За інформацією Асоціації ритейлерів України, що стосується ключових інтернет-магазинів країни,

серед універсальних магазинів чітко лідирує Rozetka.ua – найбільший український маркетплейс (рис. 2).

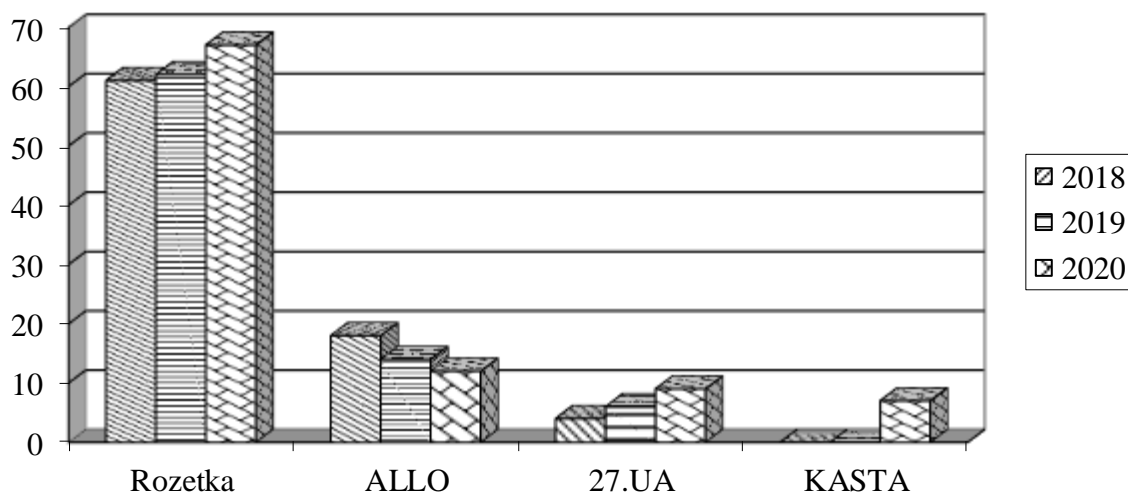

Рис 2. Динаміка активності лідерів маркетплейсу в Україні упродовж 2018-2020 рр., % охоплення аудиторії від загальної відвідуваності сегмента
Джерело: Складено автором за джерелом [7]

Упродовж останніх років в Україні спостерігається збільшення якості та кількості створених веб-сайтів, і аналітики прогнозують, що ця тенденція залишиться актуальною протягом наступних п'яти років. Це обумовлено тим, що в економічно розвинених країнах показники електронної торгівлі щорічно зростають вдвічі. На початок 2021 року в Україні діє понад 8 тисяч інтернет-магазинів, проте лише в 300 з них обіг товарів є значущим. В більшості випадків асортимент інтернет-магазинів є різноманітним, але невеликі учасники ринку електронної торгівлі не завжди можуть вкладати значні ресурси в якісний маркетинг, інфраструктуру та логістику. Великі інтернет-магазини переважно продають побутову техніку та електроніку, але багато з них прагнуть розширити свій асортимент, пропонуючи споживачам товари від одягу та меблів до товарів для дітей та косметологічних засобів.

Обґрунтований аналіз використання інтернет-торгівлі в Україні корисно поєднати зі статистикою використання інформаційно-комунікаційних технологій на підприємствах, розглядаючи їх за окремими видами економічної діяльності. Це дозволить визначити наявність відповідної матеріальної бази та кадрового потенціалу для здійснення операцій в сегменті інтернет-торгівлі, як це представлено у таблиці 2.

Кількість підприємств, які мають доступ до мережі Інтернет, знизилася з 44,508 у 2019 році до 42,785 у 2022 році. Хоча загальна кількість доступних підприємств зменшилася, можливо, важливо враховувати динаміку розвитку сектору та фактори, які можуть впливати на це зменшення. За розподілом за видами соціальних медіа відзначається, що більшість підприємств використовують соціальні мережі, які зазнали певного зменшення з 25,7% у 2019

році до 24,3% у 2022 році. Використання блогів чи мікроблогів, вебсайтів та програм для обміну контентом, а також інструментів обміну знаннями на основі Wiki, також демонструє невелике зменшення від 2019 до 2022 року. Частка підприємств, що купують послуги хмарних обчислень, стабільно зростає з 9,8% у 2018 році до 10,2% у 2022 році. Це свідчить про збільшення зацікавленості підприємств у використанні хмарних технологій для своєї діяльності.

Таблиця 2.

Аналіз показників використання інформаційно-комунікаційних технологій на підприємствах*

Показники	2018	2019	2022
Кількість підприємств, які мають доступ до мережі Інтернет	43785	44508	42785
Частка кількості підприємств, що використовують соціальні медіа, у загальній кількості підприємств, %, з них за видами соціальних медіа:	29,7	30,1	29,1
- соціальні мережі	25,0	25,7	24,3
- блоги чи мікроблоги підприємства	7,0	7,2	6,8
- вебсайти чи прикладні програми (вебдодатки) для обміну мультимедійним умістом (контентом)	12,4	12,8	12,3
- інструменти обміну знаннями на основі Wiki	11,4	11,4	11,0
Частка кількості підприємств, що купують послуги хмарних обчислень, у загальній кількості підприємств, %	9,8	10,3	10,2

Джерело: складено авторами за даними [6]

*Збір та розрахунок даних за 2020, 2021 роки не здійснювався згідно з оновленою затвердженою статистичною методологією, яка враховує вимоги регламентів Комісії (ЄС) 2019/1910 від 07.11.2019 та 2020/1030 від 15.07.2020 стосовно використання ІКТ та електронної торгівлі (періодичність показника один раз на два роки).

Загалом, аналіз даних вказує на тенденції в зміні підприємницького підходу до Інтернету та сучасних технологій. Зменшення кількості підприємств з доступом до Інтернету може бути обумовлене різними факторами, включаючи економічні чинники, пандемію, військові дії але використання соціальних медіа та хмарних обчислень показує певний ріст у використанні сучасних технологій у бізнес-середовищі.

Доцільно здійснити аналіз переваг та недоліків розвитку інтернет-торгівлі, оскільки це є важливою стратегічною практикою для підприємств, саме аналіз дозволяє оптимізувати бізнес-процеси, приймати обґрунтовані управлінські рішення, адаптуватися до ринкових змін, ефективно позиціонувати продукцію, залучати та утримувати клієнтів, а також виявляти можливості для інновацій. Цей аналіз служить фундаментом для стратегічного планування та розвитку,

забезпечуючи підприємствам конкурентоспроможність та сталість на ринку інтернет-торгівлі.

До переваг розвитку інтернет-торгівлі в Україні варто віднести:

- 1) розширення ринків;
- 2) зручність для споживачів;
- 3) широкий вибір товарів;
- 4) маркетингові можливості;
- 5) спрощення логістики.

Розширення ринків, одна з основних переваг розвитку інтернет-торгівлі в Україні, визначається відкритістю для світових торговельних можливостей та здатністю підприємств взаємодіяти з глобальною аудиторією. Інтернет надає можливість легко виходити на міжнародні ринки, адже відмінність фізичних кордонів та доступність онлайн-платформ дозволяють підприємствам дотримуватися глобальних бізнес-стандартів та ефективно конкурувати на міжнародному рівні. Це створює унікальні можливості для залучення нових клієнтів, встановлення міжнародних партнерств та розширення впливу на світовому економічному ринку. Отже, розширення ринків через інтернет-торгівлю сприяє глобалізації та підвищенню конкурентоспроможності українських компаній.

Зручність для споживачів, що випливає з розвитку інтернет-торгівлі в Україні, представляє собою комплекс переваг, які значно полегшують та збагачують споживчий досвід. По-перше, надання можливості здійснювати покупки в будь-який час і в будь-якому місці робить процес шопінгу гнучким і пристосованим до індивідуальних графіків та потреб кожного клієнта. Зручність також полягає у доступності широкого асортименту товарів та послуг, який можна легко порівнювати та вибирати за допомогою онлайн-платформ. По-друге, інтернет-торгівля надає споживачам можливість отримувати інформацію про товари, відгуки та рекомендації в режимі реального часу, що сприяє об'єктивному вибору і поліпшує процес прийняття рішень. Доступність детальних описів, фотографій та відгуків споживачів робить покупки більш осмисленими та інформованими. По-третє, важливо відзначити, що зручність для споживачів також виявляється у зручній та ефективній системі оплати та доставки. Безпека онлайн-транзакцій, різні варіанти оплати та можливість вибору зручних методів доставки, включаючи доставку на день замовлення, сприяють створенню позитивного враження від покупок в інтернеті.

Отже, зручність для споживачів в інтернет-торгівлі визначається не лише доступністю, але й різноманіттю, інформованістю та легкістю взаємодії, що сприяє підвищенню задоволення від покупок та зміцненню лояльності клієнтів.

Широкий вибір товарів, що пропонується в інтернет-торгівлі в Україні, визначається не лише розмаїттям асортименту, але й рядом інших факторів, які забезпечують розширені можливості для споживачів. Різноманіття товарів різних категорій і брендів дозволяє клієнтам здійснювати покупки, враховуючи індивідуальні потреби та вподобання. Це створює унікальну можливість для знаходження та придбання навіть найспецифічніших товарів. Забезпечення зручних інструментів фільтрації та сортування, таких як категорії, цінові

діапазони, рейтинги і відгуки, робить процес вибору ще більш ефективним та зручним для споживачів. Це сприяє не лише широкому вибору, але і швидкості знаходження саме того, що шукає клієнт. Наявність маркетплейсів та платформ, які об'єднують товари від різних продавців, розширює доступність асортименту. Це дає споживачам можливість порівнювати ціни та характеристики від різних постачальників, забезпечуючи оптимальний вибір. Тому, широкий вибір товарів у інтернет-торгівлі не лише дозволяє знаходити товари для будь-яких потреб та уподобань, але також забезпечує споживачам зручні та ефективні засоби для їх відбору, що сприяє задоволенню від покупок та розширенню можливостей вибору на ринку.

Розвиток інтернет-торгівлі в Україні відкриває широкі маркетингові можливості для підприємств. Онлайн-платформи надають компаніям можливість ефективно просувати свої товари та послуги через різноманітні канали маркетингу, такі як реклама в пошукових системах, соціальні мережі, email-маркетинг та контент-маркетинг. Це дозволяє підприємствам залучати увагу цільової аудиторії та ефективно побудовувати бренд. Аналітика та дані про поведінку користувачів, які доступні в інтернет-торгівлі, дозволяють підприємствам ретельно аналізувати звички покупця та взаємодію клієнтів. Електронна торгівля дозволяє використовувати інноваційні маркетингові інструменти, такі як віртуальна реальність, інтерактивні рекламні кампанії та персоналізовані пропозиції, що створюють унікальний та привабливий досвід для споживачів.

Суттєво спростити та оптимізувати логістичні процеси для підприємств теж є перевага інтернет-торгівлі. Інтернет-торгівля дозволяє підприємствам скористатися гнучкими та ефективними системами управління запасами. Автоматизація складського обліку та замовлення товарів забезпечує точність і швидкість обробки замовлень, уникнення помилок та зменшення ризику непотрібних запасів. Інтернет-торгівля відкриває можливість для впровадження інноваційних технологій у логістичні процеси, таких як системи відстеження та геолокації, що дозволяють в реальному часі контролювати переміщення товарів та вчасно реагувати на зміни у ланцюгу постачання. Отже, інтернет-торгівля в Україні спрощує логістику, роблячи її більш ефективною та адаптивною. Це призводить до покращення обслуговування клієнтів, зменшення витрат на управління запасами та виконання замовлень, а також до оптимізації весь ланцюгу постачання в цілому.

Недоліки розвитку інтернет-торгівлі в Україні розглядаються з кількох аспектів:

1. Безпека та довіра. Зі збільшенням обсягу онлайн-транзакцій постає загроза безпеки та може породжувати сумніви серед споживачів. Інтернет-магазини повинні активно працювати над захистом конфіденційності та особистих даних клієнтів, щоб відновити довіру споживачів до цифрових торгових платформ.

2. Конкуренція та цінова боротьба. Висока конкуренція в інтернет-торгівлі може вести до цінових війен, що має негативний вплив на прибутковість підприємств і може призвести до зниження якості обслуговування та товарів.

3. Логістичні труднощі. Затримки та проблеми з доставкою можуть виникати через недоліки в логістичних системах. Непередбачувані обставини, такі як погода або транспортні проблеми, можуть впливати на час доставки та задоволення споживачів.

4. Відсутність фізичної взаємодії. Відсутність можливості особисто перевірити або випробувати товар перед покупкою може викликати невизначеність для споживачів та призводити до збитків у випадках непридатності чи невідповідності товару.

5. Труднощі для малих бізнесів. Малі підприємства можуть зіткнутися з труднощами в розвитку та підтриманні ефективної онлайн-присутності через високі витрати на маркетинг, технічні виклики та конкуренцію з більшими гравцями.

6. Залежність від інфраструктури. Розвиток інтернет-торгівлі в Україні може бути обмежений нерівномірним доступом до швидкісного Інтернету та інфраструктурними викликами, що ускладнюють ефективне функціонування онлайн-бізнесів в різних регіонах країни.

Інтернет-торгівля в Україні стабільно розвивається і відповідає економічній ситуації в країні, і має дійсно хороший потенціал для зростання. Проте існує велика кількість перешкод, які можуть завадити позитивним зрушенням у процесі становлення електронної комерції на ринку. Серед основних напрямів стимулювання розвитку електронної комерції – гармонізація правових норм, забезпечення правового захисту суб'єктів електронної комерції, усунення бар'єрів для розвитку міжнародного електронного бізнесу, розбудова інфраструктури ринку електронної комерції. Інтернет-комерція як перспективна галузь електронної комерції сильно вплинула на всі сфери життя людини, і почала сприяти розвитку економіки деяких країн, без якої важко уявити наше життя. Воно пустило коріння глибоко в надрах економіки і поступово витісняє звичне поняття торгівлі. Але не все так просто, як здається, є багато факторів, які стримують цю галузь в нашій країні, такі як: низька розвиненість законодавчої бази, недостатній рівень комп'ютерної грамотності, впровадження інноваційних методів оплати на рівні лише 66% , і не дуже висока платоспроможність і рівень життя [8]

Аналізуючи дані всіх компаній ритейлерів, формується рейтинг найбільш відвідуваних інтернет-платформ в Україні, розрахований на основі кількості унікальних користувачів, які мінімум раз на місяць відвідували сайт електронного магазину. Згідно з даними (табл. 3), Rozetka залишається неперевершеним лідером ринку серед онлайн-платформ. На другому місці розташувався Алло, який випередив Цитрус. Аналізуючи динаміку в 2020-2022 роках, можна зафіксувати спад темпів зростання ринку електронної комерції. Ця тенденція пов'язана зі зростанням вартості доставки. Проте у 2022 році відзначається раптовим зростанням відвідувань інтернет-аптек, що обумовлено попитом на тлі пандемії COVID-19 та збільшенням захворювань органів дихання, а також

військовою агресією. Прогнозоване зменшення обсягів продажів через Інтернет у 2022 році порівняно з аналогічним періодом 2021 року також пов'язане із скороченням купівельної спроможності населення.

Таблиця 3

Рейтинг відвідувань провідних українських інтернет-магазинів на період 2020-2022 років

Онлайн-магазини	Кількість відвідувачів, млн.чол		
	2020	2021	2022
rozetka.com.ua	572,12	700,48	640,52
allo.ua	101,58	137,5	25,52
citrus.ua	78,78	115,59	12,34
comfy.ua	68,78	87,72	18,6
makeup.com.ua	84,06	86,27	27,76
foxtrot.com.ua	51,75	51,75	17,32
kasta.ua	53,03	64,45	6,76
f.ua	49,93	52,74	10,44
moyo.ua	39,83	39,11	11,44
epicentrk.ua	72,5	57,24	116,72
apteka911	41,0	21,68	99,04

У сучасних умовах в Україні спостерігається трансформація споживчого ринку, орієнтована на збільшення популярності онлайн-покупок. Зараз особливо великий попит спостерігається в галузях роздрібної торгівлі продуктами харчування, фармацевтичною дистрибуцією та електронною комерцією. У зв'язку з цим, сектор продуктової роздрібної торгівлі та його логістика переживають високий пік продажів, який, за словами учасників ринку, перевищує обсяги продажів навіть під час новорічного сезону, що традиційно є періодом максимального попиту (проте передбачається, що ця тенденція може зменшитися, оскільки купівельна спроможність споживачів зменшується в умовах кризи, і їхні витрати стають більш обмеженими).

Зростає популярність торгівлі через Інтернет, що є вигідним як для продавців, так і для покупців. Продавці можуть пропонувати більш вигідні ціни завдяки економії на оренді торгових площ, а покупцям не потрібно навіть виходити з дому, адже достатньо кількох кліків миші для здійснення покупки, яку потім доставлять прямо до дверей.

Отже, інтернет-торгівля володіє особливостями, яких часто бракує у традиційних форматах торгівлі. У звичайних магазинах великий час і зусилля витрачаються на операції з транспортування та виставлення товарів на полиці. У відміну від цього, електронні магазини практично не мають таких операцій. Процес оброблення замовлення автоматизований, а обслуговування покупців відбувається головним чином онлайн, з використанням онлайн-консультацій, які не займають багато часу.

З розвитком інформаційного суспільства в Україні важливо прискорити інформатизацію у всіх галузях виробництва та економіки. Прискорення створення національної інформаційної інфраструктури ринку електронних послуг включає в себе розвиток телекомунікацій, апаратно-програмного забезпечення, автоматизованих інформаційних систем, глобальної мережі Інтернет, а також використання інформації та знань як основних засобів виробництва. У відсутності уявлення про життя без світової мережі та в умовах широкого використання Інтернету, інтернет-торгівля стає все більш суттєвою.

Навіть при досить великому рівні доступу населення та підприємств до Інтернету на початку XXI століття, комп'ютеризація та зростання зацікавленості у сучасних інформаційних технологіях призвели до значного розширення електронного ринку України відносно короткого періоду.

Отже, ключовими напрямками підвищення ефективності використання Інтернет-технологій в комерційній сфері є наступні:

- створення торговельних концентраторів, де інформація про ціни, умови оплати та доставки об'єднана на сайтах, надаючи можливість пошуку, сортування та замовлення продукції через систему електронних платежів;
- впровадження автоматичних систем обслуговування постійних клієнтів, де замовлення та оплата проводяться автоматично при введенні обсягу закупівлі;
- розвиток систем сервісного та післяпродажного обслуговування через електронну пошту, ІСQ, чат чи веб-конференції на сайті компанії;
- створення єдиної маркетингової системи для об'єднання товарного, інформаційного, фінансового та соціального обміну між економічними процесами в Інтернеті;
- персоналізація бренду компанії та підтримка відносин зі споживачами за допомогою медіа-маркетингу;
- створення веб-сайтів, які надають можливість клієнтам замовляти продукцію згідно з їхніми вимогами або самостійно розробляти дизайн продукції, з аналізом бажань та можливостей клієнтів;
- запровадження платної пошукової реклами, такої як SEO, для привертання попиту потенційних клієнтів на інтернет-ресурс підприємства;
- створення прайс-агрегаторів для об'єднання пропозицій різних підприємств та постачальників для поліпшення торгової пропозиції клієнтам;
- формування ефективного контенту як важливого елемента залучення клієнтів та підвищення ефективності взаємодії з ними;
- використання новітніх технологічних засобів, таких як Java-анімація, DHTML та VRML, для створення реклами, презентацій товарів, покупок та інших аспектів торговельної діяльності в Інтернеті.

Варто зробити висновок, що в Україні сфера інтернет-торгівлі набуває все більшої популярності і важливого значення для економіки вцілому. Проте цей сегмент також стикається із значною економічною нестабільністю, яка може негативно впливати на його функціонування. Ряд внутрішніх та зовнішніх факторів дестабілізації впливає на діяльність учасників електронної торгівлі. Такі явища, як високий рівень корупції, фінансова неплатоспроможність населення, карантинні обмеження та введення воєнного стану, ускладнюють операції в

електронній торгівлі та призводять до зниження попиту на товари та послуги, зменшення прибутковості компаній і зростання ризиків. Технічні труднощі, такі як системні збої, віруси та хакерські атаки, можуть порушити безпеку даних і призвести до витоку конфіденційної інформації. Усі ці фактори створюють серйозні виклики для учасників інтернет-торгівлі, вимагаючи постійного вдосконалення їх стратегій та прийомів. Такі умови вимагають від компаній електронної торгівлі постійної адаптації та впровадження заходів для ефективного подолання труднощів та забезпечення стійкості в непередбачуваних умовах.

Список використаних джерел

1. Терещенко Е.Ю. Розвиток інтернет-торгівлі в умовах сучасного бізнес-середовища. *Ефективна економіка*. 2019. №9. URL : http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/9_2019/55.pdf.
2. Аналіз використання мережі інтернет в Україні. Аналіз ринку. 2023. URL : <https://pro-consulting.ua/ua/issledovanie-rynka/analiz-ispolzovaniya-interneta-v-ukraine-2023-god>
3. Іпполітова І.Я. Перспективи розвитку електронної торгівлі в Україні в умовах цифровізації економіки. *Економіка і суспільство*. 2023. № 47. URL : <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/2106/2036>
4. Ілляшенко С.М., Іванова Т.Є. Перспективи та основні проблеми розвитку інтернет-торгівлі в Україні. *Mechanism of Economic Regulation*. 2014. № 3. С. 72–81.
5. Бовшовська С. Чому соцмережі для власників бізнесу та CEO – це «маст-хев» у 2021 році? *Бізнес*. 2021. веб-сайт. URL : <https://www.business.ua/uk/node/11462> (дата звернення: 29.01.2024)
6. Державна служба статистики України : сайт. Використання інформаційно-комунікаційних технологій на підприємствах URL : https://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2021/zv/ikt/arh_ikt_u.html (дата звернення: 25.01.2024).
7. Асоціації ритейлерів України. URL : <https://rau.ua/novyni/v-zakupivljah-minoboroni>. (дата звернення: 28.01.2024).
8. Kravchenko O. Інтернет-торгівля: проблеми та перспективи розвитку в Україні. *Науковий журнал «Економіка і регіон»*. 2023. Т. (2(89)). С. 81–87.

1.2. Methods and Tools of Financial Analytics as Tools for Developing Business Development Strategies

МЕТОДИ ТА ЗАСОБИ ФІНАНСОВОЇ АНАЛІТИКИ ЯК ІНСТРУМЕНТИ РОЗРОБЛЕННЯ СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВ

Глобалізаційні процеси безпосередньо впливають на активність підприємницької діяльності, формують нові виклики для підвищення конкурентоспроможності підприємств та впливають на зростання її вагомості в діяльності бізнесу, відповідальності його менеджменту, зокрема фінансової. Тому

питання пов'язані із оцінюванням фінансового стану підприємств, їхньої ліквідності, платоспроможності та фінансової незалежності, набувають неабиякої актуальності. Вагомими інструментами оцінювання фінансового стану підприємств є методи та засоби фінансової аналітики. Фінансова аналітика підприємств формується на засадах оцінювання їхнього фінансового стану за такими основними групами показників:

- майнового стану підприємства;
- акціонерного капіталу;
- прибутковості;
- ліквідності та платоспроможності;
- рентабельності підприємства;
- ділової активності;
- фінансової стійкості та стабільності підприємства.

Огляд на аналіз літературних джерел [1-8] сприяв виокремленню основних методів оцінювання фінансового стану підприємства, а саме:

- метод фінансових коефіцієнтів;
- оцінювання фінансового стану з використанням абсолютних показників;
- рейтингова оцінка;
- матрична оцінка;
- дискримінантні моделі.

Вибір відповідного методу оцінювання фінансового стану підприємства безпосередньо залежить від цілей, які переслідує підприємство при проведенні такого оцінювання (залучення інвестицій, вивільнення фінансових коштів, пошук резервів, формування альтернативних напрямків розвитку тощо). До прикладу, використання методу фінансових коефіцієнтів сформує бачення про фінансову стійкість, платоспроможність та ліквідність, рентабельність (прибутковість) діяльності, майновий стан та ділову активність підприємства. Оцінювання фінансового стану з використанням абсолютних показників сприятиме оцінюванню рівня фінансової стійкості з погляду прибутковості підприємства на засадах маржинального аналізу. Щоб оцінити імовірність банкрутства, доцільно використати дискримінантні моделі, а саме: однофакторні (коефіцієнт Бівера, Вайбеля) та багатофакторні (модель Альтмана, Ліса, Таффлера, Спрінгейта, Терещенко, Савицької тощо). З метою створення матричних балансів та балансів грошових надходжень доречно використати метод матричної оцінки. Щоб діагностувати потенціали підприємств можна використати рейтингову оцінку.

Імідж підприємств корелює із їх фінансовою стійкістю. Оцінювання фінансової стійкості підприємства в основному здійснюється шляхом розрахунку наступних коефіцієнтів: автономії, фінансового ризику, довгострокового залучення позикових коштів та маневрування власного капіталу. Аналізування за даними показниками дає лише загальне уявлення про фінансову стійкість підприємства, що зумовлює необхідність додаткового аналізування, в залежності від специфіки ведення бізнесу.

Аналізування абсолютних показників доцільно проводити на основі моделі (рис. 1), яка побудована на оцінюванні покриття вартості запасів та витрат (ВЗВ):

- власним оборотним капіталом (ВОК);
- власним та довгостроковим капіталом (ВДК);
- загальним об'ємом капіталу (ЗОК) підприємства.

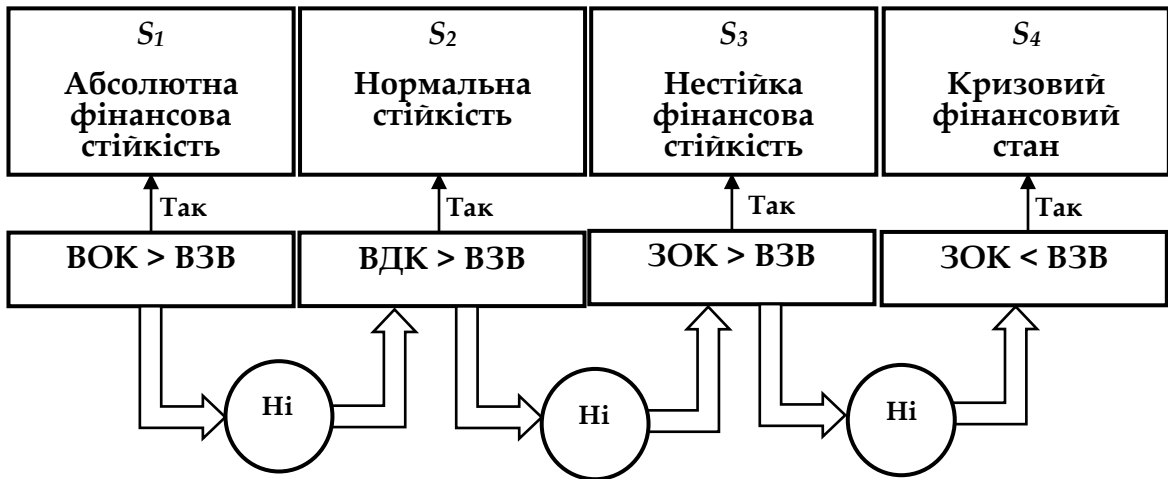

Рис. 1. Визначення станів фінансової стійкості S_i ($i = 1, 2, 3, 4$) – стани фінансової стійкості

З метою оцінювання і прогнозування станів фінансової стійкості ці стани пропонується подати у вигляді графа станів (рис. 2), описати системою диференціальних рівнянь Колмогорова (1) та відповідною їй системою алгебраїчних рівнянь (2).

$$\begin{aligned}
 dP_1/dt &= -(\lambda_{12} + \lambda_{13} + \lambda_{14}) \cdot P_1 + \lambda_{21} \cdot P_2 + \lambda_{31} \cdot P_3 + \lambda_{41} \cdot P_4; \\
 dP_2/dt &= \lambda_{12} \cdot P_1 - (\lambda_{21} + \lambda_{23} + \lambda_{24}) \cdot P_2 + \lambda_{32} \cdot P_3 + \lambda_{42} \cdot P_4; \\
 dP_3/dt &= \lambda_{13} \cdot P_1 + \lambda_{23} \cdot P_2 - (\lambda_{31} + \lambda_{32} + \lambda_{34}) \cdot P_3 + \lambda_{43} \cdot P_4 \\
 dP_4/dt &= \lambda_{14} \cdot P_1 + \lambda_{24} \cdot P_2 + \lambda_{34} \cdot P_3 - (\lambda_{41} + \lambda_{42} + \lambda_{43}) \cdot P_4;
 \end{aligned} \tag{1}$$

$$\begin{aligned}
 -(\lambda_{12} + \lambda_{13} + \lambda_{14}) \cdot P_1 + \lambda_{21} \cdot P_2 + \lambda_{31} \cdot P_3 + \lambda_{41} \cdot P_4 &= 0; \\
 \lambda_{12} \cdot P_1 - (\lambda_{21} + \lambda_{23} + \lambda_{24}) \cdot P_2 + \lambda_{32} \cdot P_3 + \lambda_{42} \cdot P_4 &= 0; \\
 \lambda_{13} \cdot P_1 + \lambda_{23} \cdot P_2 - (\lambda_{31} + \lambda_{32} + \lambda_{34}) \cdot P_3 + \lambda_{43} \cdot P_4 &= 0; \\
 \lambda_{14} \cdot P_1 + \lambda_{24} \cdot P_2 + \lambda_{34} \cdot P_3 - (\lambda_{41} + \lambda_{42} + \lambda_{43}) \cdot P_4 &= 0;
 \end{aligned} \tag{2}$$

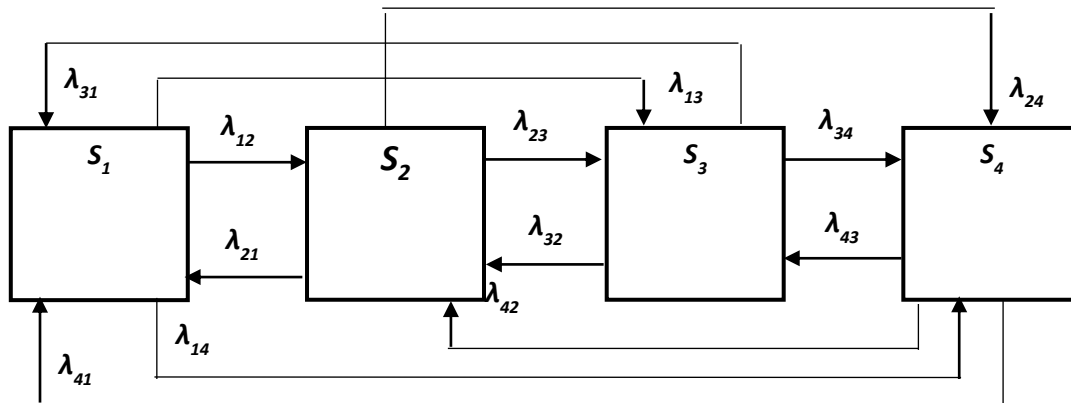

Рис. 2. Граф станів фінансової стійкості
 λ_{ij} - інтенсивності переходу із стану i в стан j ; $i, j = 1, 2, \dots, 4$; $i \neq j$.

Значення інтенсивностей переходів із стану у стан, отримані у процесі спостереження за фінансовою стійкістю підприємств, можна подавати у вигляді матриці Λ (3).

$$\Lambda = \begin{pmatrix} 0 & \lambda_{12} & \lambda_{13} & \lambda_{14} \\ \lambda_{21} & 0 & \lambda_{23} & \lambda_{24} \\ \lambda_{31} & \lambda_{32} & 0 & \lambda_{34} \\ \lambda_{41} & \lambda_{42} & \lambda_{43} & 0 \end{pmatrix} \quad (3).$$

Оцінювання і прогнозування станів фінансової стійкості підприємств пропонується проводити шляхом розв'язування з допомогою комп'ютерної техніки системи диференціальних рівнянь (1) та системи алгебраїчних рівнянь (2). Таким чином можна отримати динамічні і статичні характеристики ймовірностей P_i станів фінансової стійкості підприємств, аналізування яких дозволяє приймати рішення і про стани фінансової стійкості, і про управління ними.

Для аналізування ліквідності виділяють три показники: коефіцієнт абсолютної, поточної та загальної ліквідності.

Передує аналізуванню відносних показників групування:

- активів за ступенем ліквідності (A1 – абсолютно ліквідні, A2 – високоліквідні, A3 – середньо ліквідні активи, A4 – неліквідні активи);
- зобов'язань за термінами погашення (П1 – найбільш строкові зобов'язання, П2 – короткострокові, П3 – довгострокові зобов'язання та П4 – постійні пасиви);
- їхнє зіставлення в таких співвідношеннях [8]:

$$A1 \geq П1, A2 \geq П2, A3 \geq П3, A4 \leq П4$$

У випадку їхнього виконання баланс вважається абсолютно ліквідним, якщо вони усі не виконуються – неліквідним, а якщо ж не виконуються лише деякі співвідношення, оцінка доповнюється коефіцієнтним аналізом ліквідності.

Даний підхід до аналізування ліквідності балансу дає можливість оцінити здатність підприємства розраховуватися за своїми поточними зобов'язаннями в

конкретні проміжки часу та достатньо повно характеризує забезпеченість ліквідними коштами. Оцінювання фінансових результатів здійснюється поетапно.

Спочатку аналізується їхня структура та динаміка за видами діяльності, проводиться факторний аналіз валового прибутку, аналіз операційних витрат та доходів.

Наступним етапом такого аналізу є розрахунок та оцінювання основних показників рентабельності, що дають змогу оцінити прибутковість власного капіталу, реалізованої продукції чи підприємства загалом.

Таким чином, можна дійти висновку, що аналізування фінансового стану підприємства має проводитись з використанням різноманітних методів та моделей такого виду аналізу. Їхня кількість та обсяг застосування суттєво залежать від цілей аналізу та поставленого завдання.

Використовувати одночасно усі представлені моделі не завжди доцільно. Варто обирати оптимальну модель, яка найбільше підходить до специфіки певного підприємства або комбінувати декілька моделей, які б відповідали певним критеріям.

Після отримання результатів діагностування фінансового стану підприємства важливим завданням є розроблення стратегії його розвитку. Вона має складатись з послідовних етапів та формуватись, на основі результатів діагностування фінансово стану. Аналіз літературних джерел [7-9] сприяв виокремленню тих етапів, які є ключовими для формування оптимальної та актуальної стратегії діяльності бізнесу.

1. Аналіз та прогнозування потенціалу ринку на засадах оцінювання економічної, політичної, науково-технічної ситуації в країні та фінансової стабільності учасників ринку.

2. Формування цілей, місії та візії підприємства, які корелюватимуть між собою.

3. Оцінювання сильних та слабких сторін, можливостей та загроз для підприємства на засадах використання SWOT-аналізу.

4. Аналіз фінансового стану діяльності підприємства на засадах вибору методів та засобів фінансової аналітики з метою визначення та коригування показників та методів для ухвалення оперативних, тактичних та стратегічних рішень.

5. Діагностика фінансового потенціалу підприємства через оцінювання та аналіз показників ліквідності, платоспроможності, рентабельності, ділової активності та майнового стану.

6. Формування альтернативних стратегій розвитку відповідно до сформованих цілей, мети та візії підприємства, а також його фінансових можливостей та потенціалу ринку.

7. Вибір стратегії розвитку корелюватиме із поточним значенням показників фінансового стану підприємства. Невідповідність фінансових показників нормативним значенням має орієнтувати підприємство на вибір стратегії, що націлена на покращення даних показників. Якщо фінансовий стан є високим

відповідно вибір стратегії орієнтований на розширення, диференціацію або диверсифікацію діяльності підприємства на засадах його розвитку.

Для ефективного впровадження даної послідовності розроблення стратегії розвитку підприємства на основі результатів діагностування його фінансового стану є необхідною умовою наявність зворотного зв'язку, а саме 6-й етап формується на підставі узгодження із 1-м, 2-м та 5-м етапом. Разом із тим 7-й етап не може бути реалізованим без врахування третього, п'ятого та шостого етапу.

Отже, сформована послідовність, як алгоритм реалізації розвитку підприємства, дає змогу поетапно ухвалити ефективні управлінські рішення, беручи до уваги не лише економічний стан підприємства, а комбіновано враховувати зовнішнє середовище та внутрішній фінансовий стан підприємства.

Таким чином, фінансова аналітика сприяє забезпеченню керівництва підприємств фінансово-аналітичною інформацією для оптимального прийняття рішень щодо фінансового стану підприємств, вибору та розроблення стратегії його розвитку.

Саме глибина та системність оцінювання фінансового стану підприємства, можливостей та загроз для його бізнесу, становлять основу бачення підприємства щодо його розвитку. Отже, фінанси підприємств служать важелем його розвитку через призму функцій, які вони виконують на підприємствах.

Фінанси підприємств виконують ті самі функції, що і державні фінанси, тобто розподільну і контрольну, але сфера їхньої діяльності значно ширша. Розподіл – це поєднувальна ланка між виробництвом і споживанням. Процес розподілу відбувається шляхом отримання підприємствами виручки за реалізовану продукцію та використання її на відшкодування затрачених засобів виробництва, створення валового доходу. Певна частина цього доходу надходить до державного бюджету та державних позабюджетних фондів, а решта – залишається у розпорядженні підприємств на створення фондів оплати праці, матеріального стимулювання та фінансування витрат на розширення і розвиток виробництва.

Отже, під розподільною функцією фінансів підприємств слід розуміти здійснення ними своєї діяльності в процесі розподілу суспільного продукту, національного доходу, національного багатства [11].

Під контрольною функцією фінансів підприємств розуміють внутрішню притаманну їм здатність об'єктивно відображати і тим самим контролювати стан економіки підприємств і активно впливати на їх діяльність [11].

Через фінанси підприємств контролюється виконання виробничих планів і дотримання режиму економії щодо використання матеріальних і трудових ресурсів, взаємовідносини між підприємствами, державними організаціями і фінансово-кредитними установами.

Функції фінансів підприємств тісно взаємозв'язані між собою. Розподільна функція створює умови, за яких підприємства, які дотримуються планово-фінансової дисципліни, безперервно здійснюють господарську діяльність і виконують свої фінансові зобов'язання. Контрольна функція дає можливість своєчасно виявити порушення в діяльності і вжити заходи щодо їх усунення.

Ефективність роботи кожного підприємства в значній мірі залежить від повної та своєчасної мобілізації фінансових ресурсів, їхнього правильного використання для забезпечення процесу виробництва. Проведені дослідження дають підстави стверджувати, що фінансова аналітика формує інструменти фінансової роботи для визначення фінансових ресурсів в обсягах, необхідних для забезпечення виконання планів економічного та соціального розвитку підприємства, здійснення контролю за їхнім цільовим ефективним використанням. Отже, фінансова робота – це діяльність, спрямована на забезпечення виробництва фінансовими ресурсами та здійснення контролю за дотриманням фінансової дисципліни.

Фінансова робота на підприємстві організовується самостійним структурним підрозділом, фінансовим відділом, керівник якого підпорядкований безпосередньо керівникові підприємства і разом з ним несе відповідальність за фінансовий стан підприємства, фінансову дисципліну, представляє підприємство у фінансових, кредитних та інших організаціях. На невеликих підприємствах цю роботу може виконувати фінансовий сектор (бюро, група) у складі бухгалтерського або іншого підрозділу.

До основних завдань фінансового підрозділу на підприємстві належать [1-9]:

- мобілізування фінансових ресурсів в розмірі, необхідному для забезпечення нормального процесу виробництва та розширення виробничих фондів в обсягах, встановлених планами;
- пошук шляхів збільшення прибутку та підвищення рентабельності підприємства;
- своєчасне виконання фінансових зобов'язань перед різними ланками фінансово-кредитної системи;
- своєчасне виконання зобов'язань перед постачальниками щодо оплати товарно-матеріальних цінностей та перед працівниками – щодо оплати праці;
- контроль за збереженням, використанням оборотних активів, прискоренням їхньої оборотності;
- контроль за раціональним та цільовим використанням фінансових ресурсів.

Фінансова аналітика на підприємстві, як правило, ведеться за такими основними трьома напрямками:

- фінансове планування та прогнозування;
- оперативна фінансова робота;
- контролювання та аналізування фінансової діяльності підприємства.

Фінансове планування практично виражається у визначенні розміру виручки від реалізації продукції, наданих послуг та кінцевих результатів підприємства; в розподілі отриманих доходів; у встановленні потреби в оборотних активах, капітальних вкладеннях, капітальному ремонті та джерелах їхнього покриття; в складанні балансу доходів та видатків.

Оперативна фінансова робота виражається в своєчасності оформлення продукції, яка продається та вилученні плати за неї з покупців; вилученні

дебіторської заборгованості; отриманні коштів в порядку компенсації ушкодженого майна; в перерахуванні платежів в бюджет, органам страхування; в погашенні позик, які були надані банком та відсотків за користування ними; в здійсненні розрахунків з постачальниками; в отриманні коштів на оплату праці тощо.

Фінансовий контроль за діяльністю підприємства виражається в перевірці виконання фінансових, кредитних та касових планів; цільового використання коштів; платоспроможності підприємства тощо. На підставі контролювання та аналізування фінансової діяльності підприємств за рік встановлюють рівень виконання фінансового плану з прибутку; ефективність використання оборотних активів; платоспроможність підприємства; ліквідність його балансу; фінансову стійкість. Фінансовий контроль необхідно розглядати як систему, якою є контролюючі суб'єкти, підконтрольні об'єкти та контрольні дії.

Порядок та джерела формування статутного капіталу залежить від типу підприємства та його форми власності, регулюється законодавством України та установчими документами підприємства.

За рахунок статутного капіталу на підприємстві формуються:

- фонд основних коштів;
- фонд оборотних коштів.

В процесі купівлі-продажу товарів, а також виконання різноманітних зобов'язань в грошовій формі мають місце різні розрахункові платежі. Сукупність усіх платежів створює грошовий оборот.

Грошовий оборот на кожному підприємстві пов'язаний з такими розрахунками:

- забезпечення процесу виробництва;
- реалізація продукції, тобто відшкодування витрат та формування доходів;
- сплата податків та обов'язкових відрахувань;
- забезпечення спільної діяльності підприємств;
- отримання та погашення кредитів, сплата відсотків за користування ними.

У загальній грошовій масі розрізняються активні гроші, які в кожний даний момент беруть участь в обороті, і пасивні гроші на рахунках в банківських установах, тобто маса грошей, яка перебуває в обороті, може мати дві форми:

- готівкову;
- безготівкову.

Для здійснення готівкових операцій підприємства повинні мати в наявності готівку, яку зберігають в касі. Основними джерелами формування готівки є продаж продукції, виконання робіт, надання послуг або зняття готівки з банківських рахунків.

Суть безготівкових розрахунків полягає у тому, що платежі здійснюються шляхом списання коштів з банківського рахунку платника на банківський рахунок одержувача. Підставою для здійснення безготівкових розрахунків є подання до банку спеціальних розрахункових документів.

Безготівковим грошовим розрахункам, як правило, віддають перевагу. Це пояснюється тим, що при використанні безготівкових розрахунків досягається значної економії витрат на їхнє здійснення, а також появляється можливість у регулюванні та контролюванні грошового обороту.

Підприємства самостійно визначають розміри готівки, яка може постійно знаходитись в їхніх касах та повідомляють про це обслуговуючі банки у першому кварталі кожного року. Фермерські господарства ліміту залишку готівки в касі не встановлюють.

Безготівкові розрахунки здійснюються в різних формах. Різні форми розрахунків пов'язані з використанням різних видів розрахункових документів.

Розрахунковий документ – це відповідно оформлений документ на переказ грошових коштів. Розрахункові документи готує продавець або покупець, а в окремих випадках – банк.

В залежності від виду розрахункового документа виділяють одні із найбільш живаних форм безготівкових розрахунків [12], зокрема:

- платіжні доручення;
- платіжні вимоги-доручення;
- чеки;
- акредитиви;
- векселі;
- платіжні вимоги;
- інкасові доручення.

Формування грошових надходжень підприємств залежить від видів діяльності, які характерні для кожного підприємства зокрема. У відповідності до форми фінансової звітності № 2 ("Звіт про фінансові результати") підприємству властива звичайна і надзвичайна діяльність. Звичайна діяльність включає в себе операційну і іншу діяльність, а інша діяльність – інвестиційну і фінансову – форма фінансової звітності № 3 ("Звіт про рух грошових коштів").

Виручка від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) є основним джерелом доходів підприємств. Її розмір залежить від:

- кількості, асортименту та якості продукції, що підлягає реалізації;
- рівня реалізаційних цін і розрахункової дисципліни.

Для організації фінансової роботи підприємства найважливіше значення має обсяг виручки від реалізації продукції.

Виручка від реалізації товарної продукції – це сума грошових коштів, яка надійшла на банківський рахунок підприємства або в касу за відвантажену покупцям продукцію, виконані роботи, надані послуги.

Ціни реалізації в плановому періоді визначають на підставі цін базового періоду, які коригуються на передбачувані зміни в плановому періоді.

Обсяг виручки від реалізації продукції переважно залежить від обсягу виробництва товарів, їх асортименту, якості, а також зміни перехідних залишків нереалізованої товарної продукції; відвантаженої продукції, неоплаченої

покупцями; продукції, що знаходиться на відповідальному зберіганні у покупців внаслідок порушення господарських угод.

На підставі вищевказаного, обсяг виручки від реалізації можна визначити за формулою, яка має назву “рівняння товарного балансу”:

$$BP = ЗП + BT - ЗК,$$

де ЗП, ЗК– перехідні залишки нереалізованої або реалізованої, але неоплаченої продукції, на початок і кінець планового періоду, відповідно, грн.;

BT– обсяг товарної продукції в плановому періоді, грн.

На практиці використовують два методи розрахунку планового обсягу виручки від реалізації товарної продукції – метод по асортиментного (прямого) розрахунку та метод укрупненого розрахунку, виходячи з плану виробництва загалом.

При фінансовому аналізі підприємств важливим є уміння користуватись методами фінансового аналізу. Разом із тим не менш важливим є збирання, акумулювання, трансформація та використання інформації фінансового характеру, з метою оцінювання ретроспективного та перспективного фінансовому стану підприємства з метою формування оптимальної та актуальної стратегії його розвитку. Огляд літературних джерел [1-10] та проведені власні дослідження, дають підстави стверджувати, що комплексне оцінювання фінансового стану підприємства реалізовується за допомогою методів та засобів фінансової аналітики.

Список використаних джерел

1. BONDARUK, T., ZAICHKO, I., & BONDARUK, I. (2022). Diagnostics of the Financial Condition and Investment Attractiveness of Business Enterprise in the Financial Management System. *Scientific Bulletin of the National Academy of Statistics, Accounting and Audit*, (1-2), 62-75. <https://doi.org/10.31767/nasoa.1-2-2022.08>
2. Lukianova V. V., & Labunets O. O. (2017). Diahnostyka finansovoho stanu pidpryemstva ta shliakhy yoho polipshennia [Diagnostics of the financial state of the enterprise and the ways of its improvement]. *Pryazovskiyi ekonomichnyi visnyk – Pryazovskiyi Economic Herald*, 2(07), 66–69.
3. Savyts'ka H.V. (2005) *Ekonomichnyj analiz diial'nosti pidpryemstva* [Economic analysis of the enterprise]. Kyiv, Znannia (in Ukrainian).
4. Masyuk J., & Reznichenko E. (2019). Theoretical and methodological approaches to assessing the financial state of the enterprise. *Pryazovsky Economic Bulletin*, 5 (16), 306-311. <https://doi.org/10.32840/2522-4263/2019-5-52> [in Ukrainian].
5. Shvydanenko, G.O., & Olesyu, O.I. (2002). *Modern technologies for diagnosing the financial and economic activity of an enterprise*: Monograph. Kyiv: KNEU.
6. Azarova, A.O. (2010) *Matematychni modeli ta metody ocinjuvannja finansovogho stanu pidpryemstva: monohrafija* [Mathematical models and methods of estimation of financial state of the enterprise: monograph]. Vinnytsia: VNTU. p. 172.
7. Vivchar O., & Kos T. (2023). Modern methods of assessing the financial stability of the enterprise. *Young scientist*, 4 (116), 115-119. <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2023-4-116-23> [in Ukrainian].

8. Knyshek O. O., Tarasenko Yu. O. (2018). Financial analysis of enterprise activity in conditions of economic instability. *Economic space*, 139, 171 – 184. DOI 10.30838/P.ES.2224.271018.171.282. [in Ukrainian].

9. Yarovenko T. S., Dovga A. O. & Ostryanina V. E. (2013). Shlyahi ta metodi optimizatsii vitrat pidpriemstva u rinkovih umovah [Ways and methods of optimization of enterprise expenses in market conditions]. *Visnik Dnipropetrovskogo universitetu - Bulletin of Dnipropetrovsk University*. (Vols. 21), (p. 181-188). [in Ukrainian].

10. Rus, V., & Toader, V. (2008). Business intelligence for hotels' management performance, *International Journal of Business Research*, Vol. 8 (4), pp. 150-154.

11. Bedrynets M. D. & Dovgan L. P. (2018) *Enterprise Finance teaching manual*. Kyiv: Center for Educational Literature [in Ukrainian]

12. Maloletkova O. (2013) Nuances of cashless payments. *Uriadovyi kurier* 175, 13. [in Ukrainian].

1.3. Assessment of the Reasons for the Formation of a Strategic Gap in the Planning of the Activities of Enterprises

ОЦІНКА ПРИЧИН ФОРМУВАННЯ СТРАТЕГІЧНОГО РОЗРИВУ У ПЛАНУВАННІ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ

Можливості підприємства реалізовані у внутрішньому або зовнішньому середовищах його функціонування визначають його успіх у досягненні стратегічних цілей та реалізації стратегії. Проте, часто вони спричиняють показник стратегічного розриву. Так відбувається у випадку існування відхилення дійсних значень стратегічних можливостей від бажаних. У зазначеному випадку важливим є дослідити причини виникнення таких відхилень, ідентифікувати стратегічні можливості, у яких можуть відбутись такі відхилення, визначити характер цих відхилень та способи їх усунення або зменшення. Якщо ж у короткостроковому періоді не вдасться оперативно усунути відхилення між фактичними і стратегічними значеннями можливостей підприємства, то у майбутньому періоді слід очікувати формування показника стратегічного розриву.

Проблематиці існування стратегічного розриву присвячені дослідження багатьох українських та закордонних вчених [1-10]. Найбільш відомою є методика формування стратегії розвитку підприємства на основі застосування SPACE-аналізу, що базується на використанні матриці стратегічних рішень для порівняння можливих стратегічних розривів, а також GAP-аналізу, що передбачає прогнозування ситуацій, які спричиняють такі розриви, та ставлять під сумнів успішність реалізацію стратегії. Використання GAP-аналіз для виявлення і дослідження стратегічних розривів надає змогу знайти оптимальний шлях від поточного стану до бажаного і виявити певні обмеження, що накладаються, станом організаційних процесів підприємства, функцій та структур, і завдяки цьому обрати найкращу альтернативу змін, які приймають за основу стратегії підприємства, націленої на збільшення обсягу продажів. Для дослідження

стратегічних розривів застосовують також методи програмування [2-3], логіки нечітких множин [9] та ймовірнісних величин у [10]. Можливості застосування економіко-математичних методів у цій сфері, незважаючи на усі переваги, що надають зазначені методи, їх застосування для вирішення проблем існування стратегічного розриву є недостатньо розкритим і потребує висвітлення.

Зокрема, очевидними є можливості застосування стохастичного аналізу для дослідження стратегічного розриву, що полягають у оцінці наявності, направленості та інтенсивності взаємозв'язків між показниками. Стохастичний аналіз дає змогу провести оцінювання і відображення якісних факторів, які найбільш суттєво впливають на досліджуваний процес, побудувати модель стохастичної залежності впливу факторів, що визначають стратегічні можливості підприємства, на формування показника стратегічного розриву.

Доцільність застосування стохастичного аналізу для дослідження стратегічного розриву зумовлена необхідністю вивчення впливу факторів внутрішнього та зовнішнього середовищ, які визначають можливості підприємства і яким притаманні:

- високий рівень невизначеності показників, які характеризують вплив факторів;
- наближений характер значень показників, що представляють фактори;
- відсутність детермінованого зв'язку між показниками;
- відсутність можливості об'єднання показників в одну детерміновану модель;
- якісний характер показників, що характеризують вплив факторів;
- залежність певного стану або реакції у майбутньому (стратегічному періоді) від станів, досягнутих у попередніх періодах.

Стохастичний аналіз реалізують у таких варіантах як, кореляційний, регресійний та дисперсійний аналізи. Особливості використання кореляційно-регресійного методу було представлено у попередніх публікаціях з дослідження стратегічного розриву. Цей метод дав змогу дослідити щільність взаємозв'язку між факторами та показником стратегічного розриву, а також характер цього взаємозв'язку, у якому фактори представлені у ролі випадкових показників, а показник стратегічного розриву – не випадкового результату.

У наведеному дослідженні застосуємо дисперсійний метод для аналізу залежності стратегічного розриву (результативного показника) від декількох факторів з метою виявлення найважливіших і дослідження структури цього впливу. Цей метод передбачає відповідних умов:

- наявність певної сукупності досліджень (замірів факторів на основі прогнозування їхніх значень) в різних умовах;
- існування якісної однорідності характеру сукупності досліджень;
- проведення достатньої кількості досліджень, що дає змогу з достатнім рівнем ймовірності та надійності виявити закономірності змін досліджуваних факторів та їх співвідношення; побудова моделі на основі кількісного аналізу вихідних даних, а не якісного, як при детермінованому аналізі.

Застосування дисперсійного аналізу для оцінки показника стратегічного розриву дасть змогу дослідити, перш за все, суттєвість або не суттєвість впливу

конкретних факторів на цей показник. Це завдання можемо реалізувати через дослідження впливу факторів на мінливість середніх значень показника стратегічного розриву.

Дисперсійний аналіз є одно, двох і багатofакторним, але особливо ефективним є саме останній, що передбачає вивчення декількох факторів. Крім того, цей аналіз полягає у виділенні і оцінці факторів, що викликають зміну досліджуваної величини за допомогою розкладання суми квадратів відхилень досліджуваних значень результативного показника від загальної середньої на окремі частини, які обумовлюють зміну цього показника. Тобто, здійснюється деталізація сумарної вибіркової дисперсії. Для оцінки зв'язку між досліджуваними факторами і стратегічним розривом, який вони спричинили можна оцінити, визначивши коефіцієнт детермінації, що характеризує рівень впливу обраних факторів на формування загальних змін показника стратегічного розриву (відношення міжгрупової дисперсії до загальної). Рівень впливу інших неврахованих факторів на результативну показник обчислюють за співвідношенням середньої з групових дисперсій до загальної. Перевірку істотності оцінок дисперсії проведемо за критерієм Фішера.

У першу чергу, усі досліджувані фактори, вплив яких на стратегічний розрив будемо досліджувати розподілимо на випадкових та фіксованих рівнів. У першому випадку отримаємо випадкову модель, оскільки вибір рівнів здійснюють з безмежної сукупності можливих рівнів, тому рівні вибираються випадково. У випадку, якщо всі рівні фіксовані, то отримаємо модель з фіксованими рівнями факторів. Проте, можемо частину факторів розглядати як фіксовані, інші – випадкові, тоді отримаємо модель змішаного типу.

Перевірка гіпотези про рівність групових середніх проводиться з використанням певного статистичного критерію. Якщо гіпотеза для фактора, що аналізується, не підтверджується, то на вибраному рівні значущості (із заданою довірчою ймовірністю) дія фактора визнається значущою. В такому разі частина загальної дисперсії „пояснюється” варіацією дії значущого фактора, а її величина дорівнює частці міжгрупової дисперсії, що припадає на цей фактор. Підтвердження або відхилення факту взаємодії факторів (парної або комбінованої) і визначення частки загальної дисперсії, пов'язаної з такою взаємодією за умови дії двох або більше факторів, якщо передбачається їхня взаємна обумовленість. Аналіз зв'язку між досліджуваними показниками здійснюється за допомогою розрахунку коефіцієнта детермінації.

Пропонуємо відповідну послідовності етапів у випадку застосування методики дисперсійного аналізу для дослідження стратегічного розриву (рис. 1).

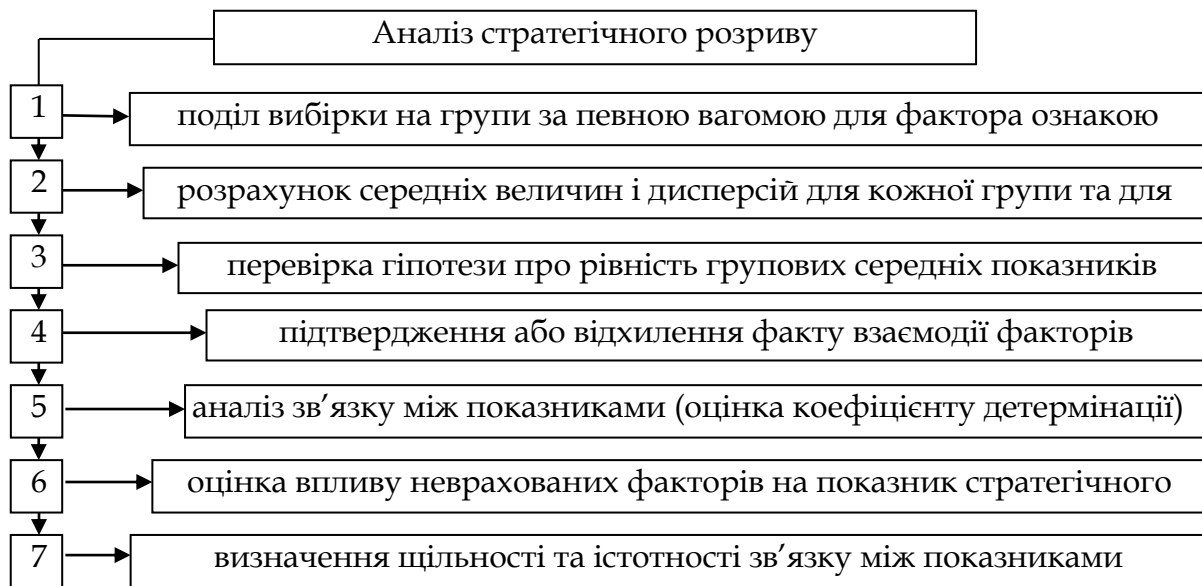

Рис. 1. Методика дисперсійного аналізу стратегічного розриву
Джерело: адаптація автора на основі [13]

Варто зазначити, що причини виникнення стратегічного розриву при плануванні розвитку діяльності підприємства або реалізації обраної стратегії можуть бути різними. Зокрема, на основі дослідження практики стратегічного планування виокремлено основні проблеми, які найчастіше спричиняють стратегічні розриви між запланованими на перспективу показниками і їх реальною реалізацією, а саме:

- існування значної кількості неконтрольованих факторів зовнішнього середовища функціонування підприємства, що негативно впливають на можливості підприємства, і, як наслідок, на показник розриву;
- високий рівень непередбачуваності та швидkozмінності зовнішнього середовища є перешкодою для отримання об'єктивної інформації про фактори, які зазнають змін;
- стратегічний період, що було відведено для впровадження відповідних змін потрібних для розвитку підприємства, розтягнувся у часі;
- неправильна організація і координація зусиль працівників, що відповідають за реалізацію і впровадження стратегічних змін, невміння донести інформацію про необхідність змін і побороти опір до їх впровадження;
- відсутність необхідної кваліфікації у керівників, що відповідають за постановку стратегічних цілей, формування та вибір стратегії;
- вибір необґрунтованих та нереальних стратегічних рішень, які не відповідають можливостям та здатностям підприємства у довготривалій перспективі.

Для усунення негативного впливу на стратегічний розвиток діяльності підприємства наведених проблем розглянемо аналіз впливу факторів, що формують стратегічні можливості підприємства, на виникнення стратегічного розриву. Для цього усі стратегічні можливості підприємства спочатку

розподілимо на дві групи залежно від характеру їх реалізації, а далі згрупуємо їх за видами на: фінансові, організаційні, маркетингові, інноваційні, кадрові, виробничі, інвестиційні та технічні. Наведені види можливостей висвітлюють внутрішній характер реалізації. До можливостей зовнішнього характеру належать: економічні, інфраструктурні, конкурентні, іміджеві (репутаційні), позиційні, інноваційно-технологічні, інформаційні та соціальні. Для дослідження було проаналізовано вплив усіх із зазначених можливостей на показник стратегічного розриву. Проте, для спрощення сприйняття наведемо приклад дисперсного аналізу взаємозв'язку рівня організаційних факторів і рівня стратегічного розриву.

Для підтвердження гіпотези про вплив організаційних факторів на рівень стратегічного розриву проведемо дисперсний аналіз на основі результатів дослідження рівня цих показників (табл. 1 і табл. 2).

Таблиця 1

Вхідні дані для дисперсного аналізу взаємозв'язку рівня організаційних можливостей підприємств і рівня стратегічного розриву

Рівень стратегічного розриву	Рівень організаційних можливостей підприємств					$Y_i = \sum y_{ij}$
	Низький	Нижчий середнього	Середній	Вищий середнього	Високий	
Низький	0	0	0	0	0	0
Нижчий середнього	1	1	0	0	0	2
Середній	0	6	12	6	3	27
Вищий середнього	2	5	10	7	0	24
Високий	0	0	10	3	4	17
$T_j = \sum y_{ij}$	3	12	32	16	7	70

Розрахуємо загальну і факторну суми квадратів відхилень, враховуючи, що кількість рівнів показника стратегічного розриву $p=5$, а рівнів фактора організаційних можливостей $q=5$.

Загальна сума квадратів відхилень:

$$S_{\text{загальна}} = \sum_{j=1}^5 S_j - \frac{1}{pq} \left(\sum_{j=1}^p T_j \right)^2 = 530 - \frac{1}{5 \cdot 5} 70^2 = 334$$

Фактична сума квадратів відхилень:

$$S_{\text{фактична}} = \frac{1}{q} \sum_{j=1}^5 T_j^2 - \frac{1}{pq} \left(\sum_{j=1}^p T_j \right)^2 = \frac{1}{5} \cdot 1482 - \frac{1}{5 \cdot 5} \cdot 70^2 = 100,4$$

Таблиця 2

Розрахункові дані для дисперсного аналізу взаємозв'язку рівня стратегічного розриву та організаційних можливостей підприємства

I	f					Загалом $Y_i = \sum y_{ij}$	f ²					Загалом f ²
	f ₁	f ₂	f ₃	f ₄	f ₅		f ₁ ²	f ₂ ²	f ₃ ²	f ₄ ²	f ₅ ²	
Низький	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Нижче середнього	1	1	0	0	0	2	1	1	0	0	0	2
Середній	0	6	12	6	3	27	0	36	144	36	9	225
Вищий середнього	2	5	10	7	0	24	4	25	100	49	0	178
Високий	0	0	10	3	4	17	0	0	100	9	16	125
$T_j / S_j = \sum y_{ij}^2$	3	12	32	16	7	70	9	144	1024	256	49	530
T_j^2	9	144	1024	256	49							1482

Розрахуємо суму квадратів відхилень значень:

$$S_{\text{підсумкова}} = S_{\text{загальна}} - S_{\text{фактична}} = 334 - 100,4 = 233,6$$

Наступним етапом буде розрахунок дисперсій:

$$S^2_{\text{фактична}} = \frac{S_{\text{фактична}}}{p-1} = \frac{100,4}{4} = 25,1 \quad S^2_{\text{підсумкова}} = \frac{S_{\text{підсумкова}}}{p(q-1)} = \frac{233,6}{5 \cdot 4} = 11,68$$

Порівняємо ці дисперсії між собою за допомогою критерію Фішера-

$$F_{\text{набл}} = S^2_{\text{фактична}} / S^2_{\text{підсумкова}} = 25,1 / 11,68 = 2,14$$

Снедокора:

За числом рівнів свободи $k_1=p-1=4$, $k_2=p(q-1)=20$, за рівнем вагомості $a=0,05$ або 5 % знаходимо критичну точку $F_{\text{критичне}}=2,87$. Оскільки значення $F_{\text{набл}}$ незначно відхиляється від $F_{\text{критичне}}$, то можна стверджувати, що існує тісний взаємозв'язок між показником стратегічного розриву і організаційними можливостями підприємств. Варто відмітити, що результати підтверджують гіпотезу про те, що рівень стратегічного розриву залежить від широкого спектра факторів внутрішнього та зовнішнього характеру і не можуть визначатися лише поодинокими факторами.

Для спрощення сприйняття розрахунків для представлення результатів дослідження було обрано один з факторів, що визначають рівень стратегічного розриву, проте варто зазначити, було проведено багатофакторний дисперсійний аналіз усього широкого спектру можливостей, що визначають рівень цього розриву.

Результати визначення тісноти взаємозв'язку між зазначеними факторами, які представлені стратегічними можливостями, що вони формують, і показником стратегічного розриву містяться у табл. 3.

Таким чином, у наведеній таблиці наведено тільки ті фактори, взаємозв'язок яких з показником стратегічного розриву визначено як такий, що характеризується високою щільністю. Як бачимо, найтісніший взаємозв'язок (дуже сильний) простежується між такими внутрішніми факторами і стратегічним розривом, як фінансові, організаційні, маркетингові та інноваційні. Вплив інших факторів (кадрові, виробничі, інвестиційні, технологічні можливості підприємства) також суттєвий (зв'язок сильний), проте дещо менший, ніж у вищезазначених факторів. Серед факторів зовнішнього характеру найсуттєвіший вплив (дуже сильний) на формування показника стратегічного розриву мають економічні, інституційні, конкурентні та репутаційні. Інші фактори (позиційні, інноваційно-технологічні, інформаційні, соціальні можливості підприємства) також мають істотний вплив (щільність взаємозв'язку висока, зв'язок сильний або помірний), але нижча, ніж у вищезазначених.

Таблиця 3

Структура стратегічних можливостей підприємства

Стратегічні можливості (внутрішні)	Характер взаємозв'язку	Стратегічні можливості (зовнішнього)	Характер взаємозв'язку
Фінансові	дуже сильний	Економічні	дуже сильний
Організаційні	дуже сильний	Інфраструктурні	дуже сильний
Маркетингові	дуже сильний	Конкурентні	дуже сильний
Інноваційні	дуже сильний	Іміджеві (репутаційні)	дуже сильний
Кадрові	сильний	Позиційні	сильний
Виробничі	сильний	Інноваційно-технологічні	сильний
Інвестиційні	сильний	Інформаційні	помірний
Технологічні	сильний	Соціальні	помірний

Джерело: власна розробка автора

У подальших дослідженнях загальний показник стратегічного розриву структуруємо на окремі складові, виникнення яких обумовлено відсутністю певних можливостей або їх зниженням (недоліком фінансів, неефективним використанням методів просування, необґрунтованою ціновою політикою, сильним рівнем конкуренції, несприятливою демографічною ситуацією тощо.). Для аналізу доцільно обрати тільки керовані фактори, які піддаються коригуванню. Щодо величини впливу некерованих факторів, то її варто враховувати і намагатися перекрити їх негативний вплив на формування стратегічного розриву підвищенням позитивного впливу керованих факторів. .

З викладеного випливає, що сфера можливого застосування наведеного методу досить широка, її можна застосовувати для дослідження впливу будь-якого з факторів внутрішнього або зовнішнього середовищ функціонування підприємства на показник стратегічного розриву. Проте, групування їх у вигляді можливостей, які вони визначають, дасть змогу дослідити процес формування цих можливостей та ідентифікувати, на які саме можливості слід звернути увагу з метою підвищення їхнього рівня у випадку виникнення стратегічного розриву.

До переваг наведеного методу дослідження стратегічних розривів можна віднести такі аргументи, як:

- простота його використання і інтерпретації результатів;
- зосередження уваги на формуванні можливостей підприємства та шляхів їхнього підвищення;
- отримання дієвого інструменту для оцінки реальності і обґрунтованості стратегічних показників та усунення наслідків існування стратегічного розриву.

Як і кожен метод, застосування дисперсійного методу для оцінки стратегічного розриву також має ряд недоліків. До цих недоліків віднесемо:

- наявність некерованих факторів і потреба їх врахування та аналізу;
- базується не на реальних, а на прогнозованих значеннях показників.

Дослідження стратегічних можливостей підприємства, а також побудова моделі, що характеризує розрив між реальними і стратегічними можливостями дасть змогу дослідити істотність впливу різних типів можливостей підприємства на показник стратегічного розриву. Аналіз значень факторів, що визначають ці можливості, розподіл їх на керовані та некеровані сприятиме отриманню об'єктивної оцінки зв'язку між значеннями цих факторів та стратегічними можливостями підприємства, а також оцінити здатність підприємства акумулювати свої ресурси для кращого використання цих можливостей та подолання кризових ситуацій у довгостроковій перспективі.

Загалом, як бачимо, застосування стохастичного аналізу для розв'язання практичних завдань при дослідженні показника стратегічного розриву та інших показників діяльності підприємства має велике значення, оскільки результатами цього є:

- значне поглиблення та деталізація аналізу завдяки встановленню місця і ролі кожного фактора у формуванні рівня стратегічного розриву;
- поглиблення знання про формування стратегічного розриву та умови зменшення рівня його показника;
- визначення закономірностей розвитку підприємства, природи впливу факторів, які сприяють та перешкоджають цьому розвитку;
- об'єктивна оцінка стратегічних можливостей підприємства, визначення засобів та резервів підвищення їхнього рівня;
- обґрунтування управлінських рішень у сфері стратегічного управління.

Запропонована методика дисперсійного аналізу стратегічного розриву дасть змогу отримати оцінку впливів факторів внутрішнього середовища на здатність досягнути поставлених стратегічних цілей, що сприятиме покращенню використання різного роду ресурсів підприємства. Також її використання дасть змогу оцінити фактори зовнішнього середовища, які завдяки своєму сприятливому або несприятливому впливу створюють умови для розвитку підприємства або перешкоджають йому розвивати свою діяльність. І все ж основна мета застосування цієї методики полягає у оцінці здатності підприємства до подолання стратегічного розриву у найкоротші терміни.

Подальші дослідження у цій сфері будуть спрямовані на удосконалення запропонованої методики та апробації її для потреб аналізу стратегічного розриву з метою покращення процесу стратегічного планування на українських

підприємствах, які змушені вести свою діяльність у складних умовах високого рівня невизначеності зовнішнього середовища.

Список використаних джерел

1. Балан В., Тимченко І. Формування стратегії розвитку підприємства на основі динамічного SPACE-аналізу. [Схід](#). 2016. № 4. С. 5-16.
2. Ковені М. Стратегічний розрив: Технології втілення корпоративної стратегії у життя. Київ. 2020. С. 240
3. Bryman, A., & Bell, E. Business research methods. USA: Oxford University Press, 2015.
4. Крайнюченко О.Ф., Петрович М.В. GAP-аналіз як ефективний інструмент для оцінювання стратегічних розривів: сутність та методологія Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету, 2020. С. 61-64.
5. David, F. Strategic Management: Concepts and Cases 13th ed. Essex: Pearson Education Limited, 2011.
6. Dixit, A., & Nalebuff, B. Thinking Strategically: The Competitive Edge in Business, Politics and Everyday Life. N.Y.: Norton, 1991.
7. Drucker, P. F. Management Challenges for 21st Century. New York: Harper Business, 1999. 224 p.
8. Drucker, P. F. Managing in the Next Society. New York: Truman Talley Books, 2002. 352 p.
9. Dubihlela, J., & Sandada, M. Impact of strategic planning on small and medium-sized Enterprises (SMEs) Performance: The role of employee participation, implementation incentives and evaluation and control. Journal of Economics, 5(1), 2014. 45-55.
10. Elshamly, A. B. Developing a strategic framework in small and medium sized enterprises (SMEs). A PhD thesis submitted to the University of Gloucestershire, 2013.
11. Koval, Z. (2023). Vector of the effectiveness of the company's strategy. Der Stand der Entwicklung von Wissenschaft und Technik im XXI Jahrhundert: Wirtschaft, Management und Marketing, Tourismus, Bildung, Psychologie, Geographie, Philologie, Geschichte, Kunstgeschichte. Monografische Reihe «Europäische Wissenschaft». Buch 22. Teil 2. 2023.
12. Koval, Z. (2023) Strategic opportunities of the enterprise and their assessment in conditions of uncertainty of the external environment. Modern Engineering and Innovative Technologies, 2(29-02), 35–43. <https://doi.org/10.30890/2567-5273.2023-27-02-019>.
13. Загородній А.Г., Кіндрацька Г.І., Коваль З.О., Тивончук О.І. Теорія економічного аналізу. Навчальний посібник. Львів. Видавництво Львівської політехніки. 2012. 328 с.
14. Koval, Z. (2024) Assessment of causing factors the emergence of a strategic gap. Moderní aspekty vědy: XL. Díl mezinárodní kolektivní monografie / Mezinárodní Ekonomický Institut s.r.o.. Česká republika: Mezinárodní Ekonomický Institut s.r.o., 2024. str. 776-786.

References

1. Babin, B., & Anderson, R. (2010). *Multivariate data analysis 7th ed.*, Englewood Cliffs: Prentice Hall.
2. Baranovska, L. (2017). [Mixed strategy Nash equilibrium in one game and rationality](#) International Scientific and Practical Conference «WORLD SCIENCE». Proceedings of the III International Scientific and Practical Conference «Scientific Issues of the Modernity». No 5(21), Vol. 1. May. 4–8.
3. Bryman, A., & Bell, E. (2015). *Business research methods*. USA: Oxford University Press.
4. Carpenter, M. A., & Sanders, G. (2009). *Strategic management: a dynamic perspective concepts*. Upper Saddle River, NJ: Pearson International.
5. Sitnicki, M., Netreba, I. (2020). Interdependence Assessing for Networked Readiness Index Economic and Social Informative Factors. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2020. Vol. 6. №2. Pp. 47–53.
6. Dixit, A., & Nalebuff, B. (1991) *Thinking Strategically: The Competitive Edge in Business, Politics and Everyday Life*. N.Y.: Norton.
7. Drucker, P. F. (1999). *Management Challenges for 21st Century*. New York: Harper Business, 224 p.
8. Drucker, P. F. (2002). *Managing in the Next Society*. New York: Truman Talley Books, 352 p.
9. Dubihlela, J., & Sandada, M. (2014). Impact of strategic planning on small and medium-sized Enterprises (SMEs) Performance: The role of employee participation, implementation incentives and evaluation and control. *Journal of Economics*, 5(1), 45–55.
10. Elshamly, A. B. (2013). *Developing a strategic framework in small and medium sized enterprises (SMEs)*. A PhD thesis submitted to the University of Gloucestershire.
11. Koval, Z. (2023). Vector of the effectiveness of the company's strategy. The level of development of science and technology in the XXI century: Economics, Management and Marketing, Tourism, Education, Psychology, Geography, Philology, History, Art History. Monographic series «European Science». Book 22. Part 2. 74–81
12. Koval, Z. (2023). Strategic opportunities of the enterprise and their assessment in conditions of uncertainty of the external environment. *Modern Engineering and Innovative Technologies*, 2(29-02), 35–43.
13. Zagorodnii A.G., Kindratska G.I., Koval Z.O., Tyvonchuk O.I. (2012) *Theory of economic analysis*. Tutorial. Lviv. Lviv Polytechnic Publishing House. 328.
14. Koval, Z. (2024) Assessment of causing factors the emergence of a strategic gap. *Moderní aspekty vědy: XL. Díl mezinárodní kolektivní monografie / Mezinárodní Ekonomický Institut s.r.o.. Česká republika: Mezinárodní Ekonomický Institut s.r.o., 2024. str. 776-786.*

1.4. Peculiarities of International Wine Trade

ОСОБЛИВОСТІ МІЖНАРОДНОЇ ТОРГІВЛІ ВИНОМ

Вино традиційно є предметом торгівлі, але лише з початку 2000 року міжнародна торгівля вином зазнала значного зростання: у 1960-х роках експортна частка світового виробництва вина становила 10%, а в 1990 році ця частка досягла лише 15%. Однак до 2000 року експортна продукція досягла 25% світового виробництва, а в 2010 році - понад 30%.[1] Зростання міжнародної торгівлі вином є тільки початком еволюції світового виноробного сектору: на світовому ринку з'явилися нові гравці, які можуть конкурувати з основними традиційними країнами експортерами, відбуваються зміни в споживанні а також впроваджуються все більше інновацій. Тому дослідження статистичних даних основних гравців ринку є важливим кроком, для того, щоб дослідити які управлінські рішення безпосередньо впливають на те, щоб збільшити експортоспроможність кожної країни на глобальному ринку, а які рішення можуть завадити потрібному розвитку галузі. За останні два десятиліття міжнародна торгівля вином майже подвоїлася. На рис. 1 показано, що за кількісними показниками експорт та імпорт неухильно зростали з 60 302 тис. і 57 373 тис. гектолітрів у 2000 році до понад 107 515 тис. і 101 299 тис. гектолітрів у 2022 році відповідно.

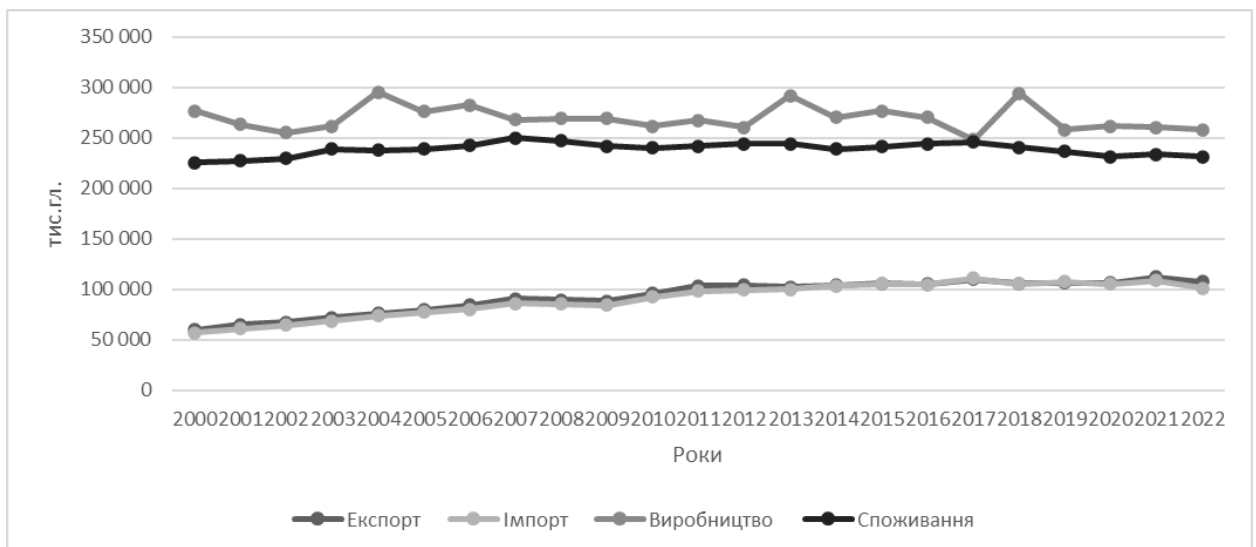

Рис.1. Порівняльний графік обсягів експорту, імпорту та виробництва вина за 2000-2022 рр., тис.гл [2]

Варто звернути увагу, що в період від 2000 до 2007 року відбувалося значне зростання як експорту та імпорту, в 2008 і 2009 спостерігається падіння, яке було спричинене світовою економічною кризою, з 2010 ріст продовжився, проте вже не був таким стрімким. Крім того, до порівняння наведено дані щодо виробництва. Вона не має такого стабільного характеру, як криві експорту та імпорту, та

порівнюючи показник 2000 і 2022 року, то виробництво скоротилося з 276 946 до 258 265 тис. гектолітрів. Також слід звернути увагу на те, що в 2000 році різниця між виробництвом та експортом становила 216 644 тис. гектолітрів а в 2022 становила вже 150 750 тис. гектолітрів, тобто можна побачити тенденцію того, що виробники переходять переважно від збуту власної продукції на внутрішньому ринку на зовнішні, тобто споживачі стають більше цікавитися саме закордонними винами. Саме тому надалі варто звернути увагу на четверту криву рисунку, а саме споживання. Вона має приблизно схожий характер, як і в кривих експорту та імпорту, проте зростання не є стрімким та постійним, в 2000 році показник становив 225 741 тис.гл. а в 2022 становив 231 600 тис.гл.

Проте, якщо більш детально говорити про потоки торгівлі вином, то вони згідно з Гармонізованою системою опису та кодування товарів розподіляються за трьома категоріями вин:

- код 220421 - Вина виноградні, включаючи вина кріплені у посудинах місткістю 2 л або менше (далі - пляшкове вино);
- код 220429 - Вина виноградні, включаючи вина кріплені у посудинах більше 2 л (далі - наливне вино);
- код 220410 - Вина ігристі.[1]

Тому, щоб зрозуміти динаміку, варто розглянути показники експорту та імпорту кожної категорії в динаміці. Усі три розглянуті категорії зросли, хоча це й відбулося різними темпами. В грошовому виразі найбільше зростання демонструє ігристе вино. На рис. 2 відображено, що за досліджуваний період, найбільше зростання показало ігристе вино. Експорт зріс в 4,9 рази з 3024164,83 тис.дол США в 2000 рік до 14817179,57 тис.дол. США в 2022 році. Імпорт зріс в 4.24 рази з 2111956,62 тис.дол. США в 2000 році до 8958377,68 тис.дол. США.

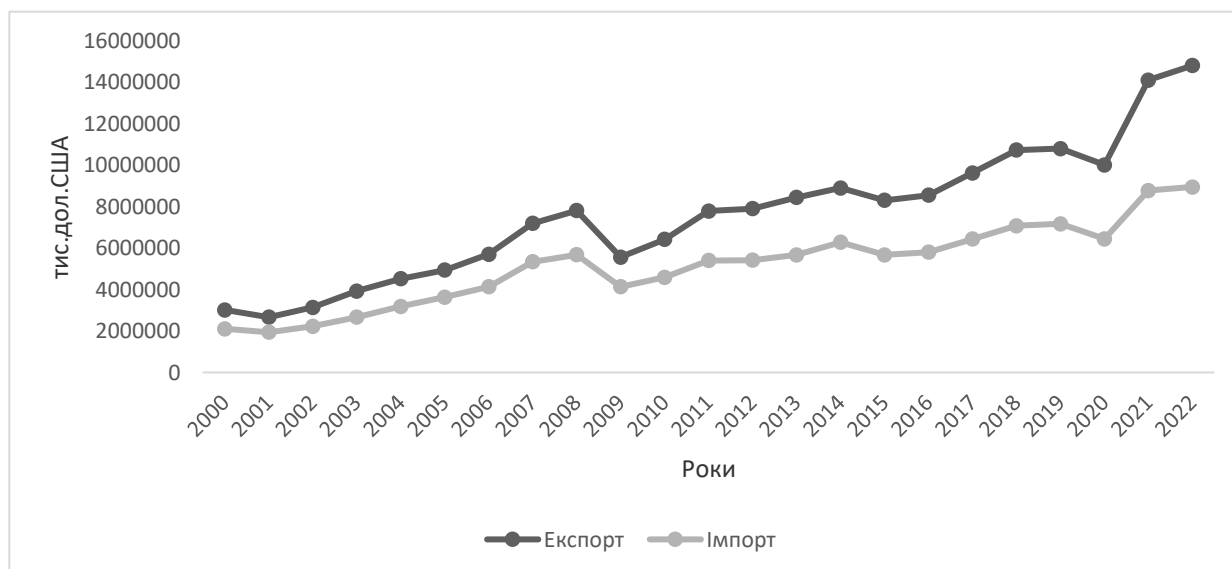

Рис.2. Динаміка експорту та імпорту ігристого вина за 2000-2022 рр. [3]

За ним слідує пляшкове вино. Динаміка, що зображена на рис. 3 має схожий характер як і в ігристого вина. Експорт зріс в 3,22 рази з 12101010,44 тис.дол США в 2000 рік до 39010508,74 тис.дол. США в 2022 році. Імпорт зріс в 2,43 рази з 11561274,55 тис.дол. США в 2000 році до 28101564,47 тис.дол. США.

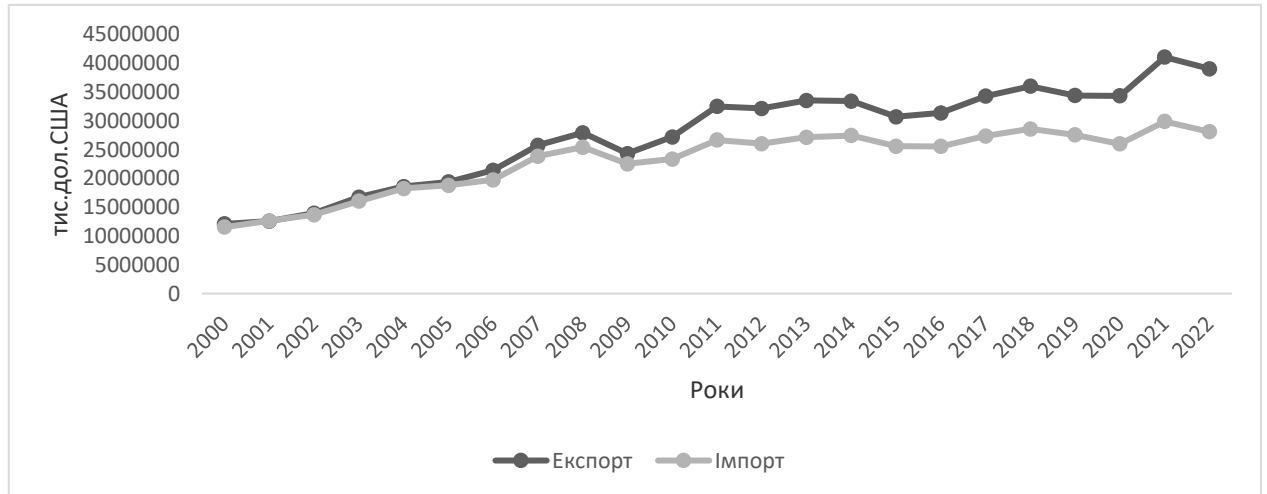

Рис.3. Динаміка експорту та імпорту пляшкове вина за 2000-2022 рр. [4]

І найменший приріст має наливне вино. Експорт зріс в 2,9 разів з 1410874,6 тис.дол США в 2000 рік до 4091196,39 тис.дол. США в 2022 році. Імпорт зріс в 2,8 разів з 1500534,95 тис.дол. США в 2000 році до 4204072,08 тис.дол. США. Диніміка зображена на рис. 4.

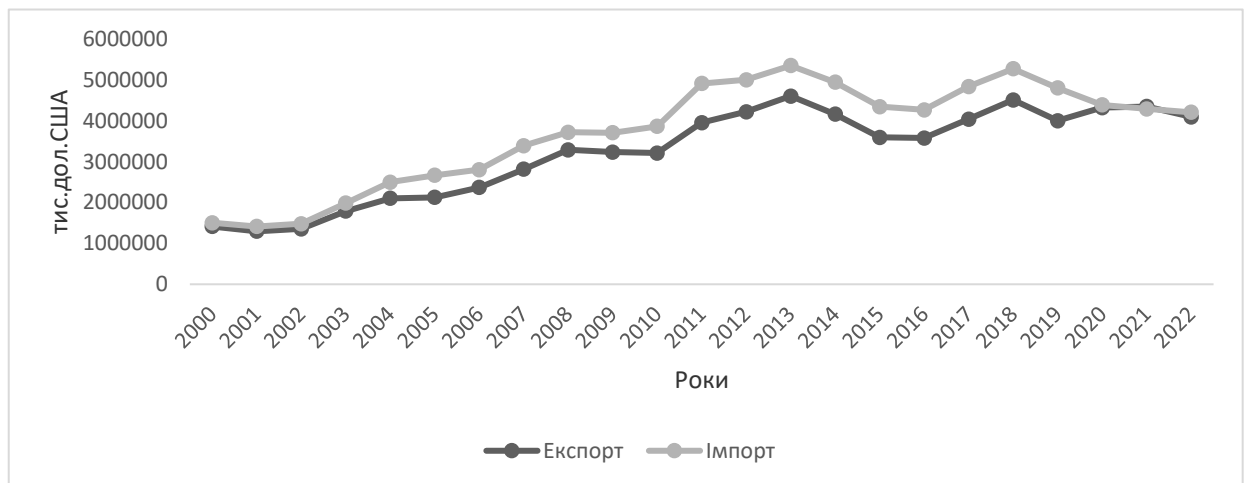

Рис.4. Динаміка експорту та імпорту наливного вина за 2000-2022 рр. [5]

Якщо розглядати зростання протягом багатьох років, то криві пляшкового та ігристого вина є максимально схожими, зростання є стабільним, зазнавши лише спадів в 2008-2010 роках (більш виражений для останнього) як результат світової кризи та незначного спаду в 2014-2016 роках. Тоді як для наливного вина крива також показує зростання, проте воно має доволі стрімкий характер після падінь в певні періоди. Так бачимо зростання в 2002 році після невеликого падіння в 2001 і

знову незначне падіння в 2005 році. Також відбулося падіння в 2008-2010 роках, як і в попередніх двох категорій, проте 2014-2016 воно було найбільшим. Таке падіння у всіх 3 категоріях є наслідком зростання курсу долара США, падіння цін на сировинні товари та скорочення ланцюгів поставок за участю Китаю.[6]

Окрім того, слід звернути увагу на частку ігристого вина в структурі експорту, якщо в 2000 році, воно становило тільки 18%, то в 2022 році, воно вже становило 26%, це свідчить про зміну попиту та споживацьких вподобань. Зростання важливості ігристого вина пов'язане зі збільшенням кількості приводів для споживання та успіхом деяких доступних продуктів (італійське просекко та іспанська кава), які просуваються країнами-виробниками як товар з відмінним іміджем, а не як дешеві замітники французького шампанського.

Після аналізу загальної динаміки світового експорту та імпорту вина, необхідно ретельно розглянути роль конкретних країн у цьому глобальному контексті. Оскільки ринок вина став об'єктом національних стратегій і торгових партнерів, тому варто звернутися до унікальних особливостей кожної країни і її внеску в світову винну індустрію.

Щодо географії міжнародної торгівлі вином, то загалом можна розподілити країни на 5 основних груп:

- Великі імпортери;
- Малі традиційні імпортери;
- Невеликі нетрадиційні країни-імпортери;
- Великі традиційні експортери;
- Інші великі експортери.[2]

Тож якщо говорити про торгові відносини між країнами в контексті вина, то огляд варто почати з країн, які мають визнання в світі, як основні виробники, з якими в основному і асоціюється виноробство, до них відносяться Франція, Іспанія, Італія та Португалія. Виноробство в даних країнах є однією з основних галузей, відповідно державна політика націлена на розвиток даної галузі і відповідно на нарощування експортних можливостей. На початку досліджуваного періоду, беззаперечними лідерами є Франція та Італія, чий експорт є практично однаковим, проте вже до кінця 2022 року конкуренція триває більше між Італією та Іспанією. Для кращого розуміння, варто звернути увагу на рис. 5-6.

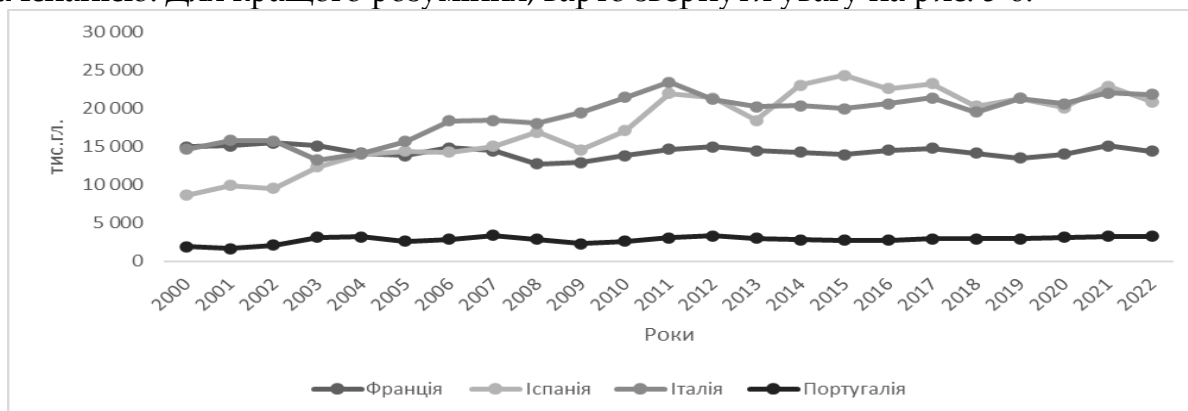

Рис.5. Динаміка експорту вина великих традиційних експортерів за 2000-2022 рр., тис.гл [2]

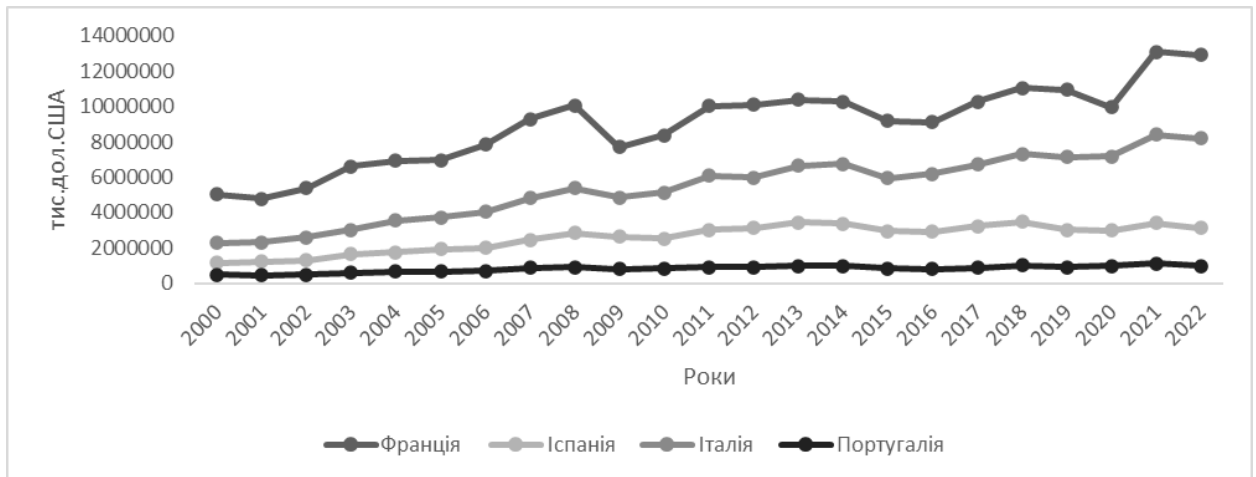

Рис.6. Динаміка експорту вина великих традиційних експортерів за 2000-2022 рр., тис.дол. [3-5]

Звертаючи увагу на динаміку, можемо побачити, що в 2002 році Іспанія наростила обсяги експорту до рівня Франції та Італії, а вже в 2011 році конкурувала з Італією по експорту в натуральних одиницях, подекуди перевершуючи Італію, маючи при цьому за весь досліджуваний період різкі зростання та падіння. Крива Італії також показує зростання, проте воно є доволі помірним, приріст становить 7 226 тис.гл. Та все ж станом на кінець 2022 року Італія є найбільшим експортером, перевищуючи показник Іспанії. Динаміка Франції є практично незмінною, крива не має різких зростань та падінь, проте це єдина країна, в якій відбулось спадання в натуральних одиницях з 15 039 тис.гл в 2000 році до 14 453 тис.гл в 2022 році. Щодо Португалії, то динаміка є доволі схожою, як і в Франції, практично незмінною, приріст становить 1 322 тис.гл.. Проте якщо глянути порівняльну динаміку експорту в грошових одиницях, то можемо звернути увагу, що за весь період часу, жодна країна не обігнала іншу, маючи зростання залишалися на своїх місцях. Франція є безумовним лідером, залишаючи нижче лідерів експорту по кількості, незважаючи на найбільш нестабільну динаміку кривої. Враховуючи показники в натуральних одиницях і в грошових можна зробити наступні висновки. Французьке вино все ще залишається найзатребуванішим та найбільш іміджевим, оскільки попри зменшення обсягів ціни вирости. В першу чергу це завдяки високим якісним характеристикам та найбільш відомим в світі виноробним регіонам, таким є Бордо, Бургундія, Шампань, Ельзас, Прованс та інші. Італія займає другу позицію оскільки її виноробні регіони такі як Тоскана, П'ємонт та інші все ж за рівнем іміджу поступаються французьким, а сорти винограду використовувані у виноробстві є локальними, що все ж дещо поступаються по популярності французьким сортам. Іспанія ж переважно має ще менш іміджеве вино, та зростає в кількості за рахунок низької вартості порівняно з Італією та Францією. Часто експортуючи в більшості саме в ці країни, щоб задовільнити споживача, який готовий платити менше за якісне вино. Щодо Португалії, то вона також зберігає

динаміку зростання, проте в порівнянні з іншими традиційними країнами, воно не є настільки помітним.

Наступною групою країн є інші великі експортери, яких часто називають країнами Нового світу. Сюди входять: Австралія, Нова Зеландія, США, Аргентина, Чилі та ПАР. Ці країни почали різко нарощувати експорті можливості в кінці 20 століття за рахунок інноваційних підходів робило його набагато дешевшим ніж це було в традиційних країнах і відповідно на початку 2000 року деякі з них мали обсяг експорту більший ніж в Португалії. Динаміка експорту відображена на рис. 7-8.

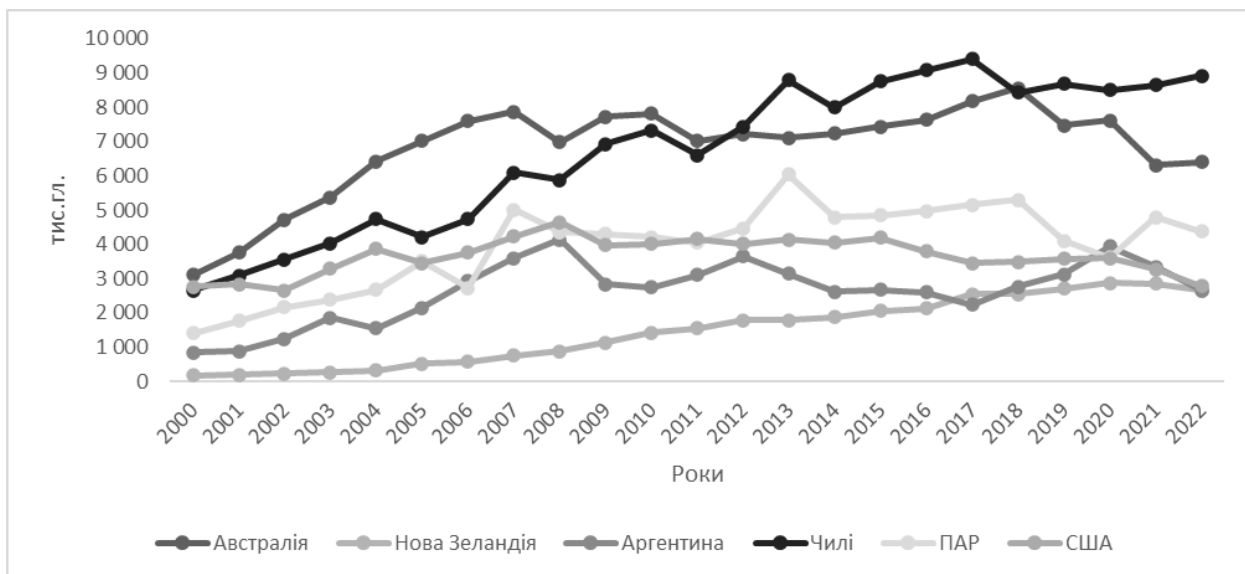

Рис.7. Динаміка експорту вина інших великих експортерів за 2000-2022 рр., тис.тл [2]

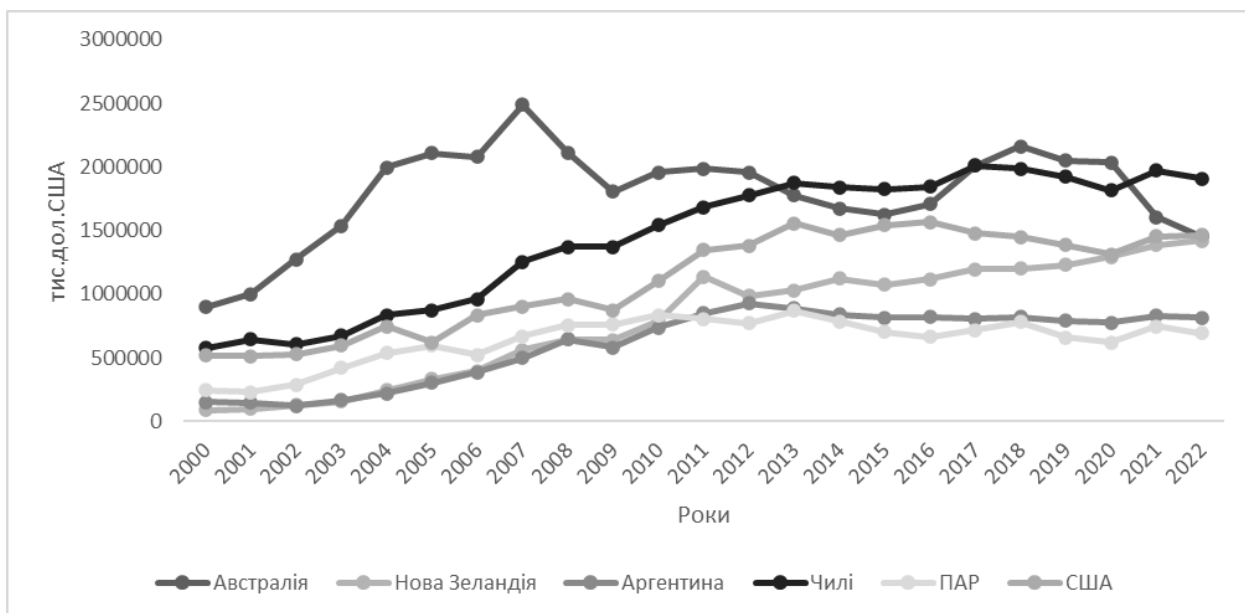

Рис.8. Динаміка експорту вина інших великих експортерів за 2000-2022 рр., тис.дол. [3-5]

З динаміки експорту в натуральних одиницях ми можемо побачити, що на початку досліджуваного періоду умовно були дві групи Чилі, Австралія та США мали більші схожі обсяги, а решту країн експортували менше. Проте найбільш стабільну динаміку зростання була в Чилі, з зростаннями, після яких йшли малі спади, проте наступні зростання експорту були більшими. Щодо Австралії, то її динаміка має темп з більшими перепадами, тут присутнє різке зростання, проте в наслідок економічної кризи в 2008 році обсяги впали, після якого було помірне зростання до 2018 року і знову різке падіння, яке продовжується і в 2022 року. Схожа динаміка спостерігається і в решти країн, зокрема в США, ПАР та Аргентини де ми бачимо коливання, де є різкі зростання та падіння. На противагу решті країн, найстабільнішу динаміку демонструє Нова Зеландія, яка навіть попри економічну кризу 2008 і спад торгівлі в 2014-2015 демонструє постійне зростання і маючи найменші обсяги експорту з цієї вибірки країн в 2022 році має обсяги схожі до США та Аргентини. Цікавим є це зростання і в порівнянні з сусідньою Австралією, де динаміка, як зазначається вище не була такою стабільною. Таке постійне зростання є як результат вдалої внутрішньої політики країни, щодо підтримки агросектору орієнтованого на експорт, постійне впровадження інновацій у виробництво, орієнтація в основному на потужні економічні країни такі як США, Велика Британія та сусідня Австралія. Ще одним з важливих факторів є те, що країна добре дослідила споживчі настрої та орієнтується на певні сорти винограду (більшість експорту складає Совіньон Блан).

Якщо ж подивитися щодо динаміки в грошовому вимірі, то всі країни мають в 2022 вищий показник експорту порівняно з 2000 роком. Динаміка кожної з країн майже відображає той стан, що і в динаміці в натуральних одиницях. Австралія мала стрімке зростання до 2007 року, проте в 2008 році було падіння, після того нестабільна динаміка з зростаннями і падіннями аж до 2022 року. Чилі залишається лідером з стабільним зростанням. Нова Зеландія також відображає найкращу динаміку і в грошовому вимірі, показуючи велика зростання з найменших обсягів в 2000 році в розмірі 89714,29 тис.дол. США і маючи в 2022 році схожі обсяги як в США та Австралії 1422166,74 тис.дол. США. Щодо ПАР та Аргентини, то їхня динаміка є помірною до зростання.

Тож, розглянувши основні країни експортери вина, то варто подивитися статистику тих країн, яку купують це вино, а саме великі імпортери, то до них відносяться США, Велика Британія та Німеччина. Тут варто розуміти, що це є одні із найпотужніших економік світу, де рівень життя громадян є на високому рівні, відповідно споживачі можуть купувати вино в абсолютно всіх країн експортерів у різних цінових категоріях, починаючи від дешевих, закінчуючи елітними екземплярами. Попри те, що ці країни і самі є виробниками вина, їхні обсяги експорту не можуть бути порівнюваними з їхніми обсягами імпорту. Якщо говорити про частку цих країн в загальносвітовому імпорті, то вони займають майже 40% від загальної суми протягом досліджуваного періоду. Динаміка експорту зображена на рис. 9-10.

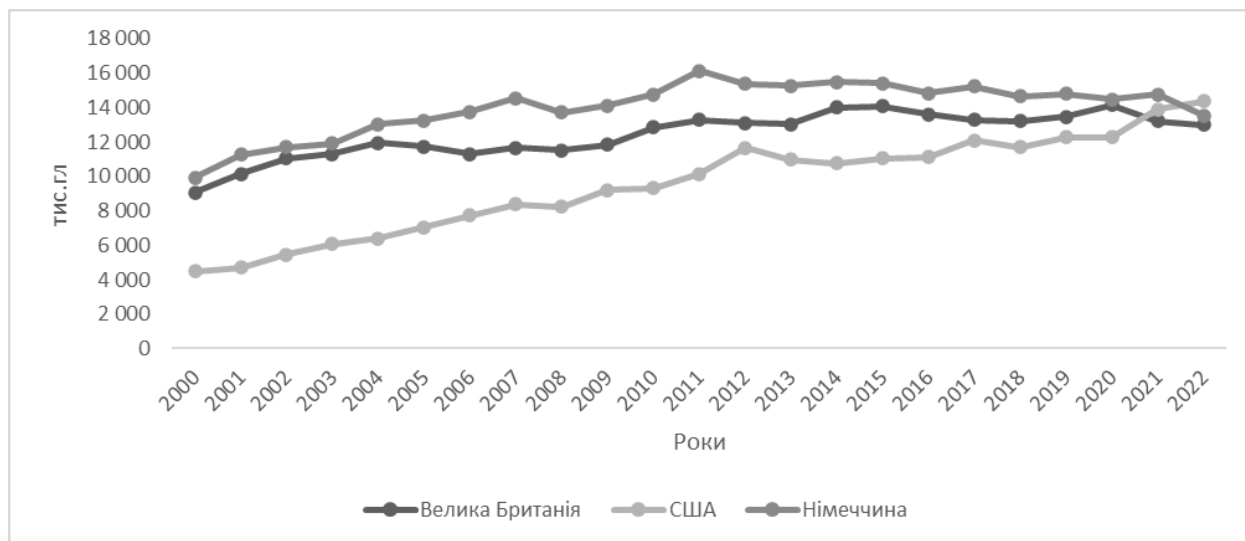

Рис.9. Динаміка імпорту вина великих імпортерів за 2000-2022 рр., тис.г.л [2]

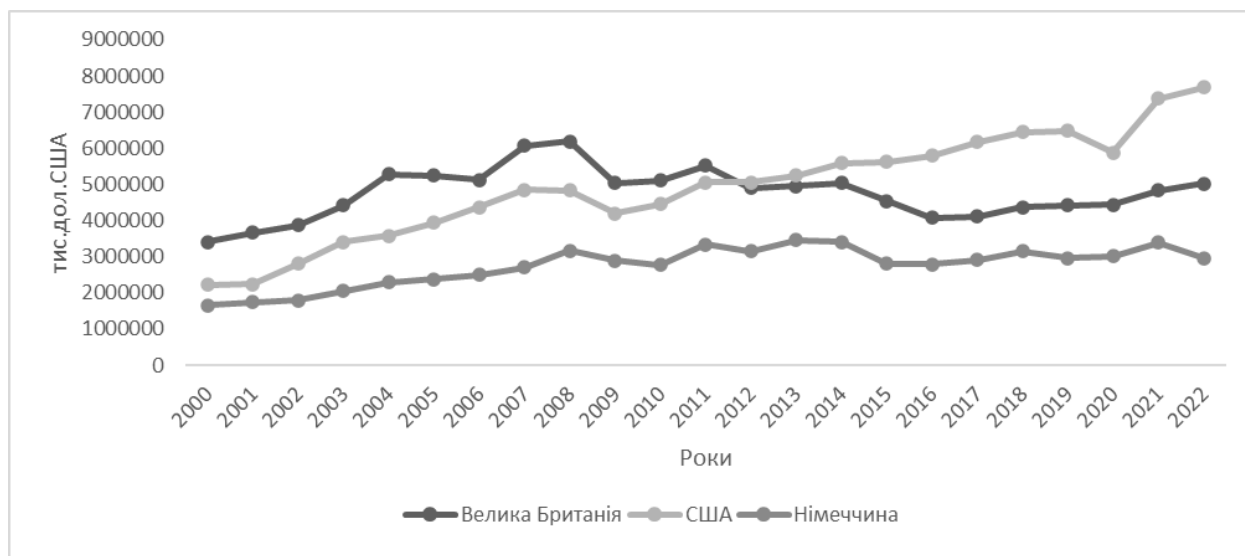

Рис.10. Динаміка імпорту вина великих імпортерів за 2000-2022 рр., тис.дол. [3-5]

Дивлячись на динаміку експорту в натуральних одиницях, то можемо побачити, що є присутнє зростання у всіх трьох країнах. Німеччина була лідером на початку 2000 року, а станом на кінець 2022 року займає 2 сходинку, її приріст є найменшим і становив 3 606 тис. гл. Британія станом на початок досліджуваного періоду мала 2 сходинку за обсягом імпорту, на кінець періоду мала 3 позицію з приростом в 3 912 тис.г.л. Загалом динаміка зростання є доволі помірною без різких коливань. Щодо США, то воно показує найкращу динаміку зростання з незначним падінням в 2013 році, а приріст становить 9 892 тис.г.л, що майже втричі більший за зростання двох інших країн. Таке зростання можна пояснювати тим, що США як впродовж досліджуваного періоду значно покращила свої вподобання щодо вина і систематично це робила незважаючи навіть на економічну кризу.

Якщо ж розглянути динаміку імпорту цих трьох країн в грошовому виразі, то можемо зробити висновок про те, що Британія і Німеччина мають такі ж помірні криві, як і в натуральному вираженні, проте тут Британія має більші суми ніж в Німеччині. Це може говорити про те, що Британія здійснює закупівлю вина, ціна якого є вищою, тобто це може бути вино вищого класу, або ж експортерами виступають країни, транспортування звідки може бути дороговартісним. Щодо Німеччини, зважаючи на те, що обсяги в натуральних одиницях є великими, а суми найменшими поміж 3 країн, це свідчить про те, що вино, яке імпортується є нижчої якості ніж в Британії, ймовірно що основними країнами експортерами є інші країни ЄС, що знижує вартість за рахунок відсутності торговельних обмежень. Динаміка США є схожою, що і в натуральних одиницях, тобто споживчі вподобання не особливо змінилися і це може бути вино різних цінкових категорій, але зріс обсяг споживання населення.

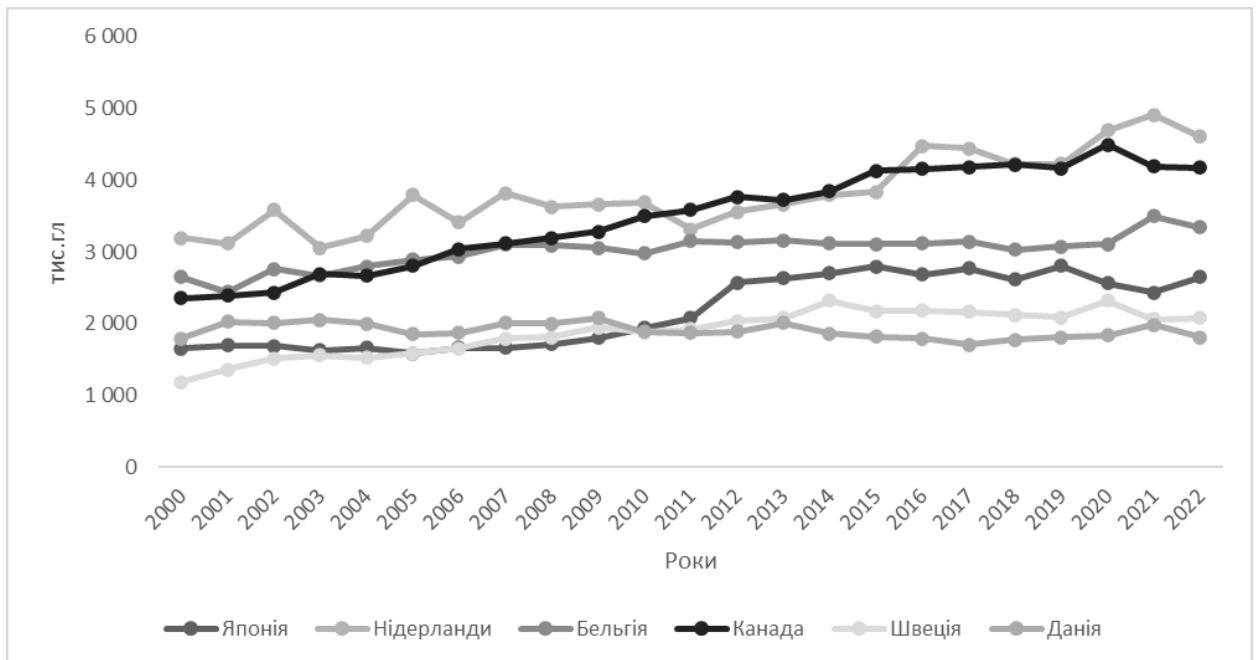

Рис.11. Динаміка імпорту вина малих традиційних імпортерів за 2000-2022 рр., тис.гЛ [2]

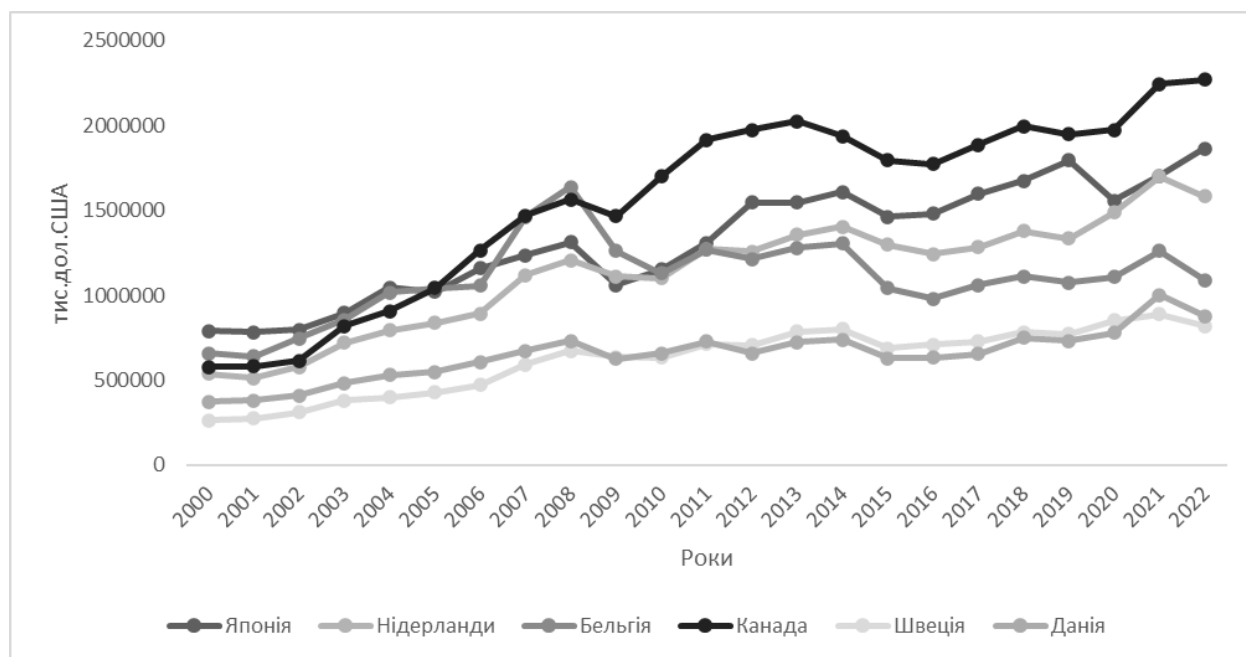

Рис.12. Динаміка імпорту вина малих традиційних імпортерів за 2000-2022 рр., тис.дол. [3-5]

Наступною групою, яку варто розглянути є малі традиційні імпортери. Сюди входять: Японія, Нідерланди, Бельгія, Канада, Швеція та Данія. Динаміка відображена на рис. 11-12.

Проаналізувавши імпорт цих країн в натуральних одиницях, можемо побачити, що у всіх країнах є помірне зростання з незначними коливаннями, що зумовлені в основному, як і у всіх попередніх групах, економічною кризою в 2008 році, та спадом торгівлі 2014-2015 роках. Найкращу динаміку зростання має Канада, яка в 2000 році мала 3 сходинку в даній групі за кількістю імпорту, проте її зростання є найстабільнішим, практично без коливань. Приріст становить 1 820 тис.гл з показником в 4 178 тис.гл в 2022 році. Другий найкращий приріст показали Нідерланди, незважаючи на те, що їхня крива має найбільше коливань серед країн даної групи, зростання становило 1 405 тис.гл. Протягом досліджуваного періоду країна також майже весь час посідала перше місце за обсягами. 3 найкращий приріст показала Японія з показником - 998 тис.гл.. За досліджуваний період країна піднялася з 5 місця в групі до 4, з обсягом 2 655 тис.гл вина в 2022 році. Наступними за зростанням є Швеція з показником 884 тис.гл., Бельгія – 689 тис.гл і найменший приріст показала Данія – 22 тис.гл.

Якщо ж подивитися на зростання в грошовому вираженні, то всі криві є максимально схожими, в усіх був спад під час криз. Найбільш помітним він був для Японії в 2009-2010 роках. Перші місця за сумою мають Канада та Японія, зважаючи на те, що вони не були першими за натуральними показниками, можна припустити, що більша вартість може бути через те, що вони можуть мати певні мита чи інші торговельні обмеження на імпорт з інших країн, зокрема з європейських. Щодо інших країн, так як вони є країнами ЄС, їхні криві не є настільки динамічними, зокрема Швеція і Данія, їхні криві майже ідентичні

кривим імпорту в тис.гл. Витрати на імпорт цих країн є меншими, це може свідчити про те, що в більшості імпорт відбувається в країн з ЄС, де відсутні митні збори та торговельні обмеження.

Щодо невеликих нетрадиційних країн-імпортерів, то сюди входить близько 56 країн, які можуть також можуть часто значно багато імпортувати вина, проте це є доволі різні країни за станом економічного розвитку та специфіки.[1] Відповідно виокремлення спільних рис щодо поведінки в закупівлі вина є доволі складним завданням, яке можна додатково розглянути в подальших наукових дослідженнях.

Поглибивши наше розуміння основних гравців на ринку вина, зокрема країн-імпортерів та вивчивши, як вони активно взаємодіють на глобальному винному ринку, перехід до обговорення різних аспектів торговельних обмежень стає найбільш логічним кроком. Розглядаючи конкретні приклади країн та їхні підходи до регулювання торгівлі вином, ми матимемо можливість з'ясувати, які чинники впливають на ці обмеження та як вони можуть відобразитися на глобальній динаміці винного бізнесу.

Тарифи на вино можуть відрізнятися залежно від країни-імпортера, вони можуть бути адвалорними, з однією ставкою або різними ставками залежно від рівня цін на продукт та специфічними на основі об'єму, специфічними згідно вмісту спирту в алкоголю, а також змішаними з адвалорними та специфічними. Крім того, тарифи можуть відрізнятися залежно від різних типів вина (тихе вино в пляшках або наливом, ігристе вино). Специфічні тарифи, що базуються на об'ємі, є найбільш популярними в Європі та Північній Америці, тоді як адвалорні тарифи використовуються в Азійсько-Тихоокеанському регіоні, за винятком Японії та Малайзії [1]. Через наявність специфічних тарифів, імпорту з різних країн, оцінка та порівняння рівня тарифів в багатьох країнах, які є учасниками ринку вина, вимагає значних зусиль. Згідно з статистичними даними, які надає СОТ, тарифи є досить низькими у країнах, які вже давно займаються імпортом вина, або імпортують його у великих масштабах. Також часом рівень тарифів на вино залежить від того, настільки країна релігійна, адже в деяких релігіях алкоголь є забороненим, тому відсотки мита є доволі великими. Для більш детального розуміння, варто переглянути статистичні дані, які показують які країни з найвищими ставками мита. Так як країни можуть мати різні ставки податків для різних країн, тому для порівняння будуть середні ставки мита. В таблиці 1 наведено країни, які мають найбільший відсоток на імпорт вина. Проте варто зауважити, що не за всі роки дані в кожній з країн є відомими, відповідно

Таблиця 1

Топ 10 країн з найвищим середнім відсотковим показником мита на вино [8]

Рік	Єгипет	Індія	Оман	Катар	Гаяна	Індонезія	Пакистан	Зімбабве	Туреччина	Таїланд
2000	1800	110			88,1	156,7	250	90	58,2	
2001	1800	100	100		88,1	156,7	100	90	58,1	
2002	1800	100	50		88,1	156,7	100	56,9	58	

2003	1800	100			88,1	156,7	100	56,9	57,9	
2004	1800	100		100		150	100		57,8	
2005	1800	100				150	100		57,8	
2006	1800	100				135	90		57,8	
2007	1800	100		100	88,1	135	90	90	57,8	57,5
2008	1800	150	100		88,1	135	90		57,8	57,5
2009	1800	150	100	100	88,1	135	90		57,8	57,8
2010	1800	150		100	88,1	135	90	62,5	57,8	57,5
2011	1800	150		100	88,1		90	89,6	57,8	57,8
2012	1800	150			88,1		90	89,6		57,3
2013	1800	150			88,1		90	56,9	57,8	57,3
2014	1800	150			88,1		90	90		57,3
2015	1800	150	100		88,1	105	90	90	57,8	57,3
2016	1800	150	100		88,1	90	90	90	57,8	57,3
2017	1800	150	100			90	90			58,1
2018	1800	150				90	90			58,1
2019	1800	150			90,5	90			60,3	57,4
2020		150		100	90,5	90			60,3	57,4
2021		150		100	90,5				60,3	57,4
2022		150	100		90,5	90				57,2

Проаналізувавши дану таблицю можна сказати про те, що переважно у всіх країн відсоток мита не змінювався за весь досліджуваний період. Також в основному в даному списку знаходяться країни, де основною релігією є іслам, зокрема Єгипет з найвищим показником посеред всіх країн – 1800%, Оман та Катар з митом 100%. А також є Індонезія, Пакистан та Туреччина з розмірами мита 90%, 90% і 60,3% відповідно. Можна сказати, що у цих випадках така висока ставка мита робить вино практично забороненим товаром. Крім того країни, що розвиваються, зберігають високі тарифні бар'єри, які, ймовірно, суттєво стримують імпорт вина.[9] Наприклад Індія та Таїланд зберігають ставки мита на рівні 150% та 57,2% відповідно. Тим самим, вони обмежують доступ до своїх великих зростаючих ринків з постійно зростаючим населенням із середнім рівнем доходу. Щодо Гаяни та Зімбабве, їхні високі тарифи в основному для того, щоб обмежити внутрішній ринок від імпортованих товарів і таким чином стимулювати внутрішніх виробників у агросекторі.[10] Такі високі імпортні мита, ймовірно можуть бути причиною значних втрат у світовій торгівлі вином.

Проте з іншого боку існують країни, які навпаки зменшують свої ставки мита аж до 0%, для того, щоб імпортувати якомога більше. До таких країна належать Бахрейн, Канада, Гонконг, Лаос, Норвегія, Сейшельські острови, Макао, Сінгапур, Тонга та Бруней. Можемо побачити, що окрім Канади, Норвегії та Лаосу, решта країн є маленькими, де рівень добробуту громадян є на високому рівні, багато доходів іде саме з туристичного сектору, і власні ресурси для виробництва вина відсутні, або є в дуже малих кількостях. Щодо Канади і Норвегії, то тут теж досить високий рівень добробуту населення, проте країни через своє географічне

розташування не мають відповідних вимог для внутрішнього виробництва, а те яке є, воно виходить надзвичайно дорогим, відповідно імпорт в таких випадках є дешевшим варіантом. Щодо Лаосу, то імпортні мита є присутніми тільки для алкогольних напоїв з міцністю більше 23%. [11]

Також варто звернути увагу на те, що країни, які є найбільшим експортерами вина не мають нульових ставок мита. Ці країни загалом можна розділити на 2 групи, на країни з середнім рівнем мита та низьким. До групи з низьким рівнем мита відносимо Чилі, Нову Зеландію та Австралію з ставками мита у 2022 році 6%, 4,7% та 5% відповідно. До групи з середньою ставкою мита відносимо Францію, Італію, Іспанію, Португалію як країни ЄС, ПАР на Аргентину зі ставками мита в розмірі 32%, 25% та 21,5% відповідно. Тут можна зробити висновок, що в країнах з низькими ставками виноробний сектор є експорто-орієнтованим і споживання всередині країни є не тільки за рахунок свого споживача. Щодо решти країн, то тут такі тарифи стоять в основному через захист власного виробництва від дешевого імпортованого вина, та збут свого виробництва не тільки на експорт, але і в середині країни.

Вино є одним з тих товарів, торгівля яким стрімко зросла від початку 2000 року, обсяги експорту та імпорту за 22 роки зросли майже вдвічі. Крім давно знаних країн експортерів, почали стрімко розвиватись країни Нового Світу, чий обсяги експорту вина поступово зростають. Відповідно перспективою подальших досліджень є пошук та аналіз інноваційних моделей управління на виноробних підприємствах, зокрема в умовах міжнародних економічних відносин, що допомагає виноробням максимально скорочувати витрати та за допомогою інноваційних рішень збільшувати обсяги виробництва і експорту.

Список використаних джерел

1. Angela Mariani, Eugenio Pomarici, Vasco Boatto. The international wine trade: Recent trends and critical issues. Wine Economics and Policy. Том 1, Випуск 1, 2012 с 24-40 URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S221297741200004X>
2. International Organisation of Vine and Wine. Database. URL: <https://www.oiv.int/what-we-do/data-discovery-report?oiv>
3. World Integrated Trade Solution. Wine; sparkling imports by country in 2022. URL: <https://wits.worldbank.org/trade/comtrade/en/country/ALL/year/2022/tradeflow/Imports/partner/WLD/product/220410>
4. World Integrated Trade Solution. Wine; still, in containers holding 2 litres or less exports by country in 2022 URL: <https://wits.worldbank.org/trade/comtrade/en/country/ALL/year/2022/tradeflow/Exports/partner/WLD/product/220421>
5. World Integrated Trade Solution. Wine; still, in containers holding more than 2 litres exports by country in 2022. URL: <https://wits.worldbank.org/trade/comtrade/en/country/ALL/year/2022/tradeflow/Exports/partner/WLD/product/220429>

6. Johannes Fritz Simon Evenett. The tide turns? Falling world trade and the G20. 2015. URL: <https://cepr.org/voxeu/columns/tide-turns-falling-world-trade-and-g20>
7. Monia Snoussi-Mimouni, Erik Wijkström, Wolf Meier-Ewert. Trade in wine and vine products on the rise. 2023. URL: https://www.wto.org/english/blogs_e/data_blog_e/blog_dta_20oct23_e.htm
8. World Trade Organization. WTO stats. URL: <https://stats.wto.org/>
9. William Ridley. Jeff Luckstead. Stephen Devadoss. Wine: The Punching Bag in International Trade Disputes. Agricultural & Applied Economics Association Annual Meeting. 2022
10. TRADE POLICY REVIEW GUYANA Report by the Secretariat. 2022. C.63. URL: <https://docsonline.wto.org/dol2fe/Pages/SS/directdoc.aspx?filename=Q:/WT/TPR/S122-4.pdf>
11. Laos raises excise tax to limit outflow of foreign currency. URL: <https://en.vietnamplus.vn/laos-raises-excise-tax-to-limit-outflow-of-foreign-currency/269514.vnp>

1.5. Dynamics of Management Interaction in the Solving Process of Economic Problems

ДИНАМІКА УПРАВЛІНСЬКОЇ ВЗАЄМОДІЇ В ПРОЦЕСІ ВИРІШЕННЯ ГОСПОДАРСЬКИХ ПРОБЛЕМ

Інтеграційні процеси України в світові та європейські співтовариства в межах ринкової економіки та в умовах жорсткої конкуренції, коли нерідко для подолання кризових явищ необхідні значні витрати, вимагають визначення методів підвищення ефективності управлінської діяльності [4].

Управлінська діяльність - сукупність скоординованих дій та заходів, спрямованих на досягнення певної мети в межах організації [3]. Важливим процесом управлінської діяльності є прийняття управлінських рішень. Цей процес формує напрямки діяльності підприємства в цілому та його окремих працівників зокрема. Оскільки для втілення прийнятих рішень у життя потрібно забезпечити злагоджену та ефективну роботу всього організаційного механізму підприємства, тому важливо досягти високого рівня відповідальності при виконанні роботи з прийняття управлінських рішень.

Підвищення ефективності управлінської діяльності завжди було однією з найважливіших умов розвитку будь-якого підприємства. Результативність управління, як правило, визначається успішністю виконання управлінцем завдань, які перед ним поставлені, та досягненням запланованих показників. Разом з тим кінцеві результати діяльності підприємства обумовлені не тільки якістю виконання управлінських дій. На перебіг виробничого процесу впливає цілий комплекс факторів об'єктивного і суб'єктивного характеру, який визначає параметри кінцевого продукту виробництва. Ефективність управлінської діяльності виступає одним з факторів результативності процесу виробництва.

Саме тому високі виробничі показники підприємства не можуть бути єдиним критерієм рівня діяльності управлінського персоналу. Управлінський персонал, який забезпечує виконання виробничих завдань в стабільних умовах господарської діяльності, може зазнати значних труднощів при виникненні принципово нових завдань та кардинальних змін в умовах господарювання. Звичкі форми і процедури взаємодії управлінських працівників в такому випадку можуть не привести до бажаного результату. Тому виникає практичне завдання забезпечення гнучкого реагування на зміну господарської ситуації та вибору такої форми управлінської взаємодії, яка б відповідала характеру проблеми і сприяла прийняттю сучасних і якісних управлінських рішень.

Проблеми, які регулярно повторюються у вигляді різноманітних збоїв, відхилень у виробничій діяльності вирішуються оптимальним способом за допомогою проблемно-функціонального диференціювання.

Основна проблема даного типу взаємодії полягає у редукуванні процесу вироблення рішення. Спосіб подолання збоїв визначається і апробується безпосередньо у процесі здійснення виробничої діяльності. Тому виникнення типової проблеми відразу включає виконання програми виконавчих дій, спрямованих на забезпечення функціонування управлінських процесів в межах визначених параметрів. Проблемно-функціональне диференціювання полягає у визначенні групи працівників з чітким розподілом обов'язків для вирішення типових управлінських проблем. Відповідний вид взаємодії мінімізує кількість працівників, що залучені в процес прийняття рішення, економить їх сили та час. Недоліком є перевантаженість окремих ліній взаємодії, поява «ключових» фігур, які вирішують більшість реалізаційних програм.

Окрім типових проблем в управлінні виникають нестандартні завдання, викликані непередбачуваними змінами у зовнішньому та внутрішньому середовищі підприємства. Взаємодія в цьому випадку повинна передбачати виконання управлінських робіт в повному обсязі: і пошук нового рішення, і його організацію, і виконання.

На етапі підготовки рішення взаємодія розгортається у двох типах. У першому випадку відбувається розподіл інтелектуальних операцій з обробки інформації між управлінськими працівниками. Кожен з них виконує обмежену функцію, яка відрізняється від функцій інших учасників: одні проводять збирання та первинну обробку інформації; інші проводять аналітичну роботу, узагальнюючи та синтезуючи дані різного виду; ще інші розробляють варіанти рішень. Кожен із учасників спільної діяльності працює в просторовій і часовій ізоляції від інших, оперує обмеженою інформацією, яка є частиною інформаційного поля вироблення рішень. Безпосередня взаємодія полягає тут у передачі та обміні обробленої інформації. Цей тип взаємодії можна назвати послідовно-ізолюваним. Завершальним етапом є передача керівнику підготовленої інформації (або проекту рішення), яка дозволяє прийняти кінцеве рішення.

До іншого типу управлінської взаємодії можна віднести і спільну роботу керівного персоналу підприємства, в тому числі і на виробничих нарадах. Рішення тут також приймає керівник, беручи за основу різноманітну інформацію, отриману від працівників різних ланок. Відмінності полягають, по-перше, в просторовому і часовому об'єднанні учасників взаємодії, що дозволяє керівнику негайно отримувати необхідну інформацію; по-друге, у відносному вирівнюванні інформованості суб'єктів управлінських рішень в суті аналізованої проблеми; по-третє, в значному скороченні часу, відведеного на виконання інтелектуальних операцій. Такий тип взаємодії прийнято вважати спільно-ізолюваним.

Спільно-ізолювана діяльність має переваги перед послідовно-ізолюваним виконанням управлінських дій. В процесі вирішення проблеми кожен з учасників може уточнити значення і завдання свого підрозділу у виконанні розробленої програми, визначити дотичні лінії у діяльності з іншими виконавцями. В результаті зникає необхідність виконання проміжних дій, пов'язаних з передачею рішення для виконання та засвоєнням отриманого завдання.

Часто складно визначити якого рішення вимагає конкретна проблема: індивідуального чи колективного. Ефективність прийняття обох видів рішення багато в чому залежить від умов, що визначають цю ефективність, а також від складу самих проблем. Для деяких управлінських ситуацій найбільш прийнятною є колективна форма прийняття рішення в порівнянні з індивідуальною. Складні управлінські проблеми, включаючи соціальні, соціально-психологічні, моральні та інші аспекти, в яких у відкритому і закритому вигляді проявляється людський фактор, як правило, вимагають комплексного розгляду, наслідком чого і є колективне прийняття рішення. Але існує і коло проблем, які відносяться до умов безпосереднього функціонування виробництва (технічні, техніко-технологічні та ін.), де достатнім є індивідуальне прийняття рішень.

Варто відзначити деякі особливості колективного прийняття рішень:

а) колективне прийняття рішень може виявитись більш продуктивним у порівнянні з індивідуальним. Це відбувається тому, що в колективі значно простіше долаються стереотипи мислення, легше приймаються нові рішення, виходячи з мотивації досягнення успіху.

Разом з тим варто звернути увагу на деякі психологічні особливості людського мислення. Відомо, що мислення людини характеризується деякою інертністю, яка заважає відмовитись від звиклих старих автоматизмів і штампів. Метою колективних рішень є виникнення нових оригінальних ідей. Саме тому виникає об'єктивна необхідність створення творчої атмосфери в групі та умов для відходу від рутинних стереотипів мислення;

б) при колективному прийнятті рішення кожен учасник групи виходить зі своєї індивідуальної обізнаності на основі наявного у нього досвіду і знань по відповідних питаннях. Тому при розробленні колективного рішення розглядається значна кількість можливих варіантів рішень. Наслідком цього може бути велика ймовірність знайти оптимальне рішення в групі;

в) в колективному рішенні можливе більш адекватне відображення стану справ, оскільки групові оцінки значно ближчі до істини, ніж кожна окремо взята індивідуальна оцінка;

г) згода, до якої приходять в результаті прийняття рішення, являє собою позитивний мотиваційний фактор як для ефективної трудової діяльності кожного окремого працівника, так і для колективу в цілому і приймається воно на основі позитивної колективної мотивації.

Як показує досвід, рішення, яке прийняте в результаті колективної думки, основане на позитивній мотивації, є значно ефективнішим у порівнянні з рішенням, яке має велику розбіжність у думках. Колективна згода при прийнятті рішень сприяє його ефективному виконанню на відміну від розбіжностей, які навпаки сповільнюють виконання прийнятого рішення.

Крім того, протилежні одна одній думки приводять, як правило, до напруженості, конфліктів, які мають негативні наслідки в процесі реалізації прийнятого рішення. Тому для оцінювання якості прийнятого рішення варто брати до уваги ступінь узгодженості рішень.

Поряд з позитивними моментами, пов'язаними з прийняттям колективних рішень варто відзначити і негативні:

а) блокування рішення, яке може виникнути, коли різні точки зору не приходять до зближення. В таких випадках колективне рішення стає неможливим;

б) конфліктні ситуації та напруженість, які виникають в процесі колективної роботи з-за зіткнення протилежних точок зору;

в) компроміси, які в багатьох випадках відіграють позитивну роль, оскільки дають можливість подолати протистояння різних позицій і точок зору. Але так буває не завжди. Компроміси можуть також відображати невдачу в досягненні оптимального рішення і прийнятті іншого, менш оптимального, але такого, яке задовольняє значно більшу кількість дискутуючи по даному питанню. Такий компроміс є поверхневою та неефективною формою згоди, оскільки примирює несхожі між собою точки зору, нехтуючи дійсним станом справ. Узгоджуючи різні позиції, керівники повинні виходити з того, що головним в цьому є стимулювання до вироблення найкращого рішення з врахуванням думки більшості;

г) можливість прийняття такого рішення, за яке виступали найактивніші учасники дискусії, які не є найкомпетентнішими в даному питанні;

д) через відмінності мотиваційних утворень, які відображають різноманітність інтересів, установок та ін., часто виникає стан незадоволеності та напруженості.

Основним фактором, який визначає ефективність спільної роботи над прийняттям рішення є позиція керівника. Об'єднання діяльностей організовано таким чином, що їх завершальний етап (прийняття рішення) виконує керівник. В результаті ефективність взаємодії прямо залежить від його професійної компетентності. Професійна компетентність розкривається через вміння знаходити оптимальне рішення на основі підготовленої інформації (часто

неповної) та вміння максимально використовувати в підготовці рішень інтелектуальний потенціал управлінського персоналу.

Ефективність вирішення поставлених завдань пов'язана з трьома взаємодіючими мотиваційними явищами:

- 1) відчуттям ймовірності досягнення успіху;
- 2) мотивом поведінки як особистісного фактора;
- 3) наслідками успіху або невдачі в процесі реалізації прийнятого рішення.

Оцінюючи ефективність управлінської взаємодії, можна виділити два типи відношення керівників до підлеглих: ригористичне та гуманістичне. Неefективним виявляється ригоризм, який створює атмосферу жорсткого підпорядкування працівників владі керівника, який вважає, що підлеглі повинні виконувати тільки те, що їм доручають. При ригористичному відношенні керівники застосовують метод вольового тиску, поєднуючи його з грубим покрикуванням та «розносами». При гуманістичному відношенні до працівників керівник поважає їх творчу особистість, дає їм можливість відчути їх особисту значимість при вирішенні загальних завдань. Вважається, що в більшості випадків цей тип відносин є значно ефективнішим.

Складність та багатоплановість управлінських проблем, які потрібно вирішувати, необхідність обробки величезних масивів інформації надає особливого значення вмінню керівника при прийнятті рішень спиратись на думку підлеглих. Спрямованість керівника до управлінського колективу обумовлена зміною співвідношення «єдинокерівника» та колегіальності в управлінні підприємством.

Керівники, як правило, прагнуть підпорядкувати собі орган, який покликаний відстоювати інтереси трудового колективу. Ця ж тенденція проявляється і у взаємовідносинах керівників з управлінським персоналом. Більшість керівників відводять управлінському персоналу виконання в основному виконавчої функції. На їх думку управлінські працівники насамперед повинні виконувати роль «мозкового штабу», який допомагає керівнику при вирішенні управлінських проблем забезпечувати виконання рішень, прийнятих керівником, та відповідально виконувати службові обов'язки.

В організації спільної роботи над вирішенням нових нестандартних проблем багато керівників не орієнтовані на повне використання інтелектуального потенціалу управлінських робітників. Сама процедура взаємодії, коли підлеглі виконують тільки підготовчі роботи, а кінцеве рішення приймає керівник, дозволяє останньому перебільшувати значення власних здібностей та професійних вмінь. Ефективність взаємодії виявляється залежною від адекватності самооцінки керівника, від реального рівня розвитку його управлінських здібностей. Часто рішення приймаються ще до того як керівник дослідив альтернативи всіх можливих рішень. Це найчастіше відбувається в таких випадках:

- 1) при вирішенні нестандартних, принципово нових проблем, для вирішення яких необхідні значні зусилля;
- 2) при вирішенні проблем в умовах тотального дефіциту часу;

3) при вирішенні проблем в умовах, коли керівник користується в колективі достатньою повагою та авторитетом, щоб нав'язати своє рішення [1, с. 7].

Необхідність вирішення нестандартних управлінських проблем служить основою для реалізації такого типу взаємодії, як колективна творча діяльність, в якій дотримується принцип рівності її учасників, а рішення приймається на основі узгодження думок. Творча взаємодія характеризується тим, що:

- кожен член групи має право генерувати ідеї будь-якого рівня, як тактичні, так і стратегічні;
- ідеї будь-якого члена групи можуть підлягати конструктивній критиці;
- всі члені групи виконують однакові інтелектуальні операції – вироблення рішення;
- кожен член групи орієнтований на отримання всієї інформації, необхідної для вироблення рішення;
- відбувається взаємне стимулювання творчої ініціативи.

Взаємна творча діяльність управлінських працівників є важливим видом взаємодії. Ефективність роботи управлінського апарату оцінюється не тільки за такими критеріями як «висока виконавська дисципліна», «наполегливість в досягненні поставлених керівником завдань», «самостійність і відповідальність у виконанні службових функцій», але і за критеріями «генерування ідей», «конструктивна критика пропозицій керівника» тощо. Одночасно низький рівень роботи управлінського персоналу оцінюється і за такими критеріями як «творча пасивність», «байдужість до ініціативних пропозицій» та ін.

Створення управлінської команди з відлагодженою системою творчої взаємодії вимагає вирішення декількох завдань. Одне з них полягає у підборі членів команди з врахуванням функціонально-рольової структури творчої групи. Як відомо, в групі, яка вирішує проблему, виділяють декілька функціональних ролей, реалізація яких забезпечує високу ефективність спільної діяльності. Основними ролями є: «генератор ідей», «ерудит», «критик», «інтегратор», «реалізатор-практик». Такий склад забезпечує всебічний аналіз наявної проблеми, вироблення оригінальних пропозицій, вибір варіанта вирішення з врахуванням можливості його практичної реалізації.

Складність, з якою зіштовхується керівник, полягає в оцінюванні функціонально-рольових здібностей членів управлінського апарату. Організація їх спільної діяльності переважно на принципах жорсткої процедури, що виключає можливість висловлювання нових думок, здійснення логічного аналізу, робить завдання діагностування творчих здібностей важко реалізованим. Спрямованість на забезпечення стабільності, стійкості протікання керованих процесів сприяє закріпленню таких форм спільної діяльності, де основне місце займає реалізаційна частина (зведення до розробленої структури проблемно-функціонального диференціювання). Подібна тенденція виробляє досвід оцінювання виконавчих здібностей підлеглих. Навики оцінювання творчих якостей, як правило, у керівників, розвинуті на доволі низькому рівні. Завдання

діагностування при підборі членів творчої групи передбачають використання спеціальних психологічних процедур і методик.

Цілеспрямована робота в цій галузі дозволить виявити індивідуальний стиль творчої взаємодії працівників управлінського апарату і спеціалістів та використовувати отримані дані для формування різних колективів, орієнтованих на вирішення тієї чи іншої проблеми.

Іншим завданням при організації спільної творчої роботи над виробленням рішення є узгодження інтересів суб'єктів управлінської взаємодії.

Члени управлінського колективу вирішують не абстрактну проблему, яка немає до них ніякого відношення. Вони виробляють програму спільних дій, відповідальність за реалізацію якої лежить на них самих. Визначаючи напрямок подолання перешкоди (проблеми), що виникла, кожен з учасників творчого колективу виходить з інтересів службової позиції, яку він займає. Він повинен при визначенні кінцевої цілі діяльності і свого значення в її досягненні виходити з можливостей і ресурсів підрозділу, яким він керує. Завдання поєднання дій окремих підрозділів може викликати конфлікт інтересів, коли плановані дії однієї сторони утрудняють або перешкоджають виконанню програм інших учасників взаємодії. Відсутність взаєморозуміння не дозволяє реально здійснити спільну діяльність, виступити в якості суб'єкта колективної творчості.

Відносини в колективі, в тому числі і рівень взаєморозуміння та взаємної підтримки, обумовлені змістом спільної діяльності та її предметною спрямованістю. Вивчення характеристик безпосередньої творчої взаємодії, дозволило виявити взаємозв'язок між узгодженістю дій членів групи і типом проблеми, яка вирішується. Було виявлено, що наявність загальної для всіх проблеми сприяє згуртуванню групи, підвищує рівень взаєморозуміння. Тому можна припустити, що умовою подолання розбіжностей в інтересах вироблення рішення, прийняттого для всіх зацікавлених сторін, служать інтереси підприємства в цілому.

Питання полягає в тому, наскільки ці інтереси усвідомлюються всіма учасниками управлінської взаємодії та визнаються в якості основного орієнтира при виробленні рішень. Таким чином, мова йде про наявність перспективної програми управління, яка фіксує відповідну ієрархію цілей і стратегію їх досягнення. Орієнтиром для узгодження інтересів така програма служить в тому випадку, коли вона є результатом діяльності управлінських працівників, а не постає перед ними чужорідним продуктом.

Розроблення стратегічної програми – особливе завдання в діяльності керівника, не пов'язане безпосередньо з вирішенням оперативних питань. Необхідна спеціально організована спільна робота управлінського персоналу, яка б детально визначала, що необхідно зробити для виконання планових завдань і як це можна здійснити.

Наявність стратегічної управлінської програми дозволяє кожному керівнику не тільки знати своє планове завдання, але і розуміти проблеми інших підрозділів, уявляти з якими труднощами вони зіштовхуються при організації робіт, мати чітке уявлення про загальні цілі, які пов'язують їх у спільній діяльності.

Досвід діагностики підприємств показує, що стратегічні програми створюються не у всіх управлінських колективах. Зазвичай, керівники обмежуються тільки сферою діяльності своїх підрозділів, не цікавлячись завданнями вищих структурних підрозділів підприємства, в склад якого вони входять.

В якості основної цілі на підприємствах, як правило, виступає виконання планових завдань, інші цілі, за своєю суттю є підцілями основної або функціональними посадовими обов'язками.

Вибір того чи іншого типу взаємодії обумовлений оцінюванням наявних управлінських проблем. В свою чергу їх створення, оцінювання і формулювання безпосередньо пов'язані з цільовою спрямованістю управління. Цілі виступають конструктивним елементом діяльності і являють собою бажаний, можливий і необхідний стан керованої соціально-економічної системи. Можна виділити дві групи цілей. Одні з них (регулюючі) забезпечують функціонування управлінських процесів в межах параметрів, що визначаються планом. Постановка та реалізація регулюючих цілей дозволяє усувати відхилення, компенсувати збурюючі дії, забезпечувати безперебійну та стабільну роботу об'єкта управління.

Інша сукупність цілей може бути названа інноваційною. Ці цілі забезпечують розвиток управлінської системи: удосконалення виробничих процесів та продукції, що випускається.

Можна виділити два рівні інноваційних цілей. Реалізаторські цілі передбачають підвищення ефективності функціонування системи в межах планових показників. Раціоналізація, якої б сфери вона не стосувалась, технологічної, економічної, технічної і т.д., тільки вдосконалює відповідні процеси. Інновація може здійснюватись і у вигляді трансформації, перетворюючої суть управлінських процесів. Трансформація – вихід за межі запланованого в його основних вимірах. Якщо раціоналізація, в основному працює на інтереси підприємства, то трансформація, враховуючи планові показники, виводить підприємство на зміну відносин з зовнішнім середовищем і не завжди може відповідати інтересам підприємства. Наприклад, формати трансформації співпраці Україна - ЄС у воєнний час, звісно, великою мірою обумовлені потребами України. Проте, поєднання заходів щодо скасування мит для українських товарів, посилення спроможності транспортних коридорів Україна - ЄС та лібералізація перевезень, які були покликані допомогти економічно вітчизняним підприємствам і державі загалом, призвели до масових страйків фермерів та перевізників у сусідніх з Україною країнах, що зумовило значні труднощі у роботі вітчизняних підприємств, які періодично експортують або імпортують певні товари. Але позитивним стало завершення технічного етапу процесу взаємного визнання електронних підписів в Україні та ЄС у червні 2022 року [8]. Взаємне визнання електронних підписів полегшить ведення бізнесу між контрагентами з України та Євросоюзу.

В умовах турбулентності, не прогнозованості та нестабільності в усіх сферах господарської діяльності під впливом війни змінюються роль і завдання управління підприємствами. Основними завданнями, які дозволяють вітчизняним підприємствам вижити в довгостроковій перспективі стають: адаптивність, гнучкість, мобільність та швидкість реагування на зміни. Також важливим для розвитку бізнесу є оцінювання впливу військового стану на потенційні можливості розвитку підприємств та визначення основних пріоритетів їх діяльності [7, с. 90].

Саме тому постановка і досягнення трансформаційних цілей підприємств зазвичай обумовлені особливостями господарського механізму, в межах якого відбувається господарська діяльність.

Орієнтація управління на регулювання (усунення перешкод на шляху виконання запланованої діяльності) в стабільних умовах господарювання приводить до визначення типових проблем і відпрацювання процедур їх вирішення. Удосконалюється також проблемно-функціональна диференціація, позитивним моментом якої є економія часу і зусиль управлінських працівників. Орієнтація керівництва підприємства тільки на регулювання блокує можливість впровадження інновацій в управлінські процеси. В управлінських працівників в цих умовах формується своєрідна консервативна тенденція «не помічати» можливостей удосконалення регульованих процесів. Практично будь-які перепони, які виникають у звиклій послідовності дій, розгортають управлінську взаємодію. До пошуку рішень приєднується вищий керівник та інші працівники, реалізуються форми послідовної та сумісно-ізольованої взаємодії. Цей феномен управлінської діяльності може бути подоланий при зміні цільової орієнтації. Інноваційна політика управління, якої дотримується керівництво підприємства, відкриває для працівників творчий простір, спонукає їх не замикатися в колі звиклих проблем, а знаходити шляхи раціоналізації, оптимізації та трансформації управлінських процесів.

Список використаних джерел

1. Адамовська В.С., Краснова Г.М. Управлінські рішення в умовах публічного управління й адміністрування. *Публічне управління і адміністрування в Україні*. 2018. Випуск 7. С. 5-9.
2. Кузнецов Е.А. Методологія професіоналізації управлінської діяльності в Україні. Монографія. Херсон: ОЛДІ ПЛЮС. 2017. 382 с.
3. Орловська Ю.В., Бойко Т.Ю. Управлінська діяльність в підприємницькому кластері. *Ефективна економіка*. 2013. № 5. URL : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2541>
4. Паладій М.В. Проблеми формування управлінських рішень у сфері інтелектуальної власності України в умовах інтеграції в світові співтовариства. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2012. № 6. URL : <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=428>
5. Перерва І., Єдинак В. Стратегічне управління підприємством як основний інструмент в руках сучасного керівника. *Innovation and Sustainability*. 2022. №3. С. 159-164. URL : <https://doi.org/10.31649/ins.2022>.

6. Ткачук М.П. Основні аспекти організаційно-управлінського процесу забезпечення стабільного розвитку підприємства. *Review of transport economics and management*. 2020. Вип. 4(20). С. 83-91.

7. Феєр О.В., Хаустова К.М., Густі С.М. Стратегічне управління підприємством в умовах воєнного стану. *Innovation and Sustainability*. 2023. №4. С. 90-97. URL : <https://ins.vntu.edu.ua/index.php/ins/article/view/224/213>.

8. Як повномасштабна війна змінила формати співпраці України та ЄС. URL : <https://www.euointegration.com.ua/articles/2022/11/8/7150040/>.

CHAPTER 2. INNOVATIVE AND MODERN FOUNDATIONS OF PEDAGOGY AND PSYCHOLOGY

2.1. Use of Modern Educational Technologies in Professional Training of Future Teachers of Labor Training and Technology

ВИКОРИСТАННЯ СУЧАСНИХ ОСВІТНІХ ТЕХНОЛОГІЙ У ФАХОВІЙ ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ТРУДОВОГО НАВЧАННЯ ТА ТЕХНОЛОГІЙ

Наразі в Україні значна увага приділяється якості освіти, отримуваної здобувачами, універсальності фахової підготовки, адаптованості фахівця до міжнародного ринку праці. Освітній процес зорієнтовано на індивідуалізацію, технологізацію, провідну роль освіти в розвитку цілісної особистості. За таких обставин особлива увага має зосереджуватися на модернізації освіти, що включає науково-методичне забезпечення закладів вищої освіти, впровадження в освітній процес сучасних надбань науки, техніки, сучасних освітніх технологій, передового й інноваційного педагогічного досвіду.

Використання сучасних освітніх технологій є однією з провідних тенденцій розвитку суспільства. Сучасні освітні технології пов'язані як з глобальними проблемами людства, так й із загальними процесами, що відбуваються в суспільстві, з інтеграцією знань. Вони створюють умови розвитку майбутніх фахівців, здійснення їхнього права на творчу діяльність, на свободу саморозвитку, на особистісну ініціативу.

Зміна соціальної та економічної ситуації в Україні посилює потребу в пошуці надійних, ефективних, оригінальних способів освітньої діяльності, впровадження таких сучасних освітніх технологій, які б забезпечили результативну підготовку майбутніх учителів трудового навчання та технологій до входження в соціум [15].

Наше дослідження ґрунтується на аналізі низки нормативних документів, зокрема, Закону України «Про освіту» (2017), «Про повну загальну середню освіту» (2020), Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти (2011), Державного стандарту базової середньої освіти (2020), Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року (2016), Указу Президента України № 722 «Про цілі сталого розвитку України до 2030 року» (2019) та інших нормативних документів.

Багато досліджень вітчизняної та зарубіжної педагогіки присвячено вивченню питання використання сучасних освітніх технологій, їхніх ознак, класифікації за відповідними критеріями, зокрема, це роботи Б. Блума, І. Волкова, Т. Вороніна, Т. Дмитренко, Л. Елтона, М. Кларіна, О. Коваленко, А. Ламсдейна, Є. Масуда. Низка робіт присвячена пошуку оптимальних методів, прийомів, засобів забезпечення цього процесу. Зокрема, дослідження І. Богданової, О. Діденко, В. Єремєєва присвячені пошуку змісту, форм та методів підготовки педагогів до здійснення результативної професійної діяльності із застосуванням сучасних освітніх технологій.

Проблеми впровадження й результативного застосування сучасних цифрових освітніх технологій наведено в працях низки вітчизняних і зарубіжних учених (С. Гончаренко, В. Гуменюк, Р. Гуревич, М. Жалдак, М. Кадемія, С. Касьян, М. Кириченко, М. Козяр, І. Колеснікова, М. Смульсон, Ю. Машбиць, М. Назар, О. Овчарук, В. Олійник ін.).

Глибинні політичні, соціально-економічні, інноваційно-освітні перебудови в Україні як незалежній і самобутній державі, входження системи освіти України до Європейського освітнього простору, високе конкурування на ринку праці серед випускників педагогічних закладів вищої освіти вимагають оновлення процесу фахової підготовки майбутніх учителів трудового навчання та технологій.

Найважливіша особливість сучасного етапу розвитку педагогічної вищої освіти полягає в тому, що їй недостатньо наразі обмежуватися своїми попередніми функціями. Притаманна ринковому суспільству динаміка розвитку суспільства потребує набуття освітнім процесом педагогічних закладів вищої освіти відповідної якості, гнучкості, ефективності, вимагає її природної інтеграції в економіку країни, орієнтації на сучасні зміни між попитом і пропонуванням фахівців. Розвиток економіки нашої держави, усіх її галузей, ефективність промисловості, виробництва залежать від різних чинників. Одне з важливих місць серед них займає професійна компетентність фахівця [17].

Одним із наслідків науково-технічного прогресу є вдосконалення техніки не лише на виробництві, актуальною стала технологізація освіти. Вона пов'язана безпосередньо із використанням під час занять сучасних освітніх технологій. Поняття «технологія» складається з двох частин. «Техно» – це мистецтво, майстерність, вміння, певне професійне заняття. «Логія» – наука, опис [7]. У найбільш узагальненому розумінні «технологія» – це сукупність знань щодо способів і засобів обробки матеріалів. Технологічний процес завжди має відповідну послідовність операцій, дій з використанням необхідних засобів. У розрізі нашого дослідження дефініцію «технологія» інтерпретуємо як опис професійної діяльності, а також власне успішно організовану діяльність.

Зважаючи на способи викладу навчального матеріалу, можливості його передачі, особливості сприйняття матеріалу, засвоєння та відтворення, систематизацію й узагальнення вивченого, його застосування на практиці, враховуючи способи та методи дидактичного впливу можна зробити висновок про різновиди сучасних технологій – освітні (педагогічні), інформаційні, інноваційні тощо [2].

Становлення уявлень про освітні технології припало на 60-ті рр. ХХ ст. Проте окремого поняття «освітня технологія» або «педагогічна технологія» не існувало. Воно ототожнювалось с терміном «навчальна технологія». У 70-х рр. ХХ ст. Асоціація США з питань педагогічних комунікацій та технологій надала офіційне визначення терміну «освітні (педагогічні) технології» – інтегрований, комплексний процес, що включає ідеї, людей, засоби, методи організації діяльності з метою реалізації питань, що охоплюють головні аспекти засвоєння знань. Науковий зміст терміну «освітня технологія» передбачає структуру, якої

слід дотримуватися у відповідній діяльності. Вона містить такі взаємопов'язані елементи, як: зміст навчальної діяльності, цілі навчання, дидактичні засоби для здійснення навчально-пізнавальної діяльності, методологічний базис та суб'єктивний фактор [2].

Згідно з визначенням ЮНЕСКО «освітні технології» – «це систематичний метод планування, використання й оцінювання всього освітнього процесу, а також надання знань шляхом урахування наявних людських і технічних ресурсів і взаємодії між ними з метою досягнення більш ефективної форми. Освітні технології розвиваються у формі дидактичних систем, що трансформуються у більш прогресивні, а не відходять у минуле.

У публікаціях українських науковців можемо спостерігати багато визначень освітніх технологій. Це вказує на те, що не існує якогось остаточного або однозначного визначення цього поняття. Здійснюючи аналіз наведених означень, можемо узагальнити, що освітня технологія – це й методична робота педагога, й поєднання різних форм, методів, засобів навчання, які впливають на формування, розвиток, освіти, навчання і виховання особистості, а тим більше це – сукупність усього переліченого, що дасть можливість отримання очікуваного результату.

І. Зязюн [14, с. 7] підкреслює, що освітні технології реалізують загальну стратегію розвитку єдиного освітнього простору. До головних їхніх функцій належать прогностична й проєктивна, оскільки технології пов'язані безпосередньо з плануванням цілей і результатів, основних етапів, організаційних форм освітнього процесу, що спрямовані на підготовку кадрів високої кваліфікації. Освітні технології вибудовуються, спираючись на знання закономірностей функціонування такої системи: «педагог – матеріальне середовище – здобувач освіти» за певних умов навчання (індивідуальне, групове, колективне). Цим технологіям властиві загальні риси й закономірності реалізації освітнього процесу, незалежно від того, під час вивчення якої дисципліни вони застосовуються.

Науковці Н. Дудник та М. Чепіль визначають освітні технології як змістові техніки реалізації системи компонентів педагогічного процесу, що спрямовані на досягнення мети; як закономірну освітню діяльність, яка реалізовує науково обґрунтований проєкт освітнього процесу, вона має вищий за традиційні методики рівень ефективності [13, с. 12].

Дослідник С. Гончаренко освітню технологію тлумачить як систему процедур, котра впливає на оновлення й покращення професійної діяльності педагога та забезпечує отримання запланованого результату. Він зазначає, що «педагогічна (освітня) технологія поєднує в собі упорядковану сукупність дій, процедур, операцій, покликаних забезпечити діагностичний і гарантований результат в умовах освітнього процесу, що постійно змінюється». Дослідниця О. Пометун трактує освітню технологію як поєднання способів (дій, методів, прийомів) педагогічної взаємодії, що створює відповідні умови для розвитку здобувачів освіти, а також допомагає досягнути прогнозованого результату [7].

Нам імпонує думка науковця М. Кларіна. Він бачить освітню технологію як сукупність функціонування всіх методичних, інструментальних та особистісних засобів, що можна використовувати для досягнення мети. В. Монахов розглядає

освітню технологію як модель злагодженої спільної діяльності з проектування, як модель побудови комфортних умов для учасників освітнього процесу.

Г. Селевко висвітлює сутність основних наукових підходів щодо розуміння поняття «педагогічна (освітня) технологія»: 1) як засіб є частиною педагогічної науки, яка вивчає і розробляє мету, зміст, методи навчання та проектування педагогічного процесу і є організаційним і методичним інструментарієм; 2) як спосіб є описом процесу, своєрідним алгоритмом досягнення мети; 3) як науковий напрям є здійсненням найбільш раціонального способу організації навчання шляхом науково-практичного експериментування, спостереження, діагностування, що відображається в програмах, методичних рекомендаціях, технологіях; 4) як багатовимірне поняття є загальнопедагогічною технологією, що характеризує цілісний освітній процес регіону, закладу освіти й охоплює сукупність змісту, цілей, засобів, методів навчання, алгоритм діяльності учасників освітнього процесу [13].

Узагальнюючи напрацювання науковців, робимо висновок, що освітня технологія – це галузь знання, яка містить методи, засоби навчання, теорію їхнього використання для досягнення цілей освіти. Зміст і сутність освітньої технології відобразимо у такій схемі: педагог – зміст (цілі) – завдання – засоби (методи) – сучасні технології (прийоми) – суб'єкт навчання – продукт діяльності.

До вибору методів і засобів навчання педагог приступає після того, як сформульовано навчальні й виховні цілі, передбачено кінцевий результат, обрано зміст і структуру навчального матеріалу, висунуто завдання для педагога, доведено до здобувачів освіти освітню мету, завдання і зміст роботи. Вибір методів навчання залежить від вікових особливостей здобувачів освіти, від змісту навчальної дисципліни. Вони охоплюють низку прийомів діяльності викладача і здобувачів освіти. Зокрема, у наведеній вище схемі одним з прийомів навчальної діяльності є використання сучасних освітніх технологій. І цей процес – двосторонній, тобто не лише педагог, а й здобувачі освіти, використовуючи ці технології, полегшують навчальну діяльність для отримання найкращих результатів [2].

З метою повного розуміння змісту й особливостей освітніх технологій розглянемо їх структуру. Дослідники в узагальненій структурі освітніх технологій виокремлюють компоненти: концептуальна частина, що описує ідеї, принципи, які розкривають її зміст; змістовна частина, в якій йдеться про мету, характер змісту освітнього процесу; процесуальна частина (або технологічний процес чи проектування освітнього процесу), що визначає способи діяльності й взаємодії учасників освітнього процесу, спрямовує на підбір оптимальних методів, прийомів, форм, діагностики освітнього процесу; програмно-методичне забезпечення, що передбачає розробку навчальних планів, робочих програм, навчальних, методичних посібників, підбір засобів навчання, діагностики результатів; професійна частина містить освітню технологію, визначає її успішність у використанні, що залежить від рівня професійної компетентності педагога [7].

Упровадження сучасних освітніх технологій у процес фахової підготовки майбутніх учителів трудового навчання та технологій вимагає розуміння таких особливостей: подання навчального матеріалу через освітні задачі; присутність чіткої логіки, послідовного виконання дій та операцій; умотивована освітня діяльність; способи та засоби отримання інформації; прояв творчості та ініціативності у процесі використання освітніх технологій як з боку педагога, так і з боку здобувачів освіти; чітке відмежування діяльності від творчої активності здобувачів освіти; кожна окремо використана освітня технологія не є гарантією високого рівня знань, освіченості здобувачів освіти. На якість засвоєння навчальної інформації чинять вплив різні фактори: від емоційної атмосфери у групі, матеріального забезпечення закладів вищої освіти до професійної компетентності викладача.

Критеріями технологічності в освіті, критеріями використання сучасних освітніх технологій [17, с. 21] є: 1) концептуальність – опора на певну наукову концепцію, що описує дидактичне, психологічне, соціально-педагогічне обґрунтування для досягнення висунутих освітніх цілей; 2) системність – освітні технології повинні характеризуватися логікою процесу їх використання, взаємозв'язком частин та цілісністю; 3) керованість – наявність можливості діагностичного формулювання цілей, проектування освітнього процесу, поетапного діагностування, варіювання методами і засобами з метою корегування результатів; 4) ефективність досягнутих результатів та оптимальність отриманих витрат, можливість оцінювання ймовірності досягнення встановленого стандарту навчання; 5) відтворюваність передбачає можливість повторного використання освітньої технології в схожих умовах іншими педагогами.

Використання сучасних освітніх технологій в освітньому процесі педагогічних закладів вищої освіти передбачає вирішення таких питань:

- забезпечення підготовки майбутніх учителів трудового навчання та технологій до інноваційної професійної діяльності шляхом надання освіти за інноваційним типом;
- заміщення пасивної позиції здобувачів освіти на активну;
- зміна форми навчальної діяльності здобувачів освіти із одержання інформації до інноваційного розроблення, організації спільного пошуку способів здійснення практичної діяльності;
- удосконалення навчання здобувачів освіти шляхом формування та усвідомлення професійно-особистісного досвіду на базі рефлексивної діяльності.

В освітній практиці сучасні освітні технології можуть функціонувати на трьох рівнях:

1) загальнопедагогічний. Технології цього рівня репрезентують цілісний освітній процес в області, закладі освіти, на конкретному рівні навчання. Тут освітні технології тотожні педагогічній системі, оскільки містять сукупність цілей, змісту, методів і засобів навчання, алгоритм діяльності учасників освітнього процесу;

2) предметно-методичний. Реалізується шляхом застосування освітньої технології як самостійної методики – сукупності методів і засобів для реалізації конкретного змісту освіти в межах дисципліни, групи;

3) модульний (локальний). Тут освітні технології реалізуються як технології окремих частин освітнього процесу, спрямовані на розв'язання окремих дидактичних завдань (формування окремих видів діяльності, формування визначених понять, виховання окремих якостей особистості тощо).

Середовищем реалізації сучасних освітніх технологій є технологічний процес, тобто система технологічних одиниць, які зорієнтовані на визначений педагогічний результат. Прикладом технологічних процесів є методика організації колективу, методика колективних творчих справ, система форм і засобів вивчення конкретної теми дисципліни, організація занять з відпрацювання практичних умінь і навичок.

В освітніх технологіях виокремлюють технологічні схеми та технологічні карти. Технологічна схема має вигляд умовного зображення технології освітнього процесу, поділ його на функціональні елементи з позначенням логічних зв'язків між ними. Таке зображення є важливою умовою унаочнення освітнього процесу та допомагає під час його аналізу і сприяє ефективному застосуванню. Технологічна карта – опис освітнього процесу у вигляді поетапної, покрокової послідовності дій, коли зазначаються засоби, що використовуються.

Використання сучасних освітніх технологій у фаховій підготовці майбутніх учителів трудового навчання та технологій здійснюється з опорою на принципи.

1. Принцип спрямування на визначені мету та завдання. Навчання здійснюється шляхом виконання дій здобувачами освіти. У вищій освіті ці дії можна подати у змісті навчальної дисципліни, у внутрішніх процесах особистісного становлення майбутніх учителів трудового навчання та технологій. Сучасні освітні технології, у цьому випадку, забезпечують реалізацію цілей та виконання дій через навчання як діяльність.

2. Принцип дидактичного вибору. Майбутнім учителям трудового навчання та технологій має бути надана можливість обрати предметний матеріал, форму навчання. Це дає здобувачам освіти можливість відчутти себе повноцінними учасниками освітнього процесу, відчутти почуття обов'язку, усвідомити рівень своєї відповідальності.

3. Принцип варіативності навчання. Він забезпечує використання педагогом нових педагогічних впливів на здобувача освіти, що має на меті зацікавлення майбутніх учителів трудового навчання та технологій у сприйманні інформації. Використання сучасних освітніх технологій, цікавих форм взаємодії стимулюватимуть здобувачів освіти до пізнавальної активності.

4. Принцип педагогічної компетентності. Передбачає досягнення оптимального співвідношення форм діяльності учасників освітнього процесу.

5. Принцип завершеності. Досягнення кінцевої мети використання сучасних освітніх технологій відбувається шляхом розуміння критеріїв та показників оцінювання якості підготовки здобувачів освіти. Цей принцип допомагає зрозуміти, чи є успішним впровадження освітньої технології, обґрунтувати необхідність її використання, замінити застосовану технологію на іншу, якщо прогнозовані результати не підтвердилися [1].

Наразі в педагогічній практиці існує багато різних класифікацій сучасних освітніх технологій. Актуальними та такими, що активно використовуються в освітньому процесі педагогічних закладів вищої освіти, є такі: особистісно-орієнтоване навчання, розвивальне навчання, проєктне навчання, ігрові технології, інтерактивне навчання, проблемне навчання, кейс-технологія, навчання як дослідження, рейтингові технології, модульне навчання, сучасні цифрові технології тощо. Дамо їм коротку характеристику.

Особистісно-орієнтовані технології спрямовані на суб'єкт-суб'єктну взаємодію учасників освітнього процесу, діагностування особистісного зростання здобувачів освіти, ситуаційне проєктування, ігрове моделювання, використання навчальних завдань у контексті життєвих проблем, що сприяє розвитку особистості майбутніх учителів трудового навчання та технологій в реальному соціокультурному й освітньому просторі ЗВО.

Сутність *технології розвивального навчання* полягає в тому, що здобувач освіти має самостійно обрати рівень опрацювання й засвоєння навчального матеріалу. Викладач, у свою чергу, зобов'язаний з'ясувати «зону найближчого розвитку» особистості й допомогти їй піднятися на більш високий рівень здійснення розумових операцій, чим забезпечується розвиток здобувачів освіти.

Проєктна технологія являє собою систему навчання, за організації якої здобувачі освіти здобувають знання й уміння під час планування і виконання проєктів, які з часом ускладнюються. Ґрунтується на позиціях навчання через діяльність, розглядаючи діяльність як різновид творчості, де здобувач освіти є її активним учасником. Комплексність й орієнтованість на конкретний результат дозволяють використовувати цю технологію у фаховій підготовці майбутніх учителів трудового навчання та технологій на будь-якому етапі навчання. Навчання спирається на доцільну діяльність здобувачів освіти, узгоджується з їхніми інтересами в отриманні знань. Проєктну технологію наразі не можна назвати інноваційною, бо вона використовується вже багато десятиріч. Проте в сучасній методиці технологічної освіти вона є актуальною й розповсюдженою [16].

Рейтингові технології призначені для підвищення якості фахової підготовки за рахунок модульної побудови дисциплін, застосування рейтингової багатобальної оцінки, забезпечення змагальних умов (конкуренції).

Ігрові технології навчання базуються на наявній ігровій моделі, сценарії гри, рольових позиціях, можливостях альтернативних рішень, передбачуваних результатах, критеріях оцінки результатів роботи, управлінні емоційним напруженням. Наразі набули широкого використання такі ігри, як пізнавальні, імітаційні, театралізовані, комп'ютерні, ігрове проєктування, розв'язання практичних ситуацій та завдань, індивідуальний тренінг тощо.

Технологія модульного навчання за сутністю являє собою гнучку орієнтацію на підготовку фахівців конкретного профілю за висунутим замовленням на основі модулів, тобто комплексів навчальних дисциплін і занять, що підтримують відповідну спеціалізацію. Ця технологія спрямована на поєднання широкої соціально-культурної орієнтації у предметній сфері та вузьких завдань найближчої професії [11].

Інтерактивне навчання має особливістю посилену педагогічну взаємодію учасників освітнього процесу, що має на меті спільне розв'язання навчальних завдань та розвиток особистісних якостей майбутніх учителів трудового навчання та технологій. Це така організація навчання, коли здобувачу освіти неможливо не брати участь у колективному процесі навчального пізнання, яке засноване на взаємодії усіх його учасників. Тут можливі варіанти: кожний здобувач освіти має конкретне завдання, яке він вирішує і має публічно звітуватися, або від діяльності здобувача освіти залежить результат виконання висунутого перед групою завдання. Інтерактивне навчання включає в себе спланований чіткий очікуваний результат, передбачає окремі інтерактивні методи й прийоми для стимулювання процесу пізнання та створення розумових і навчальних умов і процедур, які допомагають досягти спланованих результатів. На відміну від інтерактивних методик, ці технології не спрямовані на виконання навчальних завдань, вони визначають кінцевий результат.

Сутність *проблемного навчання* полягає у розвитку протиріччя між тим, що знає та вміє здобувач освіти, і відсутністю можливості прямо застосувати свої знання чи вміння в нестандартній або критичній ситуації. Метою використання технології проблемного навчання під час освітнього процесу є формування та розвиток у майбутніх учителів трудового навчання та технологій критичного мислення та спроможності прийняти оптимальне рішення у критичній ситуації. Проблемна та традиційна навчальна ситуації мають суттєву різницю. Традиційну ситуацію можна вирішити відомим способом або варіантами рішень.

Щоб вирішити проблемну ситуацію, треба висунути низку гіпотез її розв'язку й, проаналізувавши кожен, обрати оптимальне вирішення стосовно ситуації, що розглядається. Окрім проблемних ситуацій є така категорія проблемного навчання, як проблемне запитання. Тут має місце неможливість дати на це запитання однозначну пряму відповідь. Проблемне питання побудоване на протиріччі, здобувачі можуть дати на нього неоднозначну, нетипову відповідь, оскільки в попередньому досвіді не мають готової схеми вирішення подібної проблеми. У процесі застосування проблемного навчання зазвичай використовують такі проблемно-розвиваючі методи: частково-пошукові, методи навчального дослідження, евристичні методи, проблемну дискусію.

Дослідження у навчанні залучає кваліфікованих робітників до самостійних пошуків, у наслідок чого вони встановлюють зв'язки між процесами й явищами об'єктивної дійсності, пізнають закономірності, роблять висновки тощо. Сутність цієї технології – забезпечення освітньої підготовки здобувачів освіти під час систематичних навчальних досліджень. Так, вони набувають досвід дослідницької роботи в процесі пізнавальної діяльності, розвивають свої інтелектуальні здібності, дослідницькі уміння і творчий потенціал, формують на цій основі активну, компетентну, творчу особистість. Зазвичай, навчальна дослідницька діяльність має таку послідовність: робота з літературою; загальне вивчення проблеми; формулювання проблеми; визначення незрозумілих питань; формулювання гіпотези; планування навчальних дій; збір фактів, доказів,

спостережень; аналіз і систематизація зібраних даних; порівняння даних і висновків; підготовка до написання звіту; виступ зі звітом; переосмислення висновків після відповідей на запитання; перевірка гіпотези; формулювання чи доповнення звіту; формулювання висновків і узагальнень.

Кейс-технологія – освітня технологія ситуаційного навчання або кейс-метод. «Кейс» поданий письмовим описом моделей конкретної реальної ситуації та дидактичним пакетом завдань, що знадобиться майбутнім учителям трудового навчання та технологій під час вирішення змодельованої професійної проблеми [16]. Використання цієї технології передбачає вивчення певної проблеми практичного або навчального характеру з метою визначення можливих варіантів вирішення з наступним вибором та реалізацією кращих з них. Результативне впровадження технології можливе за умови, якщо результати навчання будуть для здобувачів освіти важливими й мотивованими.

Сутність кейс-технології полягає в таких ідеях: 1) мета навчання за кейс-технологією відрізняється від класичної мети з формування єдино правильних знань, умінь та навичок. Тут здобувачі освіти мають усвідомити можливість наявності декількох варіантів під час вирішення ситуацій; 2) здобувачі освіти є рівноправними учасниками обговорення проблеми, а викладач є співрозмовником, організатором, консультантом. Знання здобуваються під час співтворчості учасників освітнього процесу; 3) здобувачі освіти мають можливість як отримувати знання про сучасні прийоми та засоби фахової діяльності, технології, так і застосовувати знання на практиці, оволодівати навичками за конкретною технологією; 4) конкретна ситуація із реальної практики моделюється за встановленими умовами і за конкретними правилами, потім підбирається комплекс дій для практичного її вирішення. Модель ситуації, що розглядається, оформляється у формі комплексу дидактичного забезпечення (10-50 сторінок). Майбутні учителі трудового навчання та технологій вивчають зібраний комплект, потім детально обговорюють матеріал усі разом; 5) перевагою цієї технології є набуття здобувачами освіти теоретичних знань і практичних умінь, навичок, розвиток нової системи особистісних цінностей; 6) технологія підтримує творчу конкуренцію, позитивні емоції, захопленість, що закономірно виникають у здобувачів освіти у процесі обговорення змісту кейсу, отже, й налаштовують їх на гарне, позитивне ставлення до навчання.

Важливу роль у фаховій підготовці майбутніх учителів трудового навчання та технологій відіграють цифрові освітні технології: змішане, мобільне навчання, хмарні технології, гейміфікація, електронне (онлайн) навчання тощо, що полягають у використанні спеціалізованого інтерактивного устаткування й технічних засобів.

Сучасне покоління здобувачів освіти дедалі більше орієнтується на сучасні джерела інформації, цифрові освітні технології, віртуальні засоби комунікації для свого особистісного розвитку, оскільки подання навчальної інформації у цифровому вигляді надає комплексний вплив на людину – підвищується інтерес до навчання, розширюється коло знань, підвищується якість навчання, покращується зворотний зв'язок між викладачем та здобувачами освіти.

Цифрова перебудова українського суспільства звернула увагу науковців на проблеми цифровізації системи освіти України. Зміни, що мають місце в українському суспільстві зараз, визначають новітні підходи до удосконалення та розвитку системи освіти. Цифрові технології у наш час швидко оновлюються й поширюються, відкривають широкі можливості викладачами у закладах вищої освіти для користування цифровими інструментами, матеріалами, сервісами для підготовки конкурентоспроможних майбутніх фахівців швейної галузі.

В узагальненому розумінні «гейміфікація» полягає у застосуванні ігрових елементів і підходів для неігрових процесів, зокрема, ігрові елементи (значки, присудження балів, рахунок, досягнення, конкуренція) використовують у неігрових ситуаціях із метою підвищити зацікавленість до виконання рутинних завдань. Особливістю гейміфікації у вищій освіті є те, що здобувачі освіти – її учасники – зорієнтовуються на досягнення мети своєї реальної діяльності. Ігрові елементи інтегруються в реальні ситуації для мотивації відповідних форм поведінки у спеціально створених, заданих умовах.

Структурні елементи гейміфікації [6]: 1) компоненти гейміфікації (представлені зовнішніми атрибутами: значки, нагороди, символи тощо); 2) принципи роботи (полягають у змаганні й взаємодії учасників гри, очікуванні перемоги, наданні зворотнього зв'язку); 3) динаміка гри (показує, якого прогресу досяг гравець, які стосунки між учасниками гри, які їхні емоції).

Елементи гейміфікації можна використати на різних етапах навчання: цілісне заняття; структурний елемент заняття; багаторазове використання протягом заняття.

Особливістю гейміфікації, що позитивно, є дозвіл на помилки. Здобувачі освіти можуть не хвилюватися через осуд чи покарання за помилки, почувати себе більш вільно, має зникнути страх виконати неправильні дії, а виникнути впевненість й ініціативність. Майбутні учителі трудового навчання та технологій можуть самостійно обрати варіант дії, що заохочує їх до активності на занятті та формує відповідальність за власні вчинки [19].

Різновидом гейміфікації є веб-квести. Вони дозволяють інтегрувати цифрові технології та ресурси інтернету до освітнього процесу, що має ефективно формувати компетентності фахівців. Використання технології веб-квест допоможе підвищити мотивацію, поліпшити навчальні досягнення, використати графічну візуалізацію в навчанні, розв'язувати творчі завдання, формувати інформаційну культуру, оптимізувати освітню діяльність.

Здійснимо аналіз можливостей сучасних освітніх технологій у процесі фахової підготовки майбутніх учителів трудового навчання та технологій.

Наразі, коли потік інформації постійно збільшується, здійснювати фахову підготовку майбутніх учителів трудового навчання та технологій, як раніше, стає неможливо. Зважаючи на це, завданням педагогічних закладів вищої освіти є підготовка фахівців, які мають професійну компетентність, навички швидкої адаптації в умовах неперервного оновлення виробництва, які здатні до самовдосконалення, зацікавлені у постійному професійному зростанні шляхом

підвищення рівня своєї фахової підготовки. Це можна втілити в життя, впроваджуючи в освітній процес закладів вищої освіти сучасні освітні технології.

В умовах сьогодення актуальним є питання використання сучасних освітніх технологій, котрі виступають потужною рушійною силою у галузі освіти, у процесі фахової підготовки майбутніх учителів трудового навчання та технологій. Ці технології покликані задовольнити освітні вимоги до забезпечення якості підготовки фахівців. Низка дослідників (Б. Гершунський, С. Пайперт, П. Підкасистий, І. Роберт, О. Тихомиров та ін.), аналізують окреслену проблему й акцентують увагу на застосуванні сучасних освітніх технологій, які забезпечать активну взаємодію учасників освітнього процесу.

Неможливо уявити сучасну фахову підготовку майбутніх учителів трудового навчання та технологій без застосування освітніх технологій, зокрема сучасних освітніх технологій, які дозволяють використовувати презентації, проектувати відео, вмикати звук, навчати в інтерактивному режимі. Тому викладачу недостатньо бути просто професійно компетентним, треба вільно орієнтуватися в асортименті сучасних освітніх технологій, а також оптимально їх використовувати у професійній діяльності.

Інноваційні процеси у вищій освіті призвели до підвищення рівня технологізації освітнього процесу. О. Щербак, вивчаючи умови цього процесу, зауважує, що технологізація вимагає спеціального конструювання навчального матеріалу, розробки методичних рекомендацій щодо його використання, підбору доцільних форм контролю особистісного розвитку здобувача освіти в процесі навчально-пізнавальної діяльності [18].

Специфічні особливості впровадження сучасних освітніх технологій в освітній процес закладів освіти вивчає В.Паржницький. Дослідник класифікує освітні технології за трьома напрямками:

– мотиваційні, котрі забезпечують оптимальне педагогічне спілкування, підвищення самооцінки особистості здобувачів освіти, індивідуальний підхід до них; працюють з переконаннями, орієнтацією на особистісні приклади; забезпечують формування інтересу до професії, зацікавленості в навчанні; орієнтують на практичну складову навчального матеріалу; на конкретну професійну діяльність;

– діяльнісні: 1) репродуктивні – дії за алгоритмом або за чітко прописаними інструкціями, правилами, у відомих умовах; 2) проблемно-розвиваючі – формування в здобувачів освіти вміння самостійного прийняття рішень, виконання завдань, які передбачають перенесення наявних знань та способів діяльності до нових ситуацій і покликані розвивати професійне мислення; 3) евристичні – організація продуктивної діяльності, застосування методів проблемно-мотиваційного навчання, різноманітних завдань, спрямованих на нові способи діяльності, самостійне вирішення завдань, вияв творчості;

– управлінські, завдяки яким встановлюється вихідний стан процесу, що підлягає керуванню: виявляються актуальні для вивчення конкретної теми знання, уміння, досвід майбутніх учителів трудового навчання та технологій, їхні індивідуально-психологічні особливості; визначаються програми дій: підбираються педагогічні технології засвоєння нових знань; отримується

інформація про засвоєння: здійснюється контроль знань та умінь майбутніх фахівців; відбувається опрацювання відомостей про засвоєння з метою оцінювання; відпрацьовуються коригуючі впливи й ухвалюються рішення про удосконалення програми дій для покращення засвоєння навчального матеріалу [12].

Серед наведених вище сучасних освітніх технологій для фахової підготовки майбутніх учителів трудового навчання та технологій особливо доцільні діяльнісні технології. Вони чітко спрямовані на підготовку фахівця, що здатний кваліфіковано вирішувати професійні завдання. Використання цих технологій передбачає навчальний аналіз підібраних практичних ситуацій, вирішення відповідних ситуативних завдань, освітнє моделювання професійної діяльності, ділові ігри, організація дослідницько-пошукової роботи, яка має професійне спрямування [8].

Дуже популярною, як зазначають дослідники (О. Загіка, С. Заславська, О. Кислова, А. Нікуліна, Ю. Максименко, Г. Матвеев) є технологія проєктного навчання, коли діяльність майбутніх учителів трудового навчання та технологій спрямована на створення реального продукту. Саме на проєктно-технологічній діяльності побудовані уроки трудового навчання та технологій у закладах загальної середньої освіти. Здобувачі освіти з власної ініціативи індивідуально або працюючи в малих групах протягом певного часу здійснюють дослідницьку, пізнавальну, конструкторську, творчу, іншу діяльність з певної теми.

Проєктні технології у фаховій підготовці майбутніх учителів трудового навчання та технологій виконують низку функцій, таких як: дидактична, пізнавальна, виховна, соціалізуюча та розвивальна.

Дидактична функція передбачає формування у здобувачів освіти уміння з конструювання своїх знань, ознайомлення їх зі способами збору, опрацювання інформації. Також у здобувачів освіти формуються навички презентування результатів своєї роботи, виробляються уміння самоорганізації.

Пізнавальна функція забезпечує підвищення мотивації до отримання знань, формуються вміння з продукування, аргументування та захисту власних ідей.

Виховна функція покликана спонукати майбутніх учителів трудового навчання та технологій до відповідальності та самодисципліни, виховувати у них прагнення до саморозвитку та самоосвіти, загальнолюдські цінності.

Соціалізуюча функція спрямована на формування у здобувачів освіти навичок спілкування, поваги до одногрупників, формування власного погляду на явища й події, усвідомлення своїх можливостей та власної ролі в команді.

Розвивальна функція реалізовується через виконання завдань для розвитку дослідницьких і творчих здібностей кожного здобувача освіти, формування комунікативних навичок, розвитку критичного мислення, умінь з аналізу та рефлексії [4].

Використання сучасних освітніх технологій у фаховій підготовці майбутніх учителів трудового навчання та технологій має відповідати головним методологічним вимогам, що є критеріями технологічності: 1) концептуальність.

Кожна освітня технологія повинна спиратися на конкретну наукову концепцію, мати філософське, дидактичне, психологічне, соціально-педагогічне обґрунтування для досягнення освітньої мети; 2) системність. Має володіти всіма ознаками системи, зокрема: бути логічно побудованою, взаємодіяти з усіма частинами процесу, бути цілісною; 3) можливість управління. Звертає увагу на можливість діагностичного формування мети, планування та проєктування освітнього процесу, поетапне діагностування, варіювання методами та засобами для корекції результатів; 4) ефективність. Використання сучасних освітніх технологій відбувається в конкурентних умовах, тому обрані технології повинні працювати ефективно за результатами й бути оптимальними за витратами, гарантувати досягнення відповідного стандарту освіти; 5) відтворюваність. Можливість повторного використання, відтворення освітньої технології в ідентичних освітніх закладах, з іншими здобувачами освіти; 6) візуалізація (властива окремим технологіям). Спрямована на застосування аудіовізуальної та іншої техніки, на конструювання та використання різних оригінальних дидактичних матеріалів і наочних посібників.

На ефективність процесу використання сучасних освітніх технологій у фаховій підготовці майбутніх учителів трудового навчання та технологій впливають різні фактори: стан соціального та психологічного клімату в колективі здобувачів освіти; соціальна актуальність та важливість професії, що здобувається; рівень професіоналізму педагогів педагогічного закладу вищої освіти; наявність професійно спрямованого науково обґрунтованого плану освітньої діяльності; здатність педагогів ефективно впроваджувати сучасні освітні технології; індивідуальні здібності здобувачів освіти; орієнтація освітнього процесу на формування мотивованого позитивного ставлення майбутніх учителів трудового навчання та технологій до усього нового; аналіз схем управління впровадженням цих технологій у підготовку майбутніх фахівців.

Використання сучасних освітніх технологій сприяє підвищенню ефективності діяльності закладів вищої освіти за таких умов: науковості цих технологій, їхньої психологічної обґрунтованості; дотримання принципу активної безпосередньої взаємодії, делегування повноважень викладача (лінійного керівника) здобувачеві освіти, посилення вимог до пропонованих навчальних матеріалів; використання викладачами активних, інтерактивних методів навчання, наявності позитивної мотивації до підвищення рівня знань та навичок здобувачів освіти у процесі здійснення активного навчання [15, с. 51].

Отже, якісні зміни у фаховій підготовці майбутніх учителів трудового навчання та технологій, які є актуальними наразі, зумовлюють гостру потребу в інноваційному розвитку освітнього процесу закладів вищої освіти, що може забезпечити використання сучасних освітніх технологій.

Визначимо дидактичні можливості використання сучасних освітніх технологій в освітньому процесі педагогічних закладів вищої освіти. Структура сучасних освітніх технологій пов'язана безпосередньо з освітнім процесом і характеризується складниками: 1) концептуальна основа; 2) змістова частина, що містить загальні і конкретні цілі навчання; зміст навчального матеріалу; 3) процесуальна частина, тобто власне технологічний процес, що передбачає

організацію освітнього процесу; добір методів і форм навчальної діяльності здобувачів освіти; форми і методи діяльності викладача; робота викладача з управління засвоєнням матеріалу; діагностування освітнього процесу [20, с. 15].

Вивчаючи дидактичні можливості сучасних освітніх технологій у фаховій підготовці майбутніх учителів трудового навчання та технологій, ми звернули увагу на підбір змісту та форм сучасного навчання. Освіта має здійснюватися згідно з провідними принципами, властивими сучасній освіті, зокрема: гнучкості та адаптивності, персоналізації, мультимедійності, насиченості освітнього середовища, доцільності, навчання у співпраці й взаємодії, включеного оцінювання, успішності в навчанні, практико-орієнтованості.

Розглянемо детальніше ці принципи [3].

Принцип персоналізації дозволяє зробити освіту сучасною та адекватною вимогам існуючого суспільства. Тут освіта має базуватися на освітніх цілях і інтересах здобувачів освіти безпосередньо, закладати фундамент для навчання протягом життя. За реалізації такого принципу здійснюється корегування мети освіти кожного здобувача, підбір стратегії, освітньої траєкторії, темпу оволодіння навчальним матеріалом, освітньою програмою, характеру педагогічного супроводу.

Принцип гнучкості та адаптивності дозволяє застосовувати індивідуальний підхід, зорієнтований на визнання пріоритетів та інтересів здобувачів освіти, тактовності, вольової регуляції освітнього процесу. Згідно з цим принципом має відбуватися створення відповідних умов для творчого розвитку потенціалу майбутніх учителів трудового навчання та технологій, підтримки їх інтересів.

Принцип насиченості освітнього середовища говорить про створення освітнього середовища через застосування сучасних цифрових засобів, що створить емоційну атмосферу, змодельовує настрій, сприятиме пізнавальній й освітній діяльності. Насичення освітнього середовища інформаційними ресурсами, які інноваційні за своєю сутністю і наповненням, спрямовує здобувачів освіти до саморозвитку і самовдосконалення.

Принцип мультимедійності схожий з принципом наочності і звертає увагу на необхідність використання різноманітних тренажерів, симуляторів, програм візуалізації, пристроїв, засобів доповненої реальності, що мають застосовуватися в освітньому процесі, щоб забезпечити зоровий, слуховий, моторний способи сприйняття навчального матеріалу.

Принцип навчання у співпраці і взаємодії орієнтує на побудову освітнього процесу на базі активної багатобічної контактної й мережевої комунікації між викладачем і здобувачами освіти та використання групових форм навчання.

Принцип успішності в навчанні виступає завершальною складовою в дидактичній послідовності «пояснення – закріплення – контроль». Свідчить про певні успіхи, досягнення, здобутки майбутніх учителів трудового навчання та технологій та усвідомлення ними власних можливостей.

Принцип практико-орієнтованості взаємопов'язаний з попереднім, він забезпечує перехід від процесу передачі знань до процесу навчання та набуття досвіду.

Принцип включеного оцінювання передбачає оцінювання успішності здобувачів освіти протягом навчання. Принцип пов'язаний з цифровими технологіями через те, що вони дають можливість здійснювати миттєвий зворотний зв'язок. Завдяки застосуванню принципу викладач може коригувати навчальні цілі та зону найближчого розвитку здобувачів освіти.

Максимальне досягнення дидактичних цілей в освітньому процесі стає можливим завдяки застосуванню відповідних сучасних освітніх технологій, що передбачається принципом доцільності. Так, не доцільно вводити малоефективні освітні технології, не маючи чітко визначених освітніх цілей.

Розглянуті дидактичні принципи спрямовані на забезпечення якості фахової підготовки майбутніх учителів трудового навчання та технологій індивідуалізацію освітнього процесу та його постійний моніторинг [5].

Дидактичні можливості сучасних освітніх технологій у фаховій підготовці майбутніх учителів трудового навчання та технологій визначаємо так: посилення мотивації здобувачів освіти до навчання; активізація навчальної діяльності майбутніх учителів трудового навчання та технологій, посилення їх ролі як суб'єктів навчання. Це передбачає, що вони можуть обирати послідовність вивчення матеріалу, визначати міру та характер допомоги тощо; індивідуалізація освітнього процесу, використання основних і допоміжних навчальних впливів, розширення меж самостійної діяльності здобувачів освіти; урізноманітнення форм подання навчального матеріалу; урізноманітнення типів навчальних занять; створення освітнього середовища, яке забезпечує занурення здобувачів освіти у визначені соціальні та практичні ситуації; постійне застосування ігрових прийомів; забезпечення негайного зворотного зв'язку, рефлексії; можливість відтворення фрагментів освітньої діяльності [14].

У сучасному світі частина необхідних знань, умінь, навичок засвоюється не лише у процесі сприйняття, а ще й шляхом їх пошуку особистістю. Підготовка до таких занять, що передбачають використання сучасних освітніх проблемних технологій, має такі особливості: навчальний матеріал повинний містити рефлексивно-пізнавальні ситуації або забезпечувати створення умов для їхнього спонтанного виникнення; нова інформація має бути посилюючою для самостійного здобуття майбутніми учителями трудового навчання та технологій; навчальний матеріал варто структурувати відповідно до проблемної діяльності.

Щоб запровадити ефективну модель навчання у фаховій підготовці майбутніх учителів трудового навчання та технологій з використанням сучасних освітніх технологій, викладач має планувати освітній процес з урахуванням: планів, тем та видів діяльності, до яких будуть залучені здобувачі освіти; очікуваних кінцевих результатів навчання, які майбутні учителі трудового навчання та технологій мають досягти за відведений період з відповідної дисципліни; можливостей оцінювати прогрес здобувачів освіти відповідно до очікуваних результатів. Одним з провідних завдань викладача під час навчання з використанням сучасних освітніх технологій має бути методичне проектування

своєї діяльності, перетворення традиційних занять, та організація самостійної роботи майбутніх учителів трудового навчання та технологій.

Визначаючи цілі навчання, викладач повинен: добре знатися на вимогах до засвоєння знань, формування умінь, навичок з конкретної дисципліни. Вони визначені в робочих програмах навчальних дисциплін; має орієнтуватися на формування ключових компетенцій, які необхідно сформулювати у майбутніх фахівців; забезпечити комплексне оволодіння навчальним матеріалом.

Доцільно, щоб до процесу цілеутворення для кожного заняття були безпосередньо включені здобувачі освіти. Це створить умови усвідомленості ними значущості мети навчання, підвищить зацікавленість в досягненні результатів освіти та зробить її успішною.

Тому викладачу варто спиратися на такі правила під час використання сучасних освітніх технологій у фаховій підготовці майбутніх учителів трудового навчання та технологій: 1) доводити до здобувачів освіти навчальні цілі. Варто записувати їх на дошці, щоб вони були весь час перед очима, у процесі вивчення, закріплення, повторення матеріалу так буде простіше повертатися до них та з'ясувати рівень досягнення здобувачами освіти мети; 2) спонукати майбутніх фахівців до самостійного визначення та формулювання цілей та очікуваних результатів. Здобувачі освіти зазвичай легше сприймають і виконують діяльність, яку самостійно спланували. За можливості, треба запитувати здобувачів освіти, яким матеріалом вони хотіли б оволодіти, запам'ятати на конкретному занятті, з чим бажають ознайомитися ще додатково, що хочуть дізнатися від викладача на цьому занятті.

Цілі бувають головні та проміжні (допоміжні). Поділ головних цілей на проміжні називається «процес декомпозиції цілі». Досягнення головної педагогічної цілі відбувається шляхом реалізації допоміжних, що виступає специфічним процесом переміщення від початкових цілей до кінцевого результату навчання.

Проміжна ціль сприяє переходу від цілепокладання до ціледосягання. Завдяки цим процесам забезпечується прогнозованість сучасних освітніх технологій, що виступає важливим їхнім критерієм. Якісне особистісно-зорієнтоване навчання передбачає комунікацію між учасниками освітнього процесу. Особливого значення рівень комунікації як показник її ефективності набуває під час сучасного навчання.

Працюючи в групах або спільнотах, викладачу варто створювати ситуації успіху для кожного здобувача освіти індивідуально. Доведено, що внутрішня когнітивна мотивація є найстійкішою. У фокусі комунікаційного простору є навчальна дисципліна. Але проєктуючи взаємодію, викладач має враховувати не саму предметну спрямованість, а брати до уваги мотиваційну складову навчання.

Якщо викладати складний навчальний матеріал, не враховуючи вікові та психологічні особливості майбутніх учителів трудового навчання та технологій, пропонувати завеликий обсяг практичних завдань одночасно, це не сприятиме внутрішній мотивації здобувачів освіти. Завдання викладача – викладати матеріал

максимально доступно, цікаво, наочно, так, щоб це стимулювало до пізнання. Завжди краще сприймаються ілюстровані онлайн-заняття, які спонукають здобувачів освіти до пошуку, дослідження, співтворчості.

Зворотний зв'язок майбутніх учителів трудового навчання та технологій з викладачем – важливий показник якості засвоєння знань. Мотивування досягнень реалізується через успішність освітньої діяльності майбутніх фахівців, через прагнення до поставленої мети і вияв наполегливості. Здобувачі освіти, орієнтовані на досягнення успіху, частіше досягають поставлених цілей.

Дистанційне навчання спирається на принцип гнучкості часу, місця, траєкторії та темпу навчання. Тому викладачу важливо використати ці переваги. Можливість вплинути на окремі аспекти своєї освіти підвищуватиме внутрішню мотивацію здобувачів освіти. Отже, варто давати їм можливість вибору, наприклад, варіантів завдань (із запропонованих), їх черги.

Особиста відповідальність за власну освітню траєкторію у здобувачів освіти формується протягом певного часу. Тому доцільно нарощувати автономність у навчанні. Кожний викладач, організовуючи дистанційне навчання, повинний скоригувати свій календарно-тематичний план, оптимізувати навчальний матеріал, заплановані очікувані результати. Важливо пам'ятати, що в нових освітніх умовах деякі очікувані результати навчання можуть виявитись недосяжними, деякі можуть потребувати корекції, деякі залишаться незмінними.

Плануючи навантаження для кожного заняття, варто пам'ятати, що самостійне вивчення матеріалу здобувачами триває більше часу, ніж виклад цього матеріалу викладачем. Тому обсяг інформації доцільно скоротити. Це включає оптимізацію тематичного планування, вилучення несуттєвих фрагментів, комбінування матеріалу кількох тем разом. На початку слід розраховувати на можливість охоплення близько половини запланованого навчального матеріалу [10].

Підготовка викладача до заняття із застосуванням сучасних освітніх технологій охоплює значну кількість складників педагогічної майстерності. Це – складний процес, який вимагає від викладача великої кількості педагогічних знань і умінь, високих особистісних і професійних якостей, володіння вмінням утримувати увагу здобувачів освіти, й вмінням аналізувати й вирішувати ситуації, що складаються на заняттях.

Педагог в процесі підготовки до занять та їхнього проведення повинний вміти спілкуватися з аудиторією, а здобувачі освіти, у свою чергу, повинні активно сприймати та засвоювати знання. Для найбільш ефективною і свідомою педагогічної взаємодії в процесі навчання, викладач повинен спиратися на досвід попередніх поколінь, адаптувати, опрацювати, оптимізувати його для використання під час проведення конкретного нестандартного заняття.

Проектуючи нове заняття, викладач має відштовхуватися від класичних форм і методів, творчо опрацьовуючи їх. Правильний підбір форми навчання – це половина успішності проведеного заняття. Обґрунтування та вибір конкретної форми навчання залежить від тематики заняття, складності організації та матеріалу, досвіду викладача, здібностей здобувачів освіти. Цей вибір суттєво

впливатиме на знання, які отримують майбутні учителі трудового навчання та технологій, на ефективність усього освітнього процесу в цілому.

Діяльність викладача, що здійснює фахову підготовку майбутніх учителів трудового навчання та технологій в закладі вищої освіти є особливою, виражає його педагогічну майстерність. Найоптимальніший, сучасний та активний спосіб – викладання матеріалу заняття в ігровій формі. Це дозволить максимально зацікавити здобувачів освіти, сформувані в них прагнення до адекватного сприймання навчальної інформації, аналізу своєї і чужої діяльності, формуванню їхньої особистості.

Отже, використання сучасних освітніх технологій у фаховій підготовці майбутніх учителів трудового навчання та технологій сприяє впровадженню в освітній процес системного підходу, допомагає охопити значну кількість теоретичних і практичних питань з організації освітнього процесу, керування ним, впровадження різноманітних інноваційних методів, форм, засобів і технологій навчання. Це дозволяє комплексно досягати освітніх і виховних цілей, обирати найефективніші моделі й технології навчання для вирішення педагогічних і методичних питань. Сучасні освітні технології подібні до методів навчання, бо забезпечують організацію освітнього процесу та взаємодію між його учасниками. Проте ці технології є способом найкращого досягнення мети освітнього процесу з використанням доцільних методів. Їх варто означати як послідовність дій учасників освітнього процесу, що працюють спільно і супроводжуються педагогічним діагностуванням, а також мають на меті забезпечити відповідність результатів висунутій меті.

Таким чином, ми проаналізували критерії технологічності освіти, принципи та рівні функціонування сучасних освітніх технологій, визначили сутність, структуру (концептуальна частина, процесуальна частина, програмно-методичне забезпечення, професійна частина) цих технологій. З'ясували методологічні вимоги, на які спирається використання сучасних освітніх технологій у фаховій підготовці майбутніх учителів трудового навчання та технологій. Схарактеризували актуальні освітні технології у підготовці названих фахівців (особистісно-орієнтоване, розвивальне, проектне, інтерактивне навчання, ігрові технології, проблемне, модульне навчання, кейс-технологія, навчання як дослідження, рейтингові технології, сучасні цифрові технології). Встановили провідні принципи, властиві сучасній освіті, згідно з якими варто підбирати зміст та форми організації сучасного навчання майбутніх учителів трудового навчання та технологій (гнучкості та адаптивності, персоналізації, мультимедійності, насиченості освітнього середовища, доцільності, навчання у співпраці й взаємодії, включеного оцінювання, успішності в навчанні, практико-орієнтованості). Визначили дидактичні можливості використання сучасних освітніх технологій в освітньому процесі педагогічних закладів вищої освіти.

Список використаних джерел

1. Биков В.Ю. Цифрова трансформація суспільства і розвиток комп'ютерно-технологічної платформи освіти і науки України. *Інформаційно-*

цифровий освітній простір України: трансформаційні процеси і перспективи розвитку. *Матеріали методологічного семінару*. Київ, 4 квітня 2019 р. С. 20-26.

2. Богомаз-Назарова С. Сучасні педагогічні технології: сутність і можливості. *Наукові записки*. Серія: Педагогічні науки. Випуск 72. С. 21-24. URL: <http://dspace.cuspu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/1289/1/Сучасні%20педагогічні%20технології%20сутність%20і%20можливості%20.pdf>.

3. Власенко І.Г. Впровадження дистанційного навчання – вимога сучасності. *Дистанційне навчання як сучасна освітня технологія. Матеріали міжвузівського вебінару*. Вінниця : ВТЕІ КН-ТЕУ. 2017. с.12-14. URL: http://www.vtei.com.ua/images/VN/31_03.pdf. Дата звернення 18.09.2023.

4. Герлянд Т.М., Кулалаєва Н.В., Пащенко Т.М., Романова Г.М., Романов Л.А. Веб-квест у професійному навчанні : методичні рекомендації; за заг. редакцією Т.М. Герлянд. Київ : ІПТО НАПН України, 2016. 141 с. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/712105/1/Веб-квест.doc.pdf>

5. Гриценко В.Г. Організаційні засади інформатизації вищої освіти. *Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка*. Серія Педагогічні науки. 2013. № 121. С. 45-50.

6. Гуревич Р.С., Кадемія М.Ю., Шевченко Л.С. Інформаційні технології навчання: інноваційний підхід : навчальний посібник. Вінниця : ТОВ фірма «Планер», 2012. 348 с.

7. Дичківська І.М. Інноваційні педагогічні технології: навчальний посібник. 3-тє вид. (виправлене). Київ : Академвидав, 2015. 304 с.

8. Загіка О.О. Інноваційне навчальне середовище – запорука професійної компетентності та конкурентоспроможності випускника ПТНЗ. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/32310052.pdf>

9. Інноваційні освітні технології: світовий і вітчизняний досвід використання в системі неперервної освіти: монографія / відповідальні редактори Барановська Л.В. (Київ, Україна), Морська Л.І. (Жешув, Республіка Польща). Біла Церква : ТОВ «Білоцерківдрук». 2022. 34 с.

10. Лапшина І.С. Адаптивні підходи до моделювання освітніх процесів у системі дистанційного навчання. *Комп'ютер у школі та сім'ї*. 2012. № 6. С. 42-47.

11. Паламарчук В. Інновації в сучасній освіті. *Завуч*. 2006. № 10.

12. Паржницький В.В. Інноваційні педагогічні технології та шляхи впровадження їх у навчальний процес ПТНЗ. *Професійно-технічна освіта: інноваційний досвід, перспективи*. *Наук.-метод. зб.* Випуск 1. Київ, 2005. С. 63-70.

13. Педагогічні технології: навч. посіб. / М.М. Чепіль, Н.З. Дудник. Київ : Академвидав. 2012. 224 с.

14. Сисоєва С.О. Інтерактивні технології навчання дорослих: навчально-методичний посібник. Київ: ВД «ЕКМО», 2011. 324 с.

15. Упровадження сучасних освітніх технологій при підготовці кваліфікованих робітників: електронний збірник матеріалів Регіон. наук.-практ. семінару, м. Черкаси, 24 квітня 2020 р. / за заг. ред. С.В. Соболевої, І.В. Арестової. Біла Церква: БІНПО ДЗВО «УМО» НАПН України, 2020. 114 с. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/723000/1/Упровадження%20сучасних%20освітніх%20технологій%20при%20підготовці%20кв.робітників.pdf>

16. Шевчук С.С. Реалізація сучасних освітніх практик у професійну підготовку фахівців сфери обслуговування: Навчально-методичний посібник. Біла Церква: БІНПО ДВНЗ «УМО» НАПНУ. 2018.139с.

17. Шевчук С.С. Сучасні освітні технології у професійній підготовці кваліфікованих робітників: навчально-методичний посібник. Біла Церква: БІНПО ДЗВО «УМО» НАПНУ, 2022. 158 с. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/732052/1/СУЧАСНІ%20ОСВІТНІ%20ТЕХНІ%20ШЕВЧУК%20ПОСІБНИК.pdf>

18. Щербак О. Сучасні підходи до модернізації професійної освіти і навчання. *Професійно-технічна освіта: Спецвипуск*. 2007. С. 12-14.

19. Янишин О. Медіаосвітні технології як спосіб упровадження ідей Болонського процесу. *Вища освіта України*. 2010. № 4. С. 48-54.

20. Vaskivska H.O., Kosianchuk S.V., Skyba H.M. Didactic possibilities of information and communication technologies in the process of development of educational environment in upper secondary school. *Information Technologies and Learning Tools*. 2017. Vol 60. № 4. P. 17-27.

2.2. Development of Flexibility in Older Preschool Children Means Gymnastic Exercise

РОЗВИТОК ГНУЧКОСТІ У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ЗАСОБАМИ ГІМНАСТИЧНИХ ВПРАВ

Міністерство охорони здоров'я України акцентує увагу на статистичних даних за останні десятиріччя, що засвідчують погіршення основних показників стану здоров'я серед населення, зокрема серед дітей дошкільного віку. Все це пов'язано з недостатньою руховою активністю дітей. Визначальним фактором розвитку цукрового діабету, ожиріння, захворювань серцево-судинної системи є малорухливий спосіб життя. Для нормального функціонування людського організму та збереження здоров'я необхідні систематичні фізичні навантаження. Дошкільний вік є тим сензитивним періодом у якому розвиваються рухові задатки, навички та уміння, які в подальшому сприяють формуванню та становленню здоров'я дитини. Останніми роками ми спостерігаємо, що, з одного боку, роль рухової активності в цілісному розвитку дітей цілком очевидна і не потребує щоразу спеціального обґрунтування. З іншого боку, місце рухової активності в житті дітей дошкільного віку досить невелике [4].

На сучасному етапі освіта знаходиться на новій стадії розвитку – відбувається її суттєва модернізація. Різноманіття освітніх програм, виникнення нових технологій навчання, гуманізація мети і завдань дошкільної освіти, ставлять перед фахівцями закладу дошкільної освіти завдання, пов'язані з організацією життєдіяльності дошкільника. Сьогодні, здоров'я дитини займає пріоритетне місце у вихованні дітей в усьому світі [14].

У законах України «Про дошкільну освіту», «Про охорону дитинства», в Базовому компоненті дошкільної освіти (2021), в державних національних

програмах «Діти України», «Освіта» («Україна XXI століття»), Національній доктрині розвитку освіти, в концепції загальнодержавної програми «Здоров'я через освіту», Національній стратегії «Рухова активність – здоровий спосіб життя – здорова нація», чинних програмах для закладів дошкільної освіти визначена доцільність інтегрованого підходу до організації освітнього процесу та необхідність створення умов для всебічного, гармонійного розвитку і самореалізації кожної особистості, акцентується увага на турботі про фізичний розвиток молоді.

Розвиток фізичних якостей є одним з ключових аспектів фізичного виховання дітей дошкільного віку. Повноцінне фізичне виховання дітей дошкільного віку передбачає досягнення необхідного розвитку таких рухових (фізичних) якостей, як спритність, швидкість, витривалість, гнучкість і м'язова сила. Ступінь розвитку цих якостей значною мірою визначає ефективність удосконалення рухових навичок та їх доцільне використання в різних життєвих ситуаціях. Елементарні рухові дії у немовлят проявляється у вигляді безумовного рефлексу [1].

Дослідження засвідчили, що збільшення обсягу та інтенсивності рухової активності дітей в режимі дня сприяє вдосконаленню діяльності основних фізіологічних систем організму (нервової, серцево-судинної, дихальної), фізичному і нервово-психічному розвитку, моторики.

Не зважаючи на широкий спектр досліджень процесу розвитку фізичних якостей дошкільників (О. Богініч, Е. Вільчковського, А. Вікулова, Л. Волкової, А. Вольчинського, Н. Денисенко, В. Дорошенко, О. Дубогай, І. Лущика, О. Коноха, Н. Пангелової, Г. Презлятої, А. Швецової та інших), впродовж останніх років простежується тенденція до зниження рівня фізичного розвитку та підготовленості, а отже і здоров'я дошкільників [19].

Аналіз сучасної науково-методичної літератури засвідчує, що необхідно звернути увагу на особливості методики розвитку гнучкості у дітей дошкільного віку. Досить важливим аспектом розвитку гнучкості є спрямованість цього процесу на використання ефективних засобів для розвитку гнучкості у дітей старшого дошкільного віку в умовах дошкільного закладу. У дослідженнях відомих педагогів О. Богініч [3], Н. Денисенко [10] та інших акцентується увага на значенні рухової активності для розвитку дитячого організму. У наукових працях Е. Вільчковський та М. Єфименко розглядають шляхи оптимізації рухової активності дітей дошкільного віку [8].

Основні фізіологічні закономірності розвитку фізичних якостей особистості засобом фізичних вправ висвітлені у працях відомих науковців М. Зімкіна, О. Коробкова, О. Крестовнікова, Ю. Луррі та ін.. Результати їх досліджень свідчать, що фізіологічною основою розвитку фізичних якостей є функціональні та морфологічні трансформації м'язової системи. Важливе значення при цьому відіграє нервова регуляція рухових та вегетативних функцій організму [6].

Особлива увага приділяється використанню фізичних вправ на свіжому повітрі в різних формах – фізкультурних заняттях, спортивних вправах, рухливих іграх та іграх-естафетах [21]. Взаємозв'язок рухової навички і фізичних якостей розглядається, як єдність форми і змісту через певні уміння, тобто рухові навички

реально існують при наявності певних фізичних якостей [5; 20]. Такий тісний взаємозв'язок рухових навичок і фізичних якостей пояснюється спільністю умовно-рефлекторного механізму цих двох процесів. Тому з метою всебічного гармонійного розвитку дитини необхідно створювати умови для їх розвитку. Серед фізичних якостей особливе місце займає гнучкість.

Ефективним засобом розвитку гнучкості у дітей дошкільного віку є гімнастичні вправи. Саме вона є одним із найбільш енергійних і захопливих видів рухової діяльності дітей дошкільного віку, що поєднує в собі синхронно – активну діяльність. Отже, на сучасному етапі дуже актуальною стає проблема розвитку фізичних якостей та використання для цього активних вправ, зокрема гімнастичних.

Мета дослідження: теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити вплив гімнастичних вправ на розвиток гнучкості у дітей старшого дошкільного віку.

Предмет дослідження: гімнастичні вправи як засіб розвитку гнучкості у дітей старшого дошкільного віку.

Об'єкт дослідження: процес розвитку гнучкості у дітей старшого дошкільного віку.

Гіпотеза дослідження: процес розвитку гнучкості у дітей старшого дошкільного віку засобами гімнастичних вправ буде відбуватися ефективніше за умов: систематичного й доцільного їх використання на заняттях з фізичної культури та в режимі дня; вибору вправ з урахуванням рухової підготовки дітей; урахування вікових та індивідуальних особливостей дітей.

Завдання дослідження:

1. Проаналізувати стан проблеми розвитку гнучкості у дошкільників у сучасній педагогічній та методичній літературі.
2. Визначити рівень розвитку гнучкості у дітей старшого дошкільного віку.
3. Розробити систему роботи з використання гімнастичних вправ для розвитку гнучкості у дітей старшого дошкільного віку.
4. Апробувати систему роботи з використання гімнастичних вправ для розвитку гнучкості у дітей старшого дошкільного віку.
5. Розробити практичні рекомендації для вихователів щодо використання гімнастичних вправ для розвитку гнучкості у дітей старшого дошкільного віку.

Фізична підготовка – це організований процес рухової діяльності людини з метою оптимізації розвитку її фізичних якостей. Термін «фізична якість» відображає рухові можливості людини в основі яких лежать її природні задатки.

Отже, фізичні якості – це розвинуті у процесі виховання і цілеспрямованої підготовки рухові задатки людини, які визначають її можливості успішно виконувати певну рухову діяльність. Наприклад, для подолання великого зовнішнього опору потрібна, перш за все, відповідна м'язова сила; для подолання короткої відстані за якомога менший час потрібна швидкість; для тривалого й ефективного виконання фізичної роботи потрібна витривалість.

Інші джерела розкривають зміст таких понять «фізичні якості», «рухові

якості» або «фізичні можливості». Ними позначаються окремі сторони рухових можливостей людини. Для подальшого розгляду фізичних якостей є потреба з'ясувати ще два терміни: «розвиток фізичних якостей» та «виховання фізичних якостей». Різні автори відстоюють той чи інший варіант, маючи на увазі одні і ті ж процеси. Під терміном «розвиток» будемо мати на увазі зміни в показниках фізичної якості, що викликані запрограмованим природою шляхом. Термін «розвиток фізичних якостей» свідчить про зміни, причиною яких є спеціальне втручання, цілеспрямована робота з прогнозованим результатом. Тобто, виховання є процесом управління розвитком тієї чи іншої фізичної якості, її вдосконалення [16].

Дослідженням розвитку фізичних якостей у дошкільників активно займалися такі вчені як, Е. Вільчковський, О. Курок, М. Денисенко, Н. Лісневська, С. Цвек та інші.

Н. Денисенко, підкреслює, що розвиток рухових якостей займає важливе місце в роботі з дітьми дошкільного віку. Фізичні вправи доцільно використовувати як на заняттях фізичної культури в закладі дошкільної освіти, так і на ігровому майданчику під час прогулянки. Вони покликані розвивати швидкість, силу, гнучкість, спритність, витривалість, координацію рухів, зміцнюють серцево-судинну і дихальну системи, вправляють почуття ритму, а також зміцнюють суглоби, м'язи ніг і рук [9].

Усебічна фізична підготовка дітей дошкільного віку включає досягнення необхідного розвитку рухових (фізичних) якостей: спритності, швидкості, витривалості, гнучкості та сили. Ступінь їх розвитку великою мірою визначає результативність удосконалення навичок рухових дій та доцільне їх використання в багатоманітних життєвих ситуаціях. Варто зазначити, що якісний напрям рухових дій в елементарній формі проявляється у немовлят у безумовних рефlekсах, тобто вони певною мірою «закодовані» в людини від самого її народження [11; 32].

Розвиток рухових якостей у дитини відбувається під впливом двох факторів:

- природно-вікових змін організму (морфологічна та функціональна перебудова) та режиму;
- рухової активності, до якої входить весь комплекс організаційних форм фізичного виховання та самостійна рухова діяльність [33].

Більшість фізичних якостей людини у процесі особистого розвитку змінюються нерівномірно.

Навчання вправ та виховання фізичних якостей - дві тісно взаємопов'язані складові фізичного виховання. Неможливо навчитись, не повторюючи вправ, а повторне виконання неодмінно впливає на розвиток певних фізичних якостей, і якщо ми їх розглянемо окремо, то це продиктовано бажанням глибше проаналізувати кожен із названих сторін процесу фізичного виховання [18].

На думку науковців О. Богініч, Е. Вільчковського, А. Драчука, О. Курка, Н. Хлус та ін., найбільш ефективними для покращення загальної-фізичної підготовки дітей є застосування вправ, виконання яких вимагає прояву швидкості, сили та спритності у порівнянні з засобами, які спрямовано лише на розвиток однієї з вищезазначених якостей. Рухові якості мають певну залежність одне від

одного у процесі свого розвитку, тому що є функцією одного й того самого нервово-м'язового апарата і відображають вікові особливості організму дітей [7; 13].

Гнучкість – це здатність виконувати рухи з найбільшою амплітудою. У дітей дошкільного віку є всі передумови для успішного розвитку гнучкості. Морфологічні особливості опорно-рухового апарату (висока еластичність м'язів, рухливість хребетного стовбура) сприяють підвищенню ефективності вправ для розвитку цієї якості [7].

Вихованню гнучкості в людини надавалося важливого значення ще в системі фізичного виховання Стародавньої Греції. Серед гімнастичних вправ окрему групу становили вправи з м'ячем різної ваги, які сприяли розвиткові сили й гнучкості. Автори гімнастичних систем XVIII століття розширили коло вправ для підвищення рухливості в суглобах [32].

У процесі розвитку гнучкості у дітей дошкільного віку ставиться завдання: покращити рухливість суглобів та еластичність м'язів для створення необхідних передумов в оволодінні різними руховими діями.

Розвиваючи гнучкість у дітей дошкільного віку, слід дотримуватися певної послідовності, чітко дозувати навантаження і не прагнути до надмірного розтягування м'язів та зв'язок. Вправи на розтягування виконуються з поступовим збільшенням амплітуди, так, щоб не викликати больових відчуттів [22].

Слід бути особливо обережними під час виконання вправ, спрямованих на збільшення рухливості хребта та плечових суглобів, бо ці ділянки опорно-рухового апарата у дітей при різних рухах з максимальною амплітудою в суглобах можуть бути травматичні. Із всіх частин опорно-рухового апарату найбільш легко в цей період витримують навантаження тазостегнові та гомілковостопні суглоби. Тому насамперед потрібно розвивати рухливість цих суглобів [28].

Для оптимального розвитку гнучкості у дітей 3–6 років використовують вправи, що сприяють розтягуванню м'язів і зв'язок опорно-рухового апарата. Вони виконуються з великою амплітудою, і максимальний ефект дають за умови систематичного застосування їх у комплексах ранкової гімнастики, фізкультурних хвилинок, на заняттях з фізичної культури. Найраціональніші тут пружні (нахили і випрямлення тулуба, напівприсідання) та махові рухи (верхніми і нижніми кінцівками) з різних вихідних положень [29].

При виконанні цих вправ дітям бажано давати (враховуючи їх вік і підготовленість) певну цільову установку. Це підвищує активність дошкільників усіх вікових груп, стимулює їх свідоміше проявляти свої рухові здібності.

Важливу роль при цьому відіграє зоровий аналізатор, який дозволяє дитині бачити досягнуту нею амплітуду рухів, більш точно контролювати їх і мати чітке уявлення про ступені досягнення поставленої мети. Загальнорозвиваючі вправи з таким завданням визначають більшу амплітуду рухів, тому ефективність використання їх для розвитку гнучкості буде значно вища.

Окрім загальнорозвиваючих вправ, удосконаленню гнучкості сприяють стрибки, метання, лазіння, танцювальні рухи під музичний супровід. Однак

необхідно врахувати, що рухливість суглобів збільшується при підвищенні температури м'язів. Тому перед вправами на гнучкість слід виконати рухи, що допомагають розігріти основні м'язові групи тулуба і кінцівок. Для вдосконалення рухливості у суглобах неабияку роль відіграє час доби. Дослідження свідчать: протягом дня амплітуда рухів змінюється і найбільші її величини характерні для 10–11 ранку, а також 15–16 год. дня [8].

Отже, вправи на гнучкість у дошкільників застосовуються в основному в активному руховому режимі. При цьому слід пам'ятати, що розвиток гнучкості не повинен приводити до порушень постави дітей.

Таким чином, розвиток фізичних якостей у дітей старшого дошкільного віку має певні специфічні особливості і закономірності, що залежать від морфологічної, функціональної зрілості дитячого організму, а також характеризуються своєрідністю реагування на фізичне навантаження. Врахування даного чинника допомагає методично правильно добирати найбільш ефективні засоби і методи фізичного виховання, оптимально дозувати м'язові навантаження, забезпечувати планомірний розвиток фізичних якостей дошкільників [34].

Наприкінці дошкільного віку при організації відповідного освітнього процесу діти оволодівають вмінням дозувати свої м'язові зусилля, у них покращується регулююча роль кори головного мозку. Тому у даний період створюються необхідні передумови для оптимального розвитку гнучкості [23].

До методів удосконалення і закріплення рухових дій та розвитку рухових якостей належать ігровий, змагальний методи та метод суворо регламентованої вправи.

Ігровий метод. Ігри виступають, як засіб фізичного виховання.

Змагальний метод. Змагальна діяльність сприяє вихованню і вчить максимально проявляти фізичні і психічні сили, в повній мірі реалізувати свій руховий потенціал.

Методи суворо регламентованої вправи (тренування) побудовані на закономірностях чергування рухової активності і відпочинку, напруження і розслаблення, співвідношення між обсягом виконаної роботи та її інтенсивністю [19].

Характерною ознакою цієї групи методів є чітка регламентація їх структури і змісту. Регламентація за структурою полягає у наявності або відсутності інтервалів для відпочинку у процесі застосування цього методу при вирішенні конкретного педагогічного завдання.

Такий характер структури виконання завдання дає підстави класифікувати методи тренування на три групи: метод безперервної вправи, методи інтервальної (повторної) вправи та метод комбінованої вправи.

У кожному із наведених методів, роботу можна виконувати з рівномірним навантаженням та змінювати її, поступово збільшуючи, зменшуючи або варіюючи. Величина навантаження також і суттєво залежить від тривалості та характеру відпочинку. Названі параметри визначають зміст виконаної роботи.

Отже, за змістом методи тренування поділяються на методи:

- рівномірної (стандартизованої);
- прогресуючої;

- регресуючої;
- варіативної вправ [25].

Специфічною організаційно-методичною формою методу комбінованої вправи є метод колового тренування.

Схема побудови алгоритму методики розвитку гнучкості:

- постановка педагогічної задачі (якість яку розвиваємо) і видів потреб (оздоровчі, спортивні);
- вибір відповідних вправ;
- добір раціональних методів;
- визначення місця вправ в окремому занятті;
- визначення тривалості періоду та необхідної кількості тренувальних занять;
- визначення загальної величини тренувальних навантажень та їх динаміки у відповідності з закономірностями адаптації до тренувальних навантажень [25].

Перелічені параметри зовнішнього навантаження є регуляторами і визначають характер і ефективність пристосувальних (термінових і накопичувальних) реакцій організму.

Ефективним засобом розвитку гнучкості у дітей є виконання гімнастичних вправ.

Отже, гімнастичні вправи у старшому дошкільному віці відносять до найбільш дієвих та доступних засобів, які стимулюють розвиток даної рухової якості.

Ефективність навчально-тренувального процесу, спрямованого на розвиток гнучкості, залежить насамперед від правильного вибору вправ, виконання яких сприяє підвищенню рухливості в суглобах.

Щоб не помилитися при виборі вправ, потрібно знати:

- які вправи використовують для розвитку гнучкості;
- який вплив справляють ці вправи на організм людини, на активну та пасивну рухливість у суглобах;
- в яких суглобах і який вид гнучкості треба розвивати [7, с.120].

Аналіз методичної та наукової літератури свідчить, що для розвитку гнучкості використовують дві основні групи вправ:

- на розтягання (до яких відносять повільні, махові й пружні рухи, а також примусове розтягання);
- силові вправи динамічного й статичного характеру, що характеризуються підвищеним м'язовим напруженням [31].

Гімнастичні вправи об'єднуються у такі групи:

- стройові вправи;
- загальнорозвиваючі вправи;
- прикладні вправи;
- вільні вправи;
- вправи художньої гімнастики;

- акробатичні вправи;
- стрибки;
- гімнастичні вправи для фізичної реабілітації [17].

Поділ гімнастичних вправ на вищезазначені групи вважається одним з багатьох класифікацій гімнастичних вправ. Ця класифікація є найбільш загальною:

1. Стройові вправи – це нескладні рухові дії спортивного характеру, які застосовуються для більш організованого проведення занять, доцільного розміщення дітей на місцях, вони мають самостійне значення при формуванні навичок ритмічних узгоджених дій, а також для формування правильної постави;

2. Загальнорозвиваючі вправи – це нескладні у координаційному виконанні рухові вправи загальної фізичної підготовки; вони можуть виконуватися без предметів, так і з предметами, а також з використанням підручних засобів (гімнастичних лав, сходин, палиць тощо);

3. Прикладні вправи – це засоби гімнастики, що формують важливі рухові вміння та навички активної взаємодії; характерною ознакою цих вправ є менш сувора регламентація рухів за формою та можливістю індивідуального вирішення рухового завдання;

4. Вільні вправи – є одним із видів гімнастичного багатоборства у спортивній гімнастиці, основою яких є акробатичні вправи; засобом комплексного розвитку витривалості, розвиток координаційних здібностей та творчості у складанні спортивних композицій;

5. Вправи художньої гімнастики – вони наближені до вільних вправ, але містять також специфічні елементи та елементи танцю; вони є ефективним засобом розвитку пластики та естетики рухів;

6. Акробатичні вправи – стрибки, обертання, вправи на рівновагу; дієвий засіб розвитку фізичних якостей, виховання сміливості, рішучості, просторового орієнтування; доступність акробатичних вправ та можливість нескінченного ускладнення дозволяє використовувати їх в гімнастиці всіх вікових груп населення;

7. Стрибки (з опорою та без) – на відміну від стрибків-підскоків, що належать до групи вправ загального розвитку, мають виразну фазу польоту після відштовхування ногами і руками; розвивають швидко-силові якості, формують прикладні вміння та навички у подоланні перешкод, безпечному приземленні при зістрибуваннях. Гімнастичні майданчики та спортивні зали часто обладнуються гімнастичними сходами, лавами на яких можливе спільне виконання вправ дітьми. Також часто в гімнастиці для загального розвитку використовуються гімнастичні палиці, кільця для обертання навколо тулуба, скакалки, набивні м'ячі тощо [2].

8. Гімнастичні вправи для фізичної реабілітації – це велика група вправ локальної дії, для різних частини тіла, та глобальної дії – на весь організм, що сприяє відновленню функціональних можливостей. Основою фізіологічних механізмів такого відновлення є посилення кровообігу в пошкодженому органі. Подібне групування вправ полегшує їх підбір для вирішення завдань загального (для загального розвитку) та спеціального напрямку (спортивного, оздоровчого,

прикладного) [6; 23].

Силові вправи для розвитку активної гнучкості. Рівень силової підготовленості значною мірою впливає на вияв гнучкості. Насамперед треба з'ясувати, в яких спортивних вправах повинна проявлятися активна гнучкість — у статичних чи динамічних — і лише після того, вибрати їй відповідні силові вправи — повільні, швидкі динамічні чи активно-статичні. Крім цього, необхідно врахувати, що зміни в м'язах під дією силових рухів, виконуваних у статичному та динамічному режимах, неоднакові.

В результаті виконання вправ, у динамічному режимі м'язи також збільшуються в обсязі, але значно менше, а при тривалому їх застосуванні з незначним навантаженням стають довшими, тоншими й витривалішими. Саме ці якості потрібні у багатьох видах спорту. Отже, таким чином можна одночасно підвищити силову підготовку й зберегти масу тіла. Крім того, м'язові волокна збільшують свою довжину при паралельному скороченні сухожилля. А як відомо, ненапружений м'яз розтягається досить легко, в той час як сухожилля дуже погано. Як бачимо, завдяки динамічним силовим вправам можна підвищити здатність м'язів до розтягування, що позитивно впливає на розвиток гнучкості [34].

При роботі в динамічному режимі кількість нервових волокон у м'язах, що беруть участь у рухах, у 4–5 разів більша, ніж під час виконання статичних вправ. Проте застосування динамічних вправ недостатньо впливає на здатність втримувати різні статичні положення.

Динамічні силові вправи. Оскільки ці вправи краще за інші, ми наведемо їхню характеристику лише в зв'язку з використанням їх для розвитку активної гнучкості.

До динамічних силових вправ належать рухи з підвищеним м'язовим напруженням, якого можна досягти за рахунок опору партнера, використання різних обтяжень та еластичних якостей пружних предметів, їх можна виконувати в долаючому режимі роботи м'язів (напружений м'яз скорочується) і в уступаючому (напружений м'яз розтягується) [3].

Активна гнучкість, виявлена в повільних рухах, трохи менша, ніж у разі втримання статичних положень, і найбільша при виконанні махів. Вправи поліпшують загальний обмін організму, сприяють розвиткові сили й зміцненню суглобів і, зрозуміло, підвищенню амплітуди гнучкості. У навчально-тренувальному процесі, спрямованому на розвиток гнучкості, їх застосовують, насамперед у тих видах спорту, які вимагають значної амплітуди рухів за обмежений час.

Активно-статичні силові вправи. Останнім часом отримано відомості, які свідчать про значний ефект застосування активно-статичних вправ для розвитку гнучкості. Щодо позитивних зрушень у вияві пасивної гнучкості, то важко уявити собі, щоб утримання статичного положення з розмахом руху набагато меншим, ніж при примусовому розтяганні, сприяло цьому.

Для того, щоб виявити рівень розвитку гнучкості у дітей шостого року

життя, було організовано і проведено експериментальне дослідження. Фізкультурно-оздоровча робота у закладі дошкільної освіти планується відповідно до програми «Дитина» та «Впевнений старт». Здійснюється систематична робота по зміцненню здоров'я дітей доцільними засобами і методами. Проводяться наступні форми роботи по фізичному вихованню: фізкультурні заняття, ранкова гімнастика, дихальна гімнастика, гімнастика пробудження, нетрадиційні види оздоровлення тощо [35; 30]. Для реалізації цих завдань створена відповідна матеріальна база.

У ході дослідження було задіяно 20 дітей старшого дошкільного віку, із яких було сформовано дві групи: №1 - експериментальна (ЕГ) 10 дітей, №2 - контрольна (КГ) - 10 дітей.

З метою дослідження проблеми розвитку гнучкості у дітей старшого дошкільного віку в процесі проведення гімнастичних вправ нами було організовано та проведено експериментальне дослідження за допомогою різних методів (експериментальних методик, методу математичної обробки даних, кількісного та якісного аналізу).

Експериментальне дослідження передбачало вирішення ряду завдань, а саме:

- Розподілити дітей на дві групи: експериментальну та контрольну.
- Підібрати методики визначення рівня розвитку гнучкості в дітей старшого дошкільного віку.
- Виявити рівень розвитку гнучкості в дітей старшого дошкільного віку.
- Обробити отримані дані, описавши в кількісному та якісному аналізі.

Виходячи з цього було підібрано тестування для виявлення рівня розвитку гнучкості у дітей старшого дошкільного віку за навчальним посібником Е. Вільчковського [8; 12]. У дослідженні було використано комплекс контрольних вправ-тестів, що виявляють рівень розвитку гнучкості дітей старшого дошкільного віку.

Обрано три тестових завдання, які визначають рівень розвитку гнучкості, це такі як: нахил тулуба вперед, відведення рук назад лежачи на животі, а також махи ногою в різних напрямках. До них визначено відповідні показники - кількісні та якісні, за якими й визначається рівень розвитку гнучкості. Кожен з цих тестових завдань проводилися з експериментальною та контрольною групою. Отримані результати, відповідали рівню розвитку гнучкості. Нами було визначено три рівні: високий, середній, низький.

Спосіб виконання тестових завдань:

1. Нахил тулуба вперед – дитина в положенні сидячи на підлозі, ноги розведені на 30 см, руки підняті вгору, п'ятки розташовані на горизонтальній лінії, перпендикулярно до її середини покладена лінійка або стрічка. Дитина нахиляється вперед не згинаючи колін і опускає пальці на вимірювальний пристрій;

2. Відведення рук назад лежачи на животі – дитина лежить на животі, руки з гімнастичною палицею вгорі, піднімає руки максимально вгору – назад, підборіддя зафіксоване на підлозі, вимірюється відстань від підлоги до кінчиків

пальців по перпендикуляру в сантиметрах;

3. Махи ногою в різних напрямках – стоячи біля опори боком, дитина виконує по 3-5 махів вперед, вбік. Те ж саме повторюється іншою ногою. Оцінка кута маху під його ногою проводиться візуально.

Результати дослідження рівня розвитку гнучкості у дітей експериментальної групи ми можемо побачити на діаграмі рис. 1., з якого видно, що 20 % дітей мають високий рівень розвитку гнучкості, значний відсоток припадає на середній рівень - 50 %, низький рівень - 30 %.

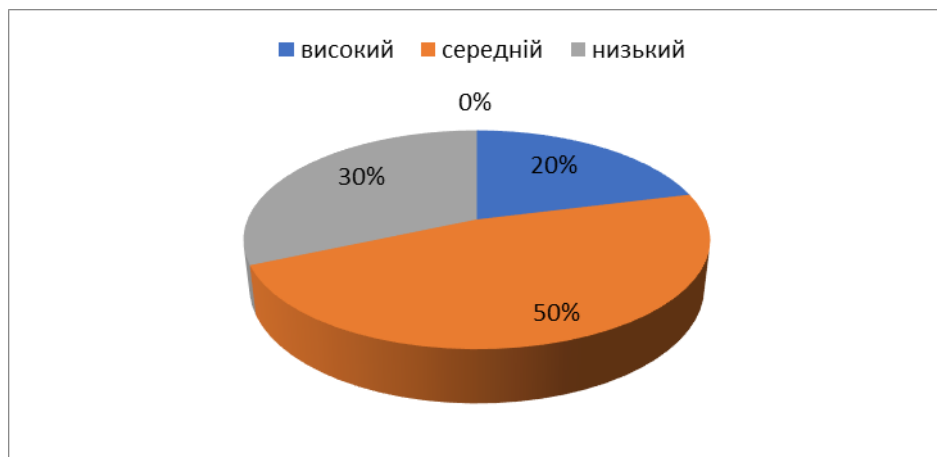

Рис. 1. Рівні розвитку гнучкості дітей експериментальної групи на констатувальному етапі експерименту

Виходячи з отриманих результатів була побудована діаграма рис. 2. рівня розвитку гнучкості у дітей контрольної групи: високий рівень мають - 30% дітей, середній - 40 %, низький рівень - 30%.

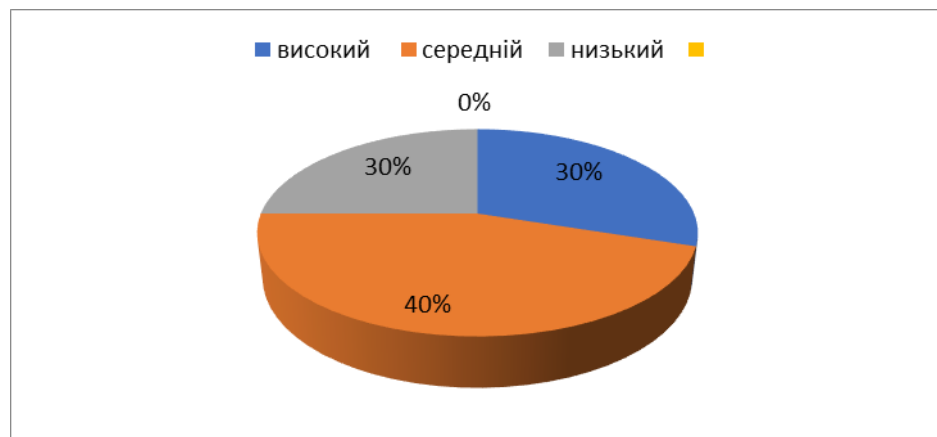

Рис. 2. Рівні розвитку гнучкості дітей контрольної групи на констатувальному етапі експерименту

Як видно на рис. 1 та 2 переважає середній рівень розвитку гнучкості, незначний відсоток дітей з високим рівнем розвитку гнучкості, також є діти з

низьким рівнем розвитку гнучкості.

В обох групах були діти, які в трьох тестах набрали бали, що відповідають високому рівню, або він переважав, і їх рівень розвитку гнучкості відповідно склав високий рівень.

Значний відсоток дітей мають середній рівень. Середній рівень продемонстрував деякі аспекти, що під час тестування діти допускали певні помилки, наприклад під час відведення рук назад більшість дітей робили замах не дотримуючись вказівок, або приймали не правильне вихідне положення, та поспішали виконувати вправу, що й знизило шанси на більш точне виконання.

Незначний відсоток дітей мають низький рівень розвитку гнучкості. Ці діти погано концентрували увагу на поставленій задачі, допускали велику кількість помилок при виконанні вправ, були неуважні, що й вплинуло на результат.

Під час формувального етапу дослідження для дітей експериментальної групи було підібрано гімнастичні вправи та комплекси занять для розвитку гнучкості у дітей старшого дошкільного віку.

Метою цих вправ та занять було розвиток гнучкості у дітей дошкільного віку у процесі їх проведення.

Завдання цього етапу передбачали:

- розробити систему гімнастичних вправ, для розвитку гнучкості у дітей старшого дошкільного віку;
- упровадити в роботу закладу дошкільної освіти систему гімнастичних вправ та занять, для розвитку гнучкості в дітей старшого дошкільного віку.

Ураховуючи значення гнучкості для всебічного фізичного розвитку дітей, ми намагалися широко використовувати вправи на розвиток даної якості у процесі фізичного виховання дітей. Природно постає питання про доцільність вибору нетрадиційних видів гімнастичних вправ для дітей старшого дошкільного віку. Найкраще їх проводити в I половину дня, бо це велике фізичне навантаження на дітей. Нетрадиційні види гімнастик, зокрема пілатес, фітбол – гімнастика, ритмічна гімнастика, планували в II половину дня у формі гурткової роботи [15]. Використовували гімнастичні вправи на розвиток гнучкості і в II половину дня в тому випадку, якщо вони входять в складову спортивного свята, або розваги, але за умови чергування їх з іншим видом діяльності. Якщо діти справляються із завданням у процесі змагання, то, значить, вони не просто закріпили основний рух, а цей рух у них перетворився в навичку.

Вихователю під час підбору вправ на гнучкість треба звертати увагу на:

- рівень рухової підготовленості дітей;
- поступове зростання на початку та зниження наприкінці заняття рівня фізичного навантаження на дітей;
- активну участь всіх дітей чергувати з участю підгрупи дітей.

Отже, проведення гімнастичних вправ протягом дня відповідало педагогічним вимогам, режиму дня, мало певну систему.

Розробляючи систему гімнастичних вправ, для розвитку гнучкості у дітей старшого дошкільного віку, спирались на вищезазначені вимоги. Дана система застосовувалась протягом п'яти місяців (з вересня по січень) та включалась у різні

форми фізкультурно-оздоровчої роботи в закладі дошкільної освіти.

Протягом усього дослідження гімнастичні вправи розучувались з дітьми на заняттях з фізичної культури та закріплювались в інших видах рухової діяльності [24; 26].

На початкових етапах розучування гімнастичних вправ з акцентом на рухову якість гнучкість, необхідно було послідовно ставити вимоги до якості виконання вправ, швидкого і точного виконання рухів дітьми. Ускладнення варіантів вправ пропонувати лише після засвоєння основної техніки виконання, оволодіння руховими навичками.

Після проведеного формувального експерименту було здійснено підсумкове контрольне обстеження дітей старшого дошкільного віку. Метою обстеження – було виявлення динаміки розвитку гнучкості у дітей старшого дошкільного віку в процесі застосування спеціально підібраних гімнастичних вправ та комплексів на формувальному етапі експерименту.

З дітьми контрольної та експериментальної груп було проведено ті ж самі контрольні тестування що і на констатувальному етапі експерименту.

Аналіз результатів діагностики на контрольному етапі в експериментальній групі продемонстрував наступне (рис. 3). На констатувальному етапі експерименту високий рівень відповідав 20 %, то на контрольному збільшився до 40 %. Середній рівень складав 50 % на констатувальному етапі та 40 % на контрольному, низький рівень визначено у 30% дітей на констатувальному та 20 % на контрольному етапі.

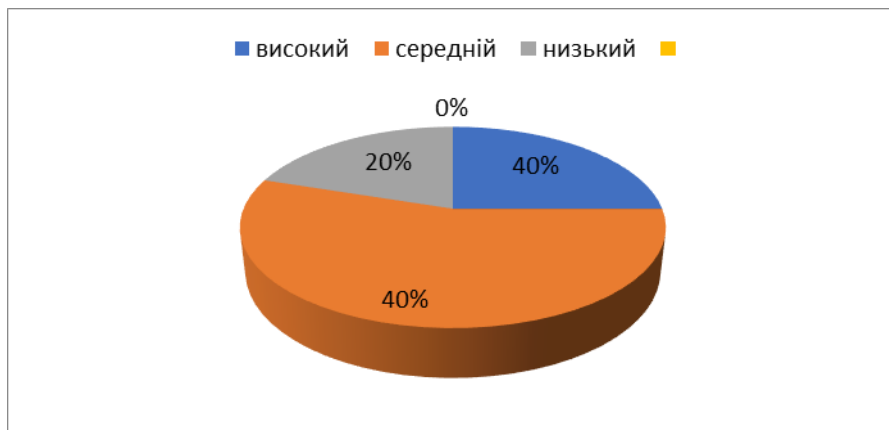

Рис. 3. Рівні розвитку гнучкості дітей експериментальної груп на контрольному етапі

У контрольній групі в якій заняття проводились за звичайною програмою, istotних змін не відбулося (рис. 4).

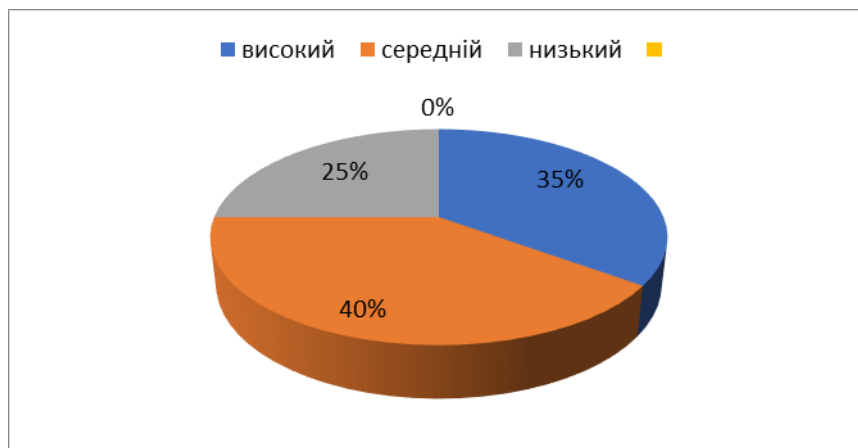

Рис. 4. Рівні розвитку гнучкості у дітей контрольної групи на контрольному етапі

Аналіз результатів контрольної групи на констатувальному та контрольному етапі засвідчив наступні зміни: високий рівень з 30% підвищився до 35%, середній рівень не зазнав змін і становить 40% на контрольному етапі, низький рівень з 30% на констатувальному етапі знизився до 25% на контрольному етапі.

Є діти, які в деяких тестах показали кращі результати, хоча цього, в їх випадку, не було достатньо щоб перейти на інший рівень. Але були діти, які набрали відповідну кількість балів, щоб покращити свій рівень. Наприклад, деякі діти перейшли з низького на середній, або з середнього на високий.

Отже, використання системи роботи, що передбачала підбір гімнастичних вправ які впливають на розвиток гнучкості під час різних видів фізкультурних занять, фізкультурних розваг, свят, днів здоров'я та організації гурткової роботи, застосування фітбол – гімнастики, пілатесу сприяють розвитку досліджуваної якості у дітей старшого дошкільного віку.

Результати проведеного дослідження дають підставу зробити наступні висновки. На основі аналізу психолого-педагогічної літератури та практики встановлено, що дана проблема не є новою, але недостатньо висвітлена.

Численні розвідки, що проводилися у напрямку дослідження даної проблеми (Е. Вільчовський, О. Курок, та ін.) наголошують на необхідності комплексного розвитку фізичних якостей у дітей. Науковці стверджують, що найбільш ефективними для удосконалення рухової підготовки дітей є застосовування особливих фізичних вправ, реалізація яких потребує прояву сили, швидкості, спритності, гнучкості та ін. відносно засобів, що спрямовані тільки на розвиток однієї з вищеназваних якостей [7].

Для вирішення другого завдання були використані три тести за Е. Вільчовським [8; 12], які визначають рівень розвитку гнучкості, це такі як: нахил тулуба вперед, відведення рук назад лежачи на животі, а також махи ногою в різних напрямках. Провівши констатувальний експеримент, ми побачили, що в контрольній групі 30% дітей мають високий рівень, 40% середній та 30% низький рівень розвитку гнучкості. В експериментальній групі високо рівня досягли 20% дітей, середнього 50% і низький рівень виявлено у 30% дітей.

Третім завданням було розробити систему роботи з використання гімнастичних вправ для розвитку гнучкості у дітей старшого дошкільного віку. Застосування гімнастичних вправ, які впливають на розвиток гнучкості під час різних видів фізкультурних занять, фізкультурних розваг, свят, днів здоров'я та організації гурткової роботи, застосування фітбол – гімнастики, пілатесу сприяють розвитку гнучкості у дітей старшого дошкільного віку.

П'яте завдання передбачало апробацію системи роботи з використання гімнастичних вправ для розвитку гнучкості у дітей старшого дошкільного віку.

При повторному проведенні тестувань на контрольному етапі дослідження, ми побачили наступний результат в експериментальній групі збільшився відсоток дітей з високим рівнем і становить 40 %, знизився із середнім і становить 40 %, низький становить 20 %.

Виходячи з аналізу дослідно-експериментальної роботи, можна прийти до висновку, що за умови врахування рухової підготовки, вікових, індивідуальних та фізіологічних особливостей дітей, активного і водночас виваженого використання гімнастичних вправ розвиток гнучкості у дітей старшого дошкільного віку підвищиться.

Практичні рекомендації вихователям:

1. Пам'ятайте, що фізична якість гнучкість важлива для всебічного розвитку дітей дошкільного віку.
2. Приділяйте увагу на заняттях з фізичного виховання вправам на розвиток гнучкості.
3. Використовуйте на заняттях частіше елементи ритмічної гімнастики, фітбол-гімнастики з метою розвитку фізичних якостей.
2. Урізноманітнюйте тематику комплексів занять з ритмічної гімнастики, частіше змінюйте вихідні положення, змінювати музичний супровід.
3. Не допускайте больових відчуттів під час виконання вправ.
4. Запам'ятайте, що виконання вправ для розвитку гнучкості повинні передувати вправи, які сприяють розігріванню основних м'язових груп.
5. Ретельніше добирайте вправи для різних груп дошкільників, які мають різні рівні фізичної підготовки, а також рівні розвитку фізичних якостей.
6. Залучайте батьків до проведення комплексів гімнастики. Проводьте з ними бесіди щодо фізичного здоров'я дітей, розвитку фізичних якостей. Ознайомлюйте з важливістю провидити гімнастичні вправи в режимі дня дошкільників [27].
7. Активізуйте інтерес дітей до виконання гімнастичних вправ включати ритмічні рухи з різноманітними предметами, атрибутами.

Список використаних джерел

1. Базовий компонент дошкільної освіти (нова редакція). URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2021/12.01/Pro_novu_redaktsiyu%20Bazovoho%20komponenta%20doshkilnoyi%20osvity.pdf. (2021).
2. Богініч О. Сучасні пріоритети фізичного розвитку дітей. *Дошкільне виховання*. 2005. №7.

3. Богініч О.Л. Фізичне виховання дітей дошкільного віку засобами гри. Київ: Логос. С.8-10.
4. Вільчковський Е. С. Організація руховою режиму дітей в дошкільних навчальних закладах. Тернопіль : Мандрівець, 2008. 98 с.
5. Вільчковський Е. С. Рухливі ігри в дитячому садку. Київ: Радянська школа, 1989. 60 с.
6. Вільчковський Е. С., Денисенко Н. Ф. Організація рухового режиму дітей у дошкільних навчальних закладах : навчально-методичний посібник. Тернопіль : Мандрівець, 2008. 156 с.
7. Вільчковський Е. С., Курок О. І. Теорія і методика фізичного виховання дітей дошкільного віку: підручник. Суми: ПФ «Університетська книга», 2019. 467 с.
8. Вільчковський Е.С. Критерії оцінювання стану здоров'я, фізичного розвитку та рухової підготовленості дітей дошкільного віку. Київ: ІЗМН, 1998. 62 с.
9. Денисенко Н. Ф., Аксьонова О. П. Через рух – до здоров'я дітей: навчально-методичний посібник. Тернопіль : Мандрівець, 2010. 88 с.
10. Денисенко Н. Ф., Лиходід Л. В., Лупінович С. В., Михайліченко А. Ф. Витоки здоров'я дитини : навч.-метод. Посібник. Тернопіль : Мандрівець, 2010. 160 с.
11. Дитина: Програма і виховання навчання від 2 до 7 років / наук. ред. Г.В. Беленька, М.А. Машовець; Мін. осв. і науки України, Київ. ун-т ім.Б. Грінченка. Київ: Київський ун-т. ім. Грінченка, 2016. 304 с.
12. Діагностичні методики оцінювання фізичного стану дітей дошкільного віку та профілактичні вправи щодо його покращення: навчальний посібник. 2-ге видання, доповнене / автори-укладачі Е. С. Вільчковський, О. І. Курок, Н. О. Хлус. Вінниця: ТОВ «Твори», 2023. 63 с.
13. Драчук А. І., Корякіна І. В., Хлус Н. О. Оптимізація рухової активності дітей дошкільного віку: навчально-методичний посібник. Вінниця: ТОВ «Твори», 2022. 128 с.
14. Драчук А. І., Хлус Н. О., Москаленко І. М., Капелько Л. Г. Методичні рекомендації до організації ігор та вправ спортивного характеру в закладах дошкільної освіти. Вінниця: ТОВ «Твори», 2022. 88 с.
15. Єфименко М. М. Театр фізичного виховання та оздоровлення дошкільників. Київ, 1995.
16. Журавель В. І. Організація культурно-оздоровчої роботи в дошкільних навчальних закладах. Ніжин : Видавництво НДУ ім. М. Гоголя, 2011. С. 43–46.
17. Загородня Л. П., Титаренко С. А., Барсуковська Г. П. Фізичне виховання дітей дошкільного віку: навч. посібник; за заг. ред. Л. П. Загородньої. Суми : Університетська книга, 2014. 272 с.
18. Замрозевич-Шадріна С. Рухова активність як основа всебічного розвитку дитини дошкільного віку. Київ: Обрії, 2016. № 1 (42). С. 46–48. 11.
19. Комісарик М.І. Теорія і методика фізичного виховання дітей дошкільного віку: підруч. Чернівці : Книги-XXI, 2013. 483 с.
20. Костюк Н. Фізкультурні розваги дошкільнят. *Дошкільне виховання*. 2005. №9.

21. Кривда І. Влітку на майданчику. *Дошкільне виховання*. 1999. № 6. С. 9-12.
22. Кроки до компетентності та інтеграції в суспільство: науково-методичний збірник /Ред. кол. Н.Софій (голова), І.Єрмаков (керівник авторського колективу і науковий редактор) та ін. Київ: Контекст, 2000. 336
23. Лисенко Н., Безгіна В. Нестандартне обладнання на заняттях з лікувальної фізкультури. *Дошкільне виховання*. 2015. № 6.
24. Луцик І. В. Рухливі ігри в дитячому садку. Харків: «Основа», 2008. 110 с.
25. Луцик І. В. Фізичне виховання дошкільників. Фізкультурна й оздоровча робота. Харків: Вид-во «Ранок», 2007. 224 с.
26. Овсієнко С. Гра допомагає дорослим. *Дошкільне виховання*. 2011. № 11. С. 9.
27. Олійник М. М. Роль сім'ї у формуванні рухової активності дітей. *Вісник університету імені Альфреда Нобеля. Педагогіка і психологія. Педагогічні науки*. 2017. № 2 (14). С. 90–94.
28. Організація фізкультурно-оздоровчої роботи у дошкільних навчальних закладах: інструктивно-методичні рекомендації. *Дошкільне виховання*. 2016. № 11. С. 7–15.
29. Пахальчук Н. О., Мируха О. І., Романенко Г. М. Педагогічні умови активізації рухової активності дітей. *Молодий вчений*. Київ, 2019. № 5.2 (69.2). С. 72–75.
30. Полякова М. Веселий морозець: Рухливі ігри на свіжому повітрі для старших дошкільників. *Дошкільне виховання*. 2014. №11. С. 27.
31. Програма розвитку дітей старшого дошкільного віку Впевнений старт /О.О. Андрієтти, О.П. Голубович, О.П.Долинна, Т.В.Дяченко. Тернопіль: Мандрівець, 2013. – 104 с.
32. Рогальська Н. В. Щоб зростали здорові тілом і духом: Народний досвід виховання дітей дошкільного віку. *Дошкільне виховання*. 1996. №7.
33. Сухомлинська О.В. Сучасні цінності у вихованні: проблеми, перспективи. *Шлях освіти*. 1996. №1. С. 7-12.
34. Шалімова Л. Л. Фізичне виховання дошкільників. Старший вік: навч.-метод. посіб. Харків : Ранок, 2017. 208 с.
35. Drake J. Organizing play in the early years. Practical ideas and activities for all practitioners. London: David Fulton Publishers, 2003. 104 p.

2.3. Educational Innovation in High School: Content, Tasks and Ways of Implementation

ОСВІТНЯ ІННОВАТИКА У ВИЩІЙ ШКОЛІ: ЗМІСТ, ЗАВДАННЯ ТА ШЛЯХИ РЕАЛІЗАЦІЇ

Школи та заклади вищої освіти України сьогодні перебувають у стадії активної модернізації та реформування. Модернізація вищої освіти передбачає оновлення традицій, аналіз здобутків державних реформ, впровадження інноваційних ідей та досвіду сучасних педагогів-практиків. Слово «модернізація» (*від фр. modernization*) означає оновлення, вдосконалення, надання будь-чому

сучасного вигляду, переробка відповідно до сучасних вимог [19, с. 649]. Модернізація освіти в Україні сприймається дослідниками як історико-суспільний процес, пов'язаний з тенденціями розвитку освітньої галузі в останні десятиліття, а також з чинниками, які стосуються інтеграції нашої країни з передовою європейською та світовою спільнотою.

Початок реформування освіти припав на кінець 80-х років ХХ століття. Цей процес був досить складним і суперечливим. Інноваційні зміни своєрідно поєдналися з традиційними для вітчизняної педагогіки підходами. Оскільки оновлення змісту освіти віддзеркалює демократичні тенденції в суспільстві, то в другій половині 80-х років влада ініціювала процеси, які стали поштовхом до переосмислення ролі гуманітарної сфери. На законодавчому рівні було врегульовано мовне питання, а реформи в освіті – поставлені на порядок денний [17, с. 9, 67–69]. Наприкінці 1992 року на Першому з'їзді педагогічних працівників України було прийнято документ принципово важливого значення – Державну Національну Програму «Освіта. Україна ХХІ ст.» [6], яким було визначено напрями розвитку освітньої галузі на найближчі роки й на перспективу початку нового тисячоліття. Як говорить про цей період А. Погрібний: «...все навколо ламається, тріщить, занепадає матеріальне виробництво, однак освіта тримається, її вдається вберегти від розвалу, руйнації...» [9, с. 5].

У перші роки державної незалежності Міністерство освіти України організувало розробку та широку апробацію «Концепції національного виховання», яку остаточно прийняли в червні 1994 року Всеукраїнською педагогічною радою. Головною метою національного виховання було визначено набуття молодим поколінням соціального досвіду, успадкування духовних надбань українського народу, досягнення високої культури міжнародних взаємин, формування в молоді незалежно від національної приналежності особистісних рис громадян Української держави, розвиненої духовності, фізичної досконалості, моральної, художньо-естетичної, правової, трудової, екологічної культури [16].

Автором «Концепції вихідних засад в демократизації навчального процесу в освітніх закладах України» став академік А. М. Алексюк. Основна увага дослідника була зосереджена на винятковій складності та суперечливості процесу переходу навчання й освіти в Україні від стану жорсткої зуніфікованості в умовах СРСР, до утвердження в цій сфері якісно нових, властивих для вільних суспільств, демократичних принципів. Вихідні засади демократичних змін, які були обґрунтовані в концепції, полягали в затвердженні проблемно-діяльничого типу освітнього процесу, подоланні стереотипної системи «суб'єктно-об'єктних» відносин між педагогом та здобувачем. У цьому контексті відбувалася переорієнтація на «суб'єктно-суб'єктну» систему навчання, за якої учень ставав активним «замовником» знань. Концепція також передбачала вдосконалення методів і форм організації навчання, впровадження новацій у сфері перевірки, оцінки та контролю знань, оновлення змісту навчання та розвиток нових типів навчально-освітніх закладів. Саме в цьому полягала демократизація структури освіти в Україні [9, с. 15–16, 23–47].

З 90-х рр. ХХ ст. нова педагогічна ідеологія стає елементом формування

оновленої державної ідеології в нових конституційних умовах розбудови України як «суверенної та незалежної, демократичної, соціальної, правової держави». У зміст «Концепції національної системи освіти» (автор П. Кононенко) було закладено основи розуміння рідної (державної) мови як головного, універсального засобу спілкування [Так само, с. 37].

За роки незалежності в Україні визначено нові пріоритети розвитку освіти, створено відповідну правову базу, розпочато практичне реформування галузі згідно з Державною національною програмою «Освіта. Україна XXI століття». У цьому документі головною метою української освіти визначено створення умов для особистісного розвитку та творчої самореалізації кожного громадянина України, формування покоління, здатного навчатися впродовж життя, створення й розвиток цінностей громадянського суспільства; сприяння консолідації української нації, інтеграції України в європейський і світовий простір як конкурентоспроможної і процвітаючої держави. Модернізація системи освіти спрямована на забезпечення її якості відповідно до новітніх досягнень науки, культури й соціальної практики [6].

Відомо, що існує три підходи, на основі яких можна аналізувати й розбудовувати освітній процес у сучасній школі: 1) підхід з погляду змісту (що викладається здобувачам); 2) підхід з погляду процесу навчання (що відбувається під час навчання) та підхід з погляду результатів (набір компетентностей, якими оволодіває випускник закладу освіти) [8, с. 15–16]. З огляду на це, українські дослідники (О. Савченко, Н. Бібік, О. Пометун, О. Овчарук, С. Клепко, Т. Левченко та ін.) розглядають модернізацію освіти, яка відбувається на рівні:

- 1) змісту (державний стандарт);
- 2) методів (навчальні проєкти, педагогічні технології, методики навчання);
- 3) навчальної діяльності здобувачів (ключові та предметні компетентності як результат цілеспрямованого формування навчальної та дослідницької діяльності) [10].

На методичному рівні модернізація системи освіти можлива за умови ефективного, творчого впровадження інновацій у закладах освіти. З огляду на це, провідні фахівці в галузі освіти визначають такі основні напрямки інноваційних процесів в системі освіти:

- 1) урізноманітнення типів та структури освітніх закладів;
- 2) оновлення змісту та пошук нових форм і методів викладання і навчання;
- 3) розробка та апробування нових освітніх технологій [14].

Стратегією розвитку вищої освіти в Україні на 2022 – 2032 роки закріплено курс на активізацію співпраці України та Європейського Союзу у сфері вищої освіти, зокрема щодо:

- реформування та модернізації системи вищої освіти;
- сприяння зближенню у сфері вищої освіти в рамках Болонського процесу;
- покращення якості та підвищення важливості вищої освіти;
- поглиблення співробітництва між закладами вищої освіти;
- розширення можливостей закладів вищої освіти;

– активізації мобільності студентів, наукових, науково-педагогічних та педагогічних працівників [20].

Стратегія відповідає положенням щодо розбудови інклюзивного, інноваційного та взаємопов'язаного Європейського простору вищої освіти до 2030 року згідно з Римським міністерським комюніке від 19 листопада 2020 р. і передбачає подолання викликів, зокрема шляхом цифровізації (діджиталізації) вищої освіти, розвитку віртуальної мобільності, студентоцентрованого навчання та викладання.

Стратегія узгоджена з положеннями Глобальної конвенції про визнання кваліфікацій вищої освіти, прийнятої на 40-й сесії Генеральної конференції ЮНЕСКО (м. Париж, 12-27 листопада 2019 р.), підготовка до ратифікації якої здійснюється Кабінетом Міністрів України. Глобальна конвенція спрямована на регіональне та міжнародне співробітництво, підвищення рівня міжнародної академічної мобільності, що вимагає створення нормативної бази для успішної реалізації цих процесів.

З ухваленням нової редакції Закону України «Про вищу освіту» (2014 р.) Україна запровадила базові принципи Європейського простору вищої освіти для модернізації системи вищої освіти. Завершено перехід до трирівневої системи вищої освіти (бакалавр (молодший бакалавр як короткий цикл), магістр, доктор філософії/доктор мистецтва). При цьому з 2017 р. припинено набір вступників на освітні програми за освітньо-кваліфікаційним рівнем спеціаліста, а у зв'язку з виокремленням рівня фахової передвищої освіти з 2020 року також і за освітньо-кваліфікаційним рівнем молодшого спеціаліста, розпочато реалізацію освітніх програм підготовки фахових молодших бакалаврів на рівні фахової передвищої освіти. Новий підхід до підготовки докторів філософії/докторів мистецтва здійснюється за структурованими освітньо-науковими/освітньо-творчими програмами, які передбачають освітній компонент, який створює передумови для розвитку докторських шкіл, які наближують Україну до Європейського простору вищої освіти.

Нова система забезпечення якості вищої освіти базується на стандартах і рекомендаціях щодо забезпечення якості в Європейському просторі вищої освіти. Основний зміст вищої освіти визначається стандартами вищої освіти нового покоління, які базуються на компетентнісному підході.

Упровадження інноваційних технологій стало важливою умовою модернізації змісту освіти. Слово «інновація» має латинське походження і в перекладі означає оновлення, зміну, введення нового. У педагогічній інтерпретації «інновація» означає нововведення, що поліпшує хід і результати освітнього процесу. Розрізняють поняття «новація», або новий спосіб та «інновація», нововведення. Новація – це сам засіб (новий метод, методика, технологія, програма тощо), а інновація – процес його освоєння [22].

Інновацію можна розглядати як процес (масштабну або часткову зміну системи і відповідну діяльність) і продукт (результат) цієї діяльності. Таким чином, за твердженням науковців, інноваційні педагогічні технології як процес – це цілеспрямоване, систематичне й послідовне впровадження в практику оригінальних, новаторських способів, прийомів педагогічних дій і засобів, що

охоплюють цілісний навчальний процес від визначення його мети до очікуваних результатів [14].

У сучасній педагогічній літературі використовують термін «педагогічні інновації». Під ним розуміють результат творчого пошуку оригінальних, нестандартних вирішень різноманітних педагогічних проблем. Відповідно до Стратегії розвитку вищої освіти інноваційність повинна бути реалізована шляхом застосування нових та удосконалених методів і практик (включаючи цифрові технології) для викладання, навчання та оцінювання, що повинні здійснюватися у тісному зв'язку із дослідженнями. Заклади освіти повинні розширювати освітні пропозиції та оновлювати зміст освіти з метою задоволення зростаючих потреб у розвитку інноваційного та критичного мислення, підприємницьких та лідерських навичок, розвивати гнучкі освітні траєкторії на основі студентоцентрованого підходу. Взаємопов'язаність планується забезпечити шляхом сприяння міжнародній співпраці та реформам, обміну знаннями, академічній мобільності студентів і персоналу, набуттю учасниками освітнього процесу міжнародних та міжкультурних компетентностей. Не менш як 20 відсотків випускників у Європейському просторі вищої освіти повинні пройти навчання за кордоном. Цифрові технології допоможуть здійснювати безпечний, ефективний та прозорий обмін даними (з урахуванням захисту приватності) і застосовуватимуться у сфері визнання кваліфікацій, забезпечення якості та мобільності з урахуванням досвіду реалізації, зокрема, ініціативи European Student Card.

Отже, інновації в освіті – нагальна потреба сучасності. Інноваційна діяльність педагога стає сьогодні основним напрямом реалізації модернізаційних реформ в освіті й одним із суттєвих напрямів переходу до моделі інноваційного розвитку України в цілому. Характерні для сучасного етапу розвитку освіти поняття «модернізація» та «інноваційність» взаємопов'язані і взаємозалежні. Для того, щоб відбулася модернізація змісту освіти, необхідне впровадження інновацій, які б осучаснили її, наблизили до вимог суспільства. Тобто інновації є вимогою модернізації. Інноваційні технології, які застосовуються в загальноосвітній школі виникають і розвиваються за умови необхідності модернізації змісту шкільної освіти.

Модернізація освітнього процесу закладу вищої освіти передбачає інноваційне оновлення, впровадження сучасних освітніх технологій шляхом апробації та адаптації до визначених нормативними документами змісту. Дослідники відзначають, що процеси реформування, які сьогодні відбуваються на всіх рівнях освіти спричинені інноваційними процесами в теорії і практиці педагогічної науки. До них належать такі:

- поєднання інноваційних змін з освітніми реформами;
- активізація інноваційного руху педагогів-практиків;
- створення міжнародних інноваційних мереж, державних інфраструктур з координації інноваційних процесів, підтримки недержавних утворень.

Чинними нормативними документами у галузі освіти визначено

пріоритетність створення інноваційного освітнього простору. Зокрема, поняття стандартів освіти тісно переплітається з такими категоріями як «якість освіти», «ефективність навчальної діяльності», «моніторинг якості освіти», що підкреслює стратегічне значення удосконалення якості початкової освіти. Освіта XXI століття покликана забезпечити умови для інтелектуального, соціального, морального, фізичного розвитку та саморозвитку здобувачів; виховати громадянина-патріота, а в стратегічному плані – закласти фундамент для формування демократичного суспільства. Освіченість, вихованість і культуру визначено найвищою цінністю та незамінними чинниками, які формують в Україні суспільство сталого людського розвитку.

Наукові пошуки та досягнення педагогічної науки, доробок науковців з методик навчання на усіх ступенях освіти (від дошкілля до вищої школи) інформаційно забезпечують розробку новітніх технологій навчання для окремого навчального предмета. Оновлення та перебудова безперервної системи освіти спрямовують заклади вищої освіти на підготовку педагога, який володіє новітніми концептуальними та методологічними засадами викладання, технологіями навчання, має достатньо розвинений педагогічний світогляд та переконання. Саме тому в Стандартах вищої освіти (на прикладі Дошкільної освіти) метою підготовки фахівця визначено: «Формування особистості фахівця, який знає особливості та вимоги до рівня розвиненості, освіченості та вихованості дитини дошкільного віку (для збереження самоцінності дошкільного дитинства), володіє знаннями про психолого-педагогічні особливості освітнього процесу в ЗДО, уміннями застосовувати сучасні педагогічні технології, здатністю до застосування педагогічних знань в умовах професійної діяльності з урахуванням загальнолюдських цінностей та норм професійної етики вихователя ЗДО. Формування особистості фахівця, спроможного розв'язувати складні нестандартні завдання й проблеми інноваційного та дослідницького характеру в галузі дошкільної освіти та забезпечувати наступність між дошкільною та початковою освітою» [11].

Спрямованість сучасних інноваційних педагогічних технологій на виконання державного стандарту вищої освіти вимагає їхнього активного використання в освітньому процесі та методичній роботі закладів вищої освіти. Упровадження сучасних педагогічних технологій дозволяє переосмислити та по новому реалізувати дидактичні принципи індивідуалізації та диференціації освітнього процесу в межах студентоцентрованого підходу.

Актуальною сьогодні є проблема підвищення якості вищої освіти через запровадження компетентнісного підходу. В умовах реформування системи вищої особистісно-діяльнісний підхід набуває все більшої значимості та потребує застосування ефективних методичних прийомів, які б забезпечували реалізації концептуальних положень державних стандартів вищої освіти. Пошук шляхів упорядкування значної кількості педагогічних технологій у певну систему та як результат існування низки класифікацій підтверджують, що процес класифікації педагогічних технологій в силу їхньої варіативності, різноманітності та значної кількості у психолого-педагогічній теорії та педагогічній практиці до сьогодні не є завершеним і єдиної класифікації педагогічних технологій не існує.

Швидкі зміни, що відбуваються у суспільстві, технологіях, вимагають від фахівців як професійних, так і загальних компетентностей, зокрема здатності навчатися, критично та системно мислити, програмувати, працювати в умовах невизначеності, креативності, міжгалузевої комунікації, мультикультурності та володіння кількома, у тому числі англійською, мовами. Світовими трендами майбутнього є міждисциплінарність (мультидисциплінарність) освітніх і дослідницьких програм, свобода вибору і формування індивідуальної освітньої траєкторії.

Метою (місією) вищої освіти в Україні є інтелектуальний, культурний і професійний розвиток особистості, формування якісного людського капіталу та згуртування суспільства для утвердження України як рівноправного члена європейської спільноти, розбудова ефективної інноваційної конкурентоспроможної економіки та забезпечення високих стандартів якості життя. Бачення вищої освіти України – конкурентоспроможна та соціально відповідальна вища освіта України, яка має високу довіру у суспільстві; формує фаховий та науково-освітній потенціал країни шляхом реалізації якісних освітніх програм, досліджень і соціальних проєктів; інтегрована у європейський освітній та дослідницький простори; демонструє динамічний розвиток інституцій та академічних спільнот на принципах академічної свободи, університетської автономії, доброчесності та інклюзивності.

Педагог інноваційного спрямування відповідно до Професійного стандарту викладача ЗВО повинен володіти такими загальними компетентностями:

- володіння навичками критичного мислення;
- здатністю використовувати інформаційні та комунікаційні технології;
- здатністю до особистісного і професійного розвитку;
- здатністю генерувати нові ідеї;
- здатністю застосовувати кращі практики у професійній діяльності.

Важливим аспектом є і мультикультурна компетентність викладача ЗВО. Наприклад, визначаючи модель мультикультурного вчителя, педагог Т. Келлі надає пріоритетного значення такій якості як толерантність – расова, національна й суспільна терпимість, визнання права інших людей на самостійність поглядів і вподобань, власних світоглядних ідеалів, цінностей і переконань, повагу інтересів інших людей, їхніх смаків і суджень. Педагог Е. Чоун вважає, що мультикультурний педагог володіє якістю об'єктивно рівного ставлення до всіх здобувачів незалежно від їхньої національності, расових відмінностей, статі, здібностей, талановитості, матеріального стану. Китайський учений Шонг Кікуань підкреслює, що «мультикультурний учитель» – відкритий до культурного розмаїття своєї країни. Педагог, який працює в багатонаціональній аудиторії, повинен, з одного боку, мати загальну професійну підготовку, а з іншого – розуміти культурну різноманітність. Мультикультурний вчитель повинен бути готовим діяти з урахуванням особливостей багатонаціональних аудиторій.

Перед закладами вищої освіти поставлено завдання підготувати фахівців,

здатних долати бар'єри, які можуть завадити спілкуванню і розвитку дітей різних етнічних та культурних груп, та вміти налагоджувати гуманні стосунки між учасниками освітнього процесу. *Мультикультурна освіта* – це підхід до викладання та навчання, спрямований на розширення можливостей людей функціонувати в глобальному суспільстві. Він базується на демократичних цінностях і переконаннях, а також сприяє культурному плюралізму в культурно різноманітних суспільствах. Невід'ємною частиною мультикультурної освіти є виховання толерантності та терпимості до представників інших культур.

Під час викладання навчальних дисциплін викладачам варто заохочувати прагнення майбутніх педагогів здобувати знання, вміння, розвивати здібності, необхідні для діяльності в освітньому середовищі, яке може включати різні субкультури, національної та світової культури.

Погоджуємося із думкою дослідників про те, що вища школа має підготувати фахівців, які зможуть організовувати в закладах освіти різних рівнів діалог культур. Разом із тим, потребує особливої уваги мультикультурна компетентність самого викладача вищої школи, адже його ставлення до культурного різноманіття відображається і в змісті навчальних дисциплін, і в особливостях організації освітнього процесу в ЗВО. Зупинимося детальніше на змісті самої мультикультурної компетентності. У статті С. І. Мединської [12] здійснено аналіз понять «полікультурна», «мультикультурна» та «міжкультурна» компетентності на основі світового досвіду. Авторка вважає, що з огляду на лексичне розмаїття та результати досліджень вітчизняних та зарубіжних науковців, терміни «полікультурність», «мультикультурність» («багатокультурність») та «міжкультурність» можна використовувати як синонімічні в певному контексті в науковому дискурсі при аналізі комунікаційних процесів та формуванні відповідної компетентності здобувачів вищої освіти з метою залучення до аналізу наукових надбань авторитетних зарубіжних та вітчизняних дослідників з урахуванням їх відмінностей задля більш глибокого вивчення, розуміння й узагальнення проблем, пов'язаних з формуванням компетентностей у здобувачів вищої освіти.

До уточнення понять «полікультурність» і «мультикультурність» також звертається науковиця І. В. Ковалинська [7]. У науковій розвідці дослідниця зазначає, що основною відмінністю між поняттями є те, що у мультикультуралізмі кожна нація розглядається окремо, взаємодія між представниками різних етносів обмежена, навчання проводиться у відокремленому навчальному просторі, знання про іншу культуру носять поверхневий характер. Мультикультуралізм націлений на сегрегацію, створення поняття «своїх» і «чужих», що негативно впливає на процес навчання. Полікультуралізм підтримує ідею спілкування, обміну, взаємодії та взаємовпливу.

Отже, термін «мультикультуралізм» вживається здебільшого у працях американських учених (Вольско, Річeson, Раян, Коррел, Парк та Смит, Вораур, Гангон, Сасакі та ін.). Термін «полікультуралізм» історично вживався на теренах Європи. Згідно із «Загальною декларацією прав людини», ухваленою ООН, усі цивілізації можна поділити на полікультурні та монокультурні [5]. Однак, сьогодні термін «мультикультурний» дуже широко вживається у європейському

науковому дискурсі.

Формування загальнокультурної компетентності набуває актуальності у зв'язку з підвищенням вимог до якості вищої освіти, розкритих у професійних стандартах, де культурна компетентність визначена обов'язковою. Зокрема в Україні затверджено професійний стандарт на групу професій «Викладачі закладів вищої освіти» (2021 р.). Серед переліку загальних компетентностей зазначені ті, що стосуються теми нашого дослідження, а саме: ЗК.03 «Володіння комунікативними навичками, здатність проявляти емпатію» та ЗК 11 «Здатність проявляти толерантність та повагу до культурної різноманітності» [18]. Ми також звертаємо увагу на ще один термін – «загальнокультурна компетентність» педагога. Ця компетентність характеризує здатність особистості до усвідомлення себе складовою нескінченної і безмежної світової культури. У процесі оволодіння загальнокультурною компетентністю може відбуватися діалог людей, націй, народів, особистості та суспільства, людини і природи, людини і людини. У науковій літературі загальнокультурна компетентність розуміється як інтегративна якість особистості, що забезпечує єдність загальної та педагогічної культури і визначає здатність суб'єкта включатися у педагогічну діяльність та вільно орієнтуватися у сучасному соціокультурному середовищі [15, с. 33-34].

Зокрема, під загальнокультурною компетентністю конкретної особистості О. В. Крутенко розуміє складне особистісне утворення, яке охоплює знання та орієнтації на цінності національної і світової культури, а саме: повагу до традицій, злагоду між людьми, толерантність, вміння почути і зрозуміти інших; здатність орієнтуватися на загальнолюдські цінності у власній поведінці та міжособистісних відносинах [11, с. 6].

На думку С. Мельник феномен загальнокультурної компетентності можна представити як інтегроване новоутворення особистості, що виступає сформованим результатом засвоєння системи знань про світ культури в сукупності з відповідними вміннями, цінностями, ставленнями [13].

Під обізнаністю із загальнокультурними нормами і цінностями мається на увазі не лише ознайомлення з предметами та явищами матеріальної культури, а й оволодіння духовними цінностями різних культур, вміння адаптуватися до умов і реалій життя. Сформованість етичної складової загальнокультурної компетентності забезпечує спрямованість на етичну взаємодію, в основу якої покладено відповідальність за свої дії і здатність передбачати їх наслідки, вміння співпрацювати, толерантність, відвертість, вміння попереджати та конструктивно вирішувати проблемні ситуації. Ці вміння набувають особливої цінності та необхідності в умовах сьогодення, позначеного воєнними діями на території нашої країни, активізацією переміщення людей з особистих причин, міграцією та еміграцією, що зумовлюються економічними і політичними чинниками, поширенням нових інформаційних і комунікаційних технологій, змінами в свідомості людей щодо розуміння того факту, що кожна нація і кожна спільнота володіють унікальними духовними та культурними надбаннями, величезним потенціалом загальної культури [11].

Викладач відіграє важливу роль у вихованні та розвитку цінностей своїх студентів, виховання взаєморозуміння, толерантності та готовності до діалогу. Толерантність, як характеристика особистості і, як громадська позиція, є необхідною умовою ефективного здійснення освітнього процесу там, де має бути професійна підготовка майбутнього вчителя. Сучасна мультикультурна освіта спрямована на збереження та розвиток цілого різноманіття культурних цінностей, і за своєю суттю вона зосереджена на культурі. Мультикультурне освітнє середовище можна охарактеризувати з точки зору низки психологічних особливостей, таких як: збереження та розвиток культурних цінностей та ідентичностей у їхньому повному різноманітті, міжкультурна комунікація, збагачення освітнього середовища культурними компонентами, толерантне ставлення до представників різних етнічних спільнот і культур тощо.

Отже загальнокультурна компетентність сучасного викладачу закладу вищої освіти – вимога сьогодення. Вона включає не лише знання про світ культури як національної, так і світової. Це дійсно інтегроване новоутворення, яке характеризується спрямованістю на етичну взаємодію і потребує постійного розвитку, вдосконалення. Провідна роль в реалізації мультикультурного змісту належить педагогу. Від його готовності до такої діяльності прямо залежить ефективність освітнього середовища як чинника розвитку особистості здобувача. Освітнє середовище разом зі зміною соціального оточення активно трансформується, тому педагоги спроможні його адаптувати новим вимогам лише за умови власного професійного зростання.

Сучасні інтеграційні процеси орієнтовані на входження України у світовий освітній, культурний та економічний простір і спонукають до підготовки покоління, здатного до співжиття з різними людьми, що розширює можливості міжкультурного спілкування. Тому разом із громадянським вихованням важлива роль належить мультикультурному вихованню здобувачів ще з молодших шкільних років у закладах загальної середньої освіти як найбільш масових соціокультурних інституціях сьогодення.

На наш погляд, особливого значення ця проблема набуває сьогодні в Україні в період воєнного стану, адже діти різного віку перебувають в умовах впливу засобів масової інформації, родини, друзів і це може мати катастрофічні наслідки до виховання толерантності у майбутнього покоління. Україна – мультикультурна країна де переважна більшість представників інших культур – росіяни. Педагогам слід звертати на це увагу і пам'ятати, що для вихованців – вони взірць і їхнє ставлення, поведінка, манера спілкування формує культуру поведінки здобувачів з якими вони працюють.

На одному із практичних занять з майбутніми вихователями закладів дошкільної освіти ми запитали, які національні меншини представлені в Україні. Очікуваним було те, що здобувачі назвали всі меншини, крім представників країни-агресорки. Напевно, це внутрішній захист... Коли ти знаєш точно, але внутрішня образа не дозволяє навіть вимовити вголос те, що болить. Тому важливо говорити про це з майбутніми педагогами. Вчити їх прийомам і засобам виховання толерантності та емпатії не лише у своїх вихованців, а й у себе самих.

В умовах євроінтеграції та інтернаціоналізації освіти одним із перспективних

напрямів розвитку університетського освітнього простору є орієнтація на європейські цінності, що стає необхідною умовою для реформування української системи вищої освіти. Актуальність окресленої проблеми вбачаємо у тому, що з 2005 року Україна є членом *Європейського простору вищої освіти (ЄПВО)* – єдиного європейського освітнього простору всіх країн, які беруть участь у Болонському процесі, у галузі вищої освіти.

Акредитація освітніх програм є обов'язковою частиною виконання ратифікованих в Україні «Стандартів і рекомендацій щодо забезпечення якості в Європейському просторі вищої освіти». І якщо проаналізувати основні реформи, передбачені Болонським процесом, то саме результати цих реформ виступають маркерами відповідності під час проходження процедури акредитації ОП. Зокрема, для більшості освітніх програм проблемним питанням сьогодні залишається реалізація академічної мобільності здобувачів та науково-педагогічних працівників. Міжнародну академічну мобільність розглядають як важливу складову процесу інтеграції ВНЗ у міжнародний освітній простір та, як період навчання студента в країні, громадянином якої він не є [21].

Зауважимо, що з урахуванням європейського досвіду академічної мобільності, постає спектр завдань, котрі повинні бути вирішені на державному рівні і стати основою вироблення стратегії розвитку академічної мобільності у вищій освіті як однієї з форм її інтеграції у світовий освітньо-науковий простір. Зокрема, адаптаційні програми для учасників академічних обмінів передбачають створення відповідних інфраструктур (в першу чергу дієвого кураторства) для підтримки в адаптації іноземних студентів: правової обізнаності, медичного забезпечення, організації побуту й дозвілля, курсів з мовної та загальнокультурної адаптації тощо. Тому, на наш погляд, реалізацію мультикультурного підходу можна вважати одним із шляхів вирішення цієї проблеми. Готовність до міжкультурної взаємодії під час навчання, обміну досвідом, працевлаштування вимагає знань про культурне різноманіття та здатність співіснувати в єдиному освітньому просторі, розуміння проблеми толерантності та міжкультурної терпимості, емпатії, вміння уникати впливів стереотипів тощо.

Варто відзначити, що цінності ЄПВО ґрунтуються на фундаментальних цінностях Болонського процесу, започаткованих Великою Хартією університетів (1988 р.) і Сорбонською декларацією (1998 р.). Зокрема, фундаментальними цінностями визнано *академічну свободу, інституційну автономію, нероздільність викладацької та дослідницької діяльності, збереження традицій європейського гуманізму* (Спільна декларація міністрів освіти Європи, 1999).

Задля підтримки процесу вдосконалення навчання і викладання в європейських університетах, заохочення та сприяння обміну і співробітництву у сфері вищої освіти серед університетів та між національними і загальноєвропейськими ініціативами запропоновано набір з десяти Принципів вдосконалення навчання та викладання. Ці Принципи обґрунтовують потребу у підтвердженні освітньої місії університету. Їх призначення – допомогти університетським лідерам у співпраці з персоналом, студентами та зовнішніми стейкхолдерами забезпечити якість, підвищити актуальність та привабливість

вищої освіти. У той час як основна відповідальність за розроблення, імплементацію та постійне удосконалення навчання і викладання покладена на кожний університет, національні органи влади також відіграють важливу роль у створенні рамок та сприятливих умов на підтримку зусиль університетів. Політикам національного та загальноєвропейського рівнів, іншим важливим стейкхолдерам також пропонується враховувати ці Принципи у своїй роботі. У травні 2018 року в Парижі міністри Європи сформувавши *цінності Європейського простору вищої освіти*. Серед них – академічна свобода, добросовісність, інституційна автономія, участь студентів і академічного персоналу у врядуванні. Також вони виокремили 10 принципів удосконалення процесу викладання та навчання. Розроблення Принципів проходило у дискусіях з великою кількістю європейських закладів вищої освіти та їх представників. За своєю суттю Принципи не є приписами, вони цінують розмаїття цілей, змісту та методів, узгоджуються з іншими секторальними ініціативами, повністю поважають принципи інституційної автономії та академічну свободу. Крім того, вони поширюють цінності Європейського простору вищої освіти (ЕНЕА) та співвідносяться зі Стандартами та рекомендаціями із забезпечення якості в Європейському просторі вищої освіти (ESG).

Досвід навчання у вищій освіті сприяє розвитку студента як активного і відповідального громадянина, здатного до критичного мислення, розв'язання проблем, готового до навчання упродовж життя. Вища освіта додає людям впевненості, озброює їх вміннями жити і навчатися у змінному світі, проактивно відповідати на значні виклики, що мають місце в особистому житті або у суспільстві.

Навчання і викладання є студентоцентрованими. Університет має створити можливості для навчання, що є сприятливим для потреб і здібностей різних студентів. Він покликаний плекати культуру і створювати середовище, у яких студенти і викладачі навчаються один в одного. Студенти є активними учасниками та співторцями багатостороннього навчального досвіду, поділяють відповідальність за своє власне навчання у партнерстві із персоналом закладу.

Відданість навчанню та викладанню інтегрується у мету, місію та стратегію університету. Вдосконалення навчання та викладання вимагає відображення у місії закладу освітньої мети та цінностей. Комплексні, ціннісно-орієнтовані інституційні стратегії повинні скеровувати ініціативи щодо навчання та викладання задля посилення їх впливу та стійкості.

Керівництво університету активно сприяє розвитку навчання та викладання. Комплексна стратегія університету потребує підтримки та збереження фокусу на навчанні та викладанні з боку керівництва (лідерської команди) закладу.

Навчання і викладання є колегіальним процесом, що передбачає співпрацю всередині університету та між університетом і суспільством. Увесь заклад, включно із адміністративним і технічним персоналом, активно залучений у викладання та навчання. Для підготовки студентів до виконання значимих ролей у постійно змінному суспільстві є важливими можливості приватного, державного та громадського (волонтерство) секторів. Процеси навчання і викладання у підсумку підвищують соціальну відповідальність.

Навчання, викладання і дослідження є взаємопов'язані та збагачують один одного.

Зв'язок між дослідженнями та освітою є важливим стимулом для розвитку інновацій та креативності у навчальному досвіді і для творення знань. Навчання і викладання в університетах збагачуються через дослідження та заохочення студентів до участі у дослідженнях і творенні нових знань.

Викладання є ядром академічної практики та цінується як професійна діяльність. Як ключова функція вищої освіти, викладання визнається висококваліфікованою професійною діяльністю, що всіляко підтримується через найм, підвищення кваліфікації (включно із безперервним професійним розвитком) та програми кар'єрного розвитку. Персонал, який виконує будь-які викладацькі функції, підтримується у виконанні своїх обов'язків та вдосконаленні своєї практики у відповідь на змінні обставини. Викладачів заохочують здійснювати розвідки з питань викладання та брати участь у дослідницьких проектах, присвячених навчанню та викладанню задля того, щоб ділитися своїм практичним досвідом.

Університетська спільнота активно вивчає та цінує різноманітність підходів до навчання та викладання, поважає розмаїття студентів, стейкхолдерів і дисциплін. У забезпеченні вищої освіти необхідно зважати на розмаїття і відмінності студентів, дисциплін, цілей і результатів навчання. Формат навчання має формуватися під впливом змісту дисципліни, наявної інформації про те, як навчаються студенти та якого прогресу досягнуто.

Значні ресурси та відповідні структури необхідні, щоб підтримувати та уможливити вдосконалення навчання та викладання. Для вдосконалення та здійснення викладання необхідно відповідне і стійке фінансування. Такі ресурси розподіляються і використовуються для підтримки довготермінового стратегічного підходу щодо вдосконалення навчання і викладання. Навчання і викладання є структурованими у належний спосіб, із розподіленням лідерством та чітко закріпленими обов'язками, у тому числі на рівні дисципліни та програми.

Вдосконалення навчання та викладання є рушієм інституційного забезпечення якості та спільною відповідальністю співробітників і студентів університету. Відповідно до ESG, інституційне забезпечення якості передбачає розроблення гнучких, відповідних до мети процесів, що дозволяють оцінити та підтвердити якість досвіду, здобутого у навчанні. Процес забезпечення якості спрямований на постійне вдосконалення та утвердження культури, що залучає кожного представника університетської спільноти у забезпечення та вдосконалення якості викладання та навчання.

Виключно важливими складовими структурних реформ Болонського процесу, про що зазначалося в Комюніке, є відповідність навчання й викладання, що зорієнтовані на «студентоцентроване навчання та відкриту освіту в контексті навчання впродовж життя» (Паризьке комюніке, 2018, с. 6). Істотну роль у здобутті студентами якісної освіти відіграє викладання, що ґрунтується на оригінальних дослідженнях і високій якості викладання. Новим кроком у такій синергії постає «співпраця в практиках інноваційного навчання і викладання» та розвиток «нових й інклюзивних підходів до постійного їх вдосконалення» (Паризьке комюніке, 2018, с. 5). У період до 2020 р. ключовими напрямками в розвитку ЄПВО було визначено посилення міждисциплінарного і

трансграничного співробітництва, розширення використання інклюзивного та інноваційного підходів до навчання і викладання, інтегрованого транснаціонального співробітництва у вищій освіті, дослідженнях та інноваціях (Паризьке комюніке, 2018, с. 7). Значущим залишається провадження соціального виміру вищої освіти та виконання зобов'язання щодо репрезентації студентами населення європейських країн у всій його різноманітності та покращення «доступу до вищої освіти для недостатньо представлених і вразливих груп» (Паризьке комюніке, 2018, с. 8).

Сучасне українське суспільство з огляду на свою багатонаціональну різноманітність населення та мультикультурність висуває перед системою освіти цілий комплекс теоретичних і практичних проблем, пов'язаних із вирішенням завдання згуртування суспільства, збереження єдиного соціокультурного простору країни, подолання етнонаціональної напруженості. Проблема підготовки молоді до життєдіяльності в багатонаціональному середовищі є досить актуальною, займає пріоритетне місце в розвитку сучасної освіти.

Найбільш актуальні для спеціальності загальні компетентності для кожного рівня вищої освіти обираються з переліку Проєкту ЄС TUNING:

- здатність спілкуватися іноземною мовою;
- здатність використовувати інформаційні та комунікаційні технології;
- цінування та повага різноманітності та мультикультурності;
- здатність працювати в міжнародному контексті;
- усвідомлення рівних можливостей та гендерних проблем.

Студентська громада ЗВО багатонаціональна та мультикультурна, розвивається на засадах взаємоповаги. Академічна мобільність студентів і викладачів набуває регулярного та симетричного характеру. Робота педагога щодо реалізації мультикультурного підходу в закладах освіти повинна ґрунтуватися на таких принципах:

Принцип суб'єктивності: активізація діяльності здобувача, стимулювання до самовиховання, виховання свідомої поведінки в стосунках з іншими людьми.

Принцип адекватності: відповідність змісту і засобів виховання, орієнтування на реальні стосунки, що складаються між дітьми, батьками, педагогами.

Принцип позиції рефлексії: формування у здобувачів усвідомленої стійкої системи ставлень до значимої для них проблеми, що проявляється у відповідній поведінці та вчинках.

Принцип індивідуалізації: реалізація індивідуального підходу до виховання свідомості та мультикультурної поведінки.

Принцип створення толерантного середовища: формування в закладах освіти гуманних стосунків, що ґрунтуються на праві кожного мати власну думку, право на самореалізацію в різних формах.

Теоретичними засадами в реалізації мультикультурного підходу є:

– освітній процес закладу вищої освіти повинен здійснюватися в системі єдності духовно-особистісних, соціально-психологічних і національно-регіональних факторів;

– реалізація на практиці моделі мультикультурного ЗВО, зорієнтованого на збереження культури етносів і залучення до них здобувачів освіти на основі

спільного діалогу, тісного взаємозв'язку школи із соціумом, розвитку культурно-естетичних потреб особистості;

- мультикультурне середовище ЗВО має стати одним із джерел всебічного розвитку толерантної особистості і відображати єдність національного і загальнолюдського в освітньому просторі;

- психолого-педагогічною основою створення мультикультурного ЗВО має бути розкриття творчого потенціалу всіх суб'єктів освітнього процесу (педагога та здобувачів).

Реалізації мультикультурного підходу сприяє комплексно-тематичний підхід до планування освітньої діяльності та особистісно-орієнтована модель освітнього процесу. На наш погляд, пріоритетним у роботі педагога має стати інтеграція освітніх напрямів навчальних програм та забезпечення емоційного й практичного компонентів етнотолерантності. Важливим елементом успішної методичної роботи з досягнення мети мультикультурної освіти є урахування вікових особливостей здобувачів з якими працює педагог. Звичайно, формування толерантності відбувається поступово, адже здобувачі різні: одні доброзичливі, активні, інші сором'язливі, треті замкнуті, у кожного свої індивідуальні здібності та особливості. Тому доцільно задіяти широкий спектр заходів і різних видів діяльності здобувачів.

Отже, для професійної діяльності педагога пріоритетною сьогодні є готовність до зміни характеру взаємодії в освітньому процесі. Викладач повинен бути готовим до вмотивованої професійної діяльності, здатним працювати не лише по-новому, а й бути ініціатором інноваційних процесів. Важливо, щоб для педагога така готовність стала потребою. Професійна готовність є закономірним результатом спеціальної підготовки, самовизначення, освіти й самоосвіти, виховання й самовиховання, що регулює діяльність та забезпечує її ефективність. Готовність до інноваційної діяльності можна визначити сьогодні однією із пріоритетних якостей педагога. Педагогічні інновації потребують принципово нових методичних розробок, нової якості педагогічного новаторства. Гостро постає проблема адаптації нововведення до нових умов. Здебільшого, це спостерігається у намаганнях пристосувати елементи педагогічних технологій до змісту навчання й виховання, які виявили свою ефективність в інших галузях, або концепції, розроблені в зовсім інших історичних умовах. Такий підхід призводить до втрати змісту і глибинної суті інновації, що нерідко має наслідком її дискредитацію. Успішність інноваційної діяльності передбачає, що педагог усвідомлює практичну значущість різних інновацій у системі освіти не лише на професійному, а й на особистісному рівні.

Деякі дослідники визначають зміст «готовності до інноваційної діяльності» як розвиток здібностей і вмінь творчо здійснювати діяльність, а також як зміст і мета професійної підготовки викладачів не лише як спеціалістів певного предмета, а як носіїв культури суспільства. Варто враховувати систему зовнішніх і внутрішніх чинників, які характеризують здатність до інноваційної діяльності. Тому, готовність педагога до впровадження нових технологій навчання є

важливим фактором інноваційних змін в освітній діяльності.

У структурі професійно спрямованої особистості педагога готовність до інноваційної діяльності є показником його здатності нетрадиційно вирішувати актуальні для особистісно орієнтованої освіти проблеми. Знання про рівень сформованої готовності кожного педагога до інноваційної діяльності дає змогу не лише самому педагогу розробляти траєкторію свого професійного розвитку, але й керівнику закладу освіти коригувати інноваційний потенціал колективу, що є важливим компонентом структурних професійних якостей.

Список використаних джерел:

1. Banks. A. James Approaches to Multicultural Curriculum Reform https://www.teachingforchange.org/wp-content/uploads/2015/11/Banks_James.pdf
2. EUROPEAN FORUM FOR ENHANCED COLLABORATION IN TEACHING. <http://bit.ly/EFFECTproject>
3. Gollnick. D. M., & Chinn P. C. (1990). Multicultural education in a pluralistic society. 3rd ed. Columbus, Merrill Pub. Co.
4. How to Provide a Multicultural Education. 10.12.2020 online graduate programs. Baylor University. <https://onlinegrad.baylor.edu/resources/multicultural-education-strategies/>
5. Асаєва В. В. Філософія сучасної полікультурної, мультилінгвальної освіти [Електронний ресурс] : Режим доступу <http://www.info-library.com.ua/books-text/11612.html>
6. Державна національна програма «Освіта»: Україна ХХІ ст. К. : Райдуга, 1994. 61 с
7. Ковалинська І. В. Поняття «полікультурність» та «мультикультурність» у науковому дискурсі. *Освітологічний дискурс*, 2016, № 1 (13). С. 65-76.
8. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи / Під заг. ред. О. В. Овчарук. К. : К.І.С., 2004. 112 с.
9. Концептуальні засади демократизації та реформування освіти в Україні. Педагогічні концепції [А. Погрібний, А. Алексюк, О. Вишневський, В. Майборода, П. Кононенко, М. Стельмахович, Т. Усатенко]. К. : «Школяр», 1997. 149 с.
10. Концептуальні засади модернізації системи освіти в Україні: Програма та матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., Харків, 01.02.2002 р. / Ред.кол.: В. І. Астахов, К. В. Астахова. Х.: Ред.-вид. від Народ. укр. акад.. 2002. 206 с
11. Крутенко О. В. Формування загальнокультурної компетентності учнів загальноосвітнього навчального закладу відповідно до вимог нових Державних стандартів. Черкаси : ЧОІПОПП, 2014. 68 с.
12. Мединська С. І. Полікультурна, мультикультурна та міжкультурна компетентності: порівняльний аналіз на основі світового досвіду. *Вісник університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Педагогіка і психологія». Педагогічні науки*. 2021. № 2 (22). С. 25-31.
13. Мельник С. А. Інтегрований урок як засіб формування загальнокультурної компетентності учнів основної школи. [Електронний ресурс]. Режим доступу: irbis.nbuiv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuiv/cgiirbis_64.exe

14. Мірошник С. І. Інновації в системі середньої загальної освіти: теоретичний аспект / [Електронний ресурс]. –Режим доступу: <http://innovosvita.com.ua>

15. Мороз Т. О. Загальнокультурна компетентність як складова формування професійно успішної особистості майбутнього вчителя іноземної мови. *Young Scientist*. № 4.1. (44.1). April, 2017. С. 33-36.

16. Основи національного виховання: Концептуальні положення / За заг. ред. В. Г. Кузя, Ю. Д. Руденка, З. О. Сергійчук. Умань, 1993. 110 с.

17. Присяжнюк Ю. П. Українська освіта як традиційне явище в умовах модернізації (історико-антропологічне дослідження). Черкаси: «Вертикаль», ПП Кандич С. Г., 2005. 96 с.

18 Про затвердження професійного стандарту на групу професій «Викладачі закладів вищої освіти». Наказ Міністерства № 610 від 23.03.2021. Режим доступу: https://mon.gov.ua/storage/app/media/pto/standarty/2021/03/25/Standart%20na%20hrupu%20profesiy_Vykladachi%20zakladiv%20vyshchoyi%20osvity_25.03.pdf

19. Словник іншомовних слів: 23000 слів та термінологічних сполучень / Уклад. Л. О. Пустовіт та ін. – К. : Довіра. – 2000. – 1018 с.

20 Стратегія розвитку вищої освіти в Україні на 2022 – 2032 роки URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/news/2022/04/15/VO.plan.2022-2032/Stratehiya.rozv.VO-23.02.22.pdf>

21. Федорова І. І. Академічна мобільність українських студентів сучасного освітнього простору [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://osvita.ua/abroad/higher_school/39508/

22. Химинець В. Інновації в початковій школі. Тернопіль: Мандрівець, 2009. 312 с.

2.4. Development of Communication and Speech Skills in Children With Autism Spectrum Disorders (ASD) in Inclusive Education

РОЗВИТОК НАВИЧОК КОМУНІКАЦІЇ ТА МОВЛЕННЯ У ДІТЕЙ З РОЗЛАДАМИ АУТИСТИЧНОГО СПЕКТРА (РАС) В УМОВАХ ІНКЛЮЗИВНОГО НАВЧАННЯ

Вперше на міжнародному рівні права людини зазначені в Загальній декларації прав людини. Одним із цих прав є право на освіту.

Кожна людина має право на освіту, а батьки мають право пріоритету у виборі виду освіти для своїх малолітніх дітей.

Декларація прав людини розпочала шлях відкриття доступу до освіти, щоб кожен і кожна мали змогу навчитись читати, писати, мали доступ до інформації, до літератури. Здавалось, такі прості речі. Втім знадобились ще десятки років, щоб міжнародна спільнота вирішила питання впровадження в освіті інклюзії, щоб доступ до освітніх послуг мав справді кожен. У 1994 році старт цьому процесу дала Саламанська декларація, яка проголосила, що до освітніх закладів повинні

приймати всіх дітей, незважаючи на їхні фізичні, інтелектуальні, соціальні, емоційні, мовленнєві або інші особливості розвитку.

Зміни в підходах до вирішення проблем осіб з особливими потребами в Україні розпочалися після ратифікації на законодавчому рівні Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю та ухвалення Концепції впровадження інклюзивної освіти.

Інклюзивна освіта – це система освітніх послуг, що ґрунтується на принципі забезпечення основного права дітей на освіту та права навчатися за місцем проживання, що передбачає навчання дитини з особливими освітніми потребами, зокрема дитини з особливостями психофізичного розвитку, в умовах загальноосвітнього закладу. Інклюзивне навчання забезпечує доступ до освіти дітей з особливими потребами у загальноосвітніх школах за рахунок застосування методів навчання, що враховують індивідуальні особливості таких дітей. В основу інклюзивної освіти покладена ідеологія, яка виключає будь-яку дискримінацію дітей; забезпечує рівноцінне ставлення до всіх людей, але створює спеціальні умови для дітей з особливими потребами. Отримані поза соціумом знання і вміння не могли допомогти дітям з особливими освітніми потребами цілковито адаптуватися в суспільстві, підготуватися до подолання неминучих життєвих труднощів, а, отже, реалізуватися в повній мірі як рівноправні і повноцінні члени суспільства. В інклюзивних класах діти з особливими потребами включені в освітній процес. Вони осягають основи незалежного життя, засвоюють нові форми поведінки, спілкування, взаємодії, вчать виявляти активність, ініціативу, свідомо робити вибір, досягати згоди у розв'язанні проблем, приймати самостійні рішення.

Філософія інклюзії базується на вірі в те, що кожна людина з вадою має отримати освіту і житлові умови, які б якомога ближче відповідали нормальним. Вона передбачає істотні зміни в культурі, політиці та практичній діяльності шкіл. Одним із аспектів інклюзивної освіти є забезпечення ефективності навчання дітей з особливостями психофізичного розвитку в загальноосвітньому закладі. Увага зосереджується на соціалізації дітей цієї категорії та якості навчання. Діти з особливими потребами стають частиною нашого життя, вони включаються в загальноосвітні школи, оточення, спільноти. До них ставляться як до рівних і як таких, що заслуговують на повагу і сприйняття їх такими, як вони є. Це те право, яким всі ми користуємось як члени суспільства.

Завдяки впровадженню інклюзивного навчання, діти з особливими освітніми потребами мають змогу відвідувати шкільні та дошкільні заклади. Адже, згідно Конституції України, кожна дитина має право на освіту. Інклюзивна освіта доступна для дітей, які мають інтелектуальні порушення, затримку психічного розвитку, порушення зору, слуху та мовлення, порушення функції опорно рухового апарату, розлади спектру аутизму тощо.

В інклюзивних освітніх закладах діти з особливими освітніми потребами залучені до навчального процесу. Вони спілкуються з однолітками, знаходять друзів, стають відкритими та почуваються впевненіше. Долучаються до спільних ігор та творчих занять. Це все сприяє мовленнєвому, когнітивному, соціальному та емоційному розвитку.

Діти з типовим розвитком навчаються толерантності, вмінню співчувати, допомагати, підтримувати. А педагоги та інші фахівці краще розуміють потреби та особливості дітей, отримують новий досвід, оволодівають різними педагогічними методиками.

Тому переваги є для всіх. Успішне перебування в інклюзивних закладах освіти є чудовим стартом у майбутнє доросле життя.

Одна з категорій дітей які також отримали змогу навчатися у загальноосвітніх закладах – це діти з раннім дитячим аутизмом (РДА) та розладами аутистичного спектра (РАС).

Наголошуючи на праві кожної людини на навчання та розвиток відповідно до її можливостей, гуманістична парадигма сучасної спеціальної освіти робить дуже актуальною необхідність психолого-педагогічної допомоги дітям з аутизмом.

Аутизм – це порушення розвитку, яке зустрічається приблизно у 1% населення земної кулі. Це стан, який характеризується проблемами з соціальною поведінкою і спілкуванням, сенсорною інтеграцією, координацією рухів і дрібною моторикою, мовленням та інтелектуальними здібностями. Особи з аутизмом ніколи не направляють зовні свою енергію, мовлення, жестикуляцію. Усе, що вони роблять, не має соціального сенсу.

Фахівці вважають більш правильним використовувати термін не «аутизм», а «розлад аутистичного спектру (РАС)», адже існує широкий спектр симптомів і ступенів тяжкості, які дуже різняться від людини до людини.

У більшості випадків причина виникнення розладів аутистичного спектру невідома, порушення можуть бути спровоковані як генетикою, так і несприятливими умовами довколишнього середовища. Також відомо, що хлопчики схильні до набагато більшого ризику, ніж дівчатка, а у літніх батьків більше шансів мати дітей з аутизмом.

Симптоми аутизму зазвичай виявляються в ранньому дитячому віці – до 3 років (порушення здатності спілкування, соціальних контактів і повторюваності або обмеженні дій, затримка мовленнєвого розвитку, порушення інтелекту). Лише в легких випадках аутизм вперше виявляється у підлітків і дорослих людей. Простими словами аутизм – це нездатність людини повноцінно контактувати із зовнішнім світом. Її дії, слова, жести, спрямовані всередину себе – соціальне навантаження відсутнє.

Діти з РАС, часто демонструють нетипові реакції на сенсорні подразники, такі як незвичайна чутливість до світла, звуку, запаху, смаку. До інших загальних симптомів відносяться потреба у повторенні, збудженні і, в деяких випадках, дивовижні здібності у певних галузях.

Навчання та корекційно-розвиткова робота з дітьми з тяжкими формами аутизму надзвичайно утруднена, оскільки може супроводжуватися агресивною поведінкою і проблемами з комунікацією. Такі поведінкові прояви можуть бути навіть у дітей з аутизмом високого функціонального рівня. Будь-який рівень функціональності може супроводжуватися розладами психічного здоров'я,

такими як неспокій, нав'язлива поведінка, серйозна сенсорна дисфункція, депресія.

Важливо знати, що аутизм не є ані психічним захворюванням, ані станом, який погіршується з часом.

Багаторічні спостереження науковців дозволяють скласти практично повну картину ознак аутизму:

- відсутність соціалізації. У дитини є труднощі в вираженні емоцій, спілкуванні з іншими людьми, вона може проявляти нетерпимість до обіймів, інших форм демонстрації прихильності;
- затримка розвитку мовлення. Малюк не вміє говорити і не виявляє бажання до вираження своїх думок за допомогою слів;
- відсутність навичок комунікації – мовлення для спілкування з людьми не застосовується;
- ехолалія. Бездумне повторення слів і виразів за іншими людьми. При цьому у дитини спостерігається хороша механічна пам'ять;
- дитина не застосовує займенник «я» до самого себе, замість нього використовує «ти». Це пов'язано з труднощами самоідентифікації. При зверненні до дитини з проханням «Підними руку!», аутист виконує прохання не з своєю рукою, а з рукою людини, яка до нього звернулася;
- синдром Аспергера. Прагнення до одноманітності, що проявляється у повторюваності ігор, зануренні у себе і загостренні уваги на будь-якій одній деталі іграшки. Поява хворобливого неспокою при порушенні розпорядку дня, ігри;
- відсутність інстинкту самозбереження – дитина може не боятися висоти і не розуміти, що являє для її життя небезпеку;
- тяга до самоушкодження. Така аутоагресія проявляється в заподіянні свому тілу фізичних каліцтв і травм;
- сенсорні порушення – непереносимість музики, дотиків до тіла під час миття або стрижки.

При постановці діагнозу можуть спостерігатися всі перераховані симптоми або тільки деякі з них.

Крім поведінкових ознак часто присутні інші, їх називають фізіологічними ознаками аутизму у дітей. Вони досить типові і виявляються вже з самого початку. До таких сигналів відносять:

- розлади сну (часті пробудження серед ночі, труднощі з засинанням);
- знижений м'язовий тонус;
- порушена координація рухів;
- судоми;
- притуплене або навпаки загострене сенсорне сприйняття;

Фізіологічні симптоми аутизму у дітей так само, як і поведінкові не обов'язково присутні всі одночасно. Це може бути одна ознака, дві, три.

Особа з аутизмом – це особа, яка схильна систематизувати, упорядковувати все навколо. І це теж приносить їй справжнє задоволення. При легкому ступені розладів спектру аутизму відрізнити таку особу від інших можна,

лише за відсутності емоційності і гнучкості в спілкуванні. Будучи захопленою якимось об'єктом, людина може докладно розповісти про нього співрозмовнику годинами, не помічаючи, що тому це нецікаво. Аутисти не вміють аналізувати міміку людей, тон голосу, їх обличчя нагадує маску. Емоцій на ньому не прочитаєш.

Батьки дітей з аутистичними проявами турбуються з приводу їх ставлення до себе. Часом складається враження, що їм байдуже. Діти люблять батьків і потребують їх турботи. Більш того, – вони страждають, якщо щось змінюється в сім'ї. Наприклад, в звичний час мама не подала обід, або тато не почитав їм книжку. Аутист – це природжений консерватор і прихильник традицій.

Діагноз «атиповий аутизм» застосовується для дітей, які перебувають в аутистичному спектрі, але не в повній мірі відповідають критеріям, які підходять під класичний аутизм або синдромом Аспергера.

Як і інші форми аутизму атиповий аутизм може поєднуватися з широким спектром інтелектуальних здібностей. Його визначальні риси – значні проблеми в соціальній сфері та розвитку навичок комунікації та мовлення.

Цей діагноз використовують для тих, хто має часткові характеристики аутизму, або у кого дуже помірні симптоми. Наприклад, людина може мати суттєві ознаки аутизму в соціальній сфері, але не мати стереотипних повторюваних рухів.

Проблему аутизму вивчає чимало дослідників. Проте й нині недостатньо розкрито психолого-педагогічні аспекти навчання аутистичних дітей.

Окрім того, для сучасного етапу допомоги дітям з аутизмом характерна відсутність в Україні спеціальних закладів для цієї нозологічної категорії. Однак інтерес до вирішення цього питання зростає, нині актуальними є дослідження питання організації, форм, змісту спеціальної освіти аутистичних дітей, розробляються конкретні корекційні технології соціальної інтеграції та підтримки їх в умовах навчально - реабілітаційних центрів, інклюзивних класів закладів загальної середньої та дошкільної освіти.

Водночас навчання дітей з розладами спектру аутизму є обмеженим в Україні у зв'язку з відсутністю адекватної психолого-педагогічної діагностики порушень розвитку і, відповідно, технологій належного корекційного впливу. Тому метою роботи є розроблення методик ранньої психолого-педагогічної діагностики рівня розвитку дітей з РСА шляхом систематизації вітчизняного та зарубіжного досвіду та створення технологічної карти психолого-педагогічної діагностики дітей з РСА.

Науковці переконані, що освіта для дитини з аутизмом за всіма параметрами має бути такою самою, як освіта, яку отримують діти з типовим розвитком. Йдеться про повну участь у навчанні у звичайному освітньому закладі, в якому діти з РАС проводять більшість часу і беруть участь у всьому, що відбувається в ньому.

Для здійснення роботи з дітьми з розладами аутистичного спектру в закладі загальної середньої освіти педагоги мають прийняти й усвідомити нову освітню

парадигму, нові способи організації освітнього процесу, опанувати сучасні методики диференційованого й особистісно орієнтованого викладання, що сприятиме розвитку здібностей дитини, задоволенню особливих освітніх потреб, створенню системи підтримки, участі батьків у навчанні їхніх дітей, розвитку гуманної педагогіки в закладі, яка здатна заохотити дітей до освітнього процесу.

Результативною є спільна проєктна робота, у якій дитина з типовим розвитком буде виконувати ту частину завдань, яка потребує говоріння, а дитина з аутизмом – частину, яка стосується невербального навантаження. Тобто, вона може оформлювати презентацію, підбирати малюнки, спрямовуючи вказівками свого однокласника – у такий спосіб ми будемо мати й комунікацію між дітьми, і виконання роботи на заняттях. Водночас, ми будемо знижувати навантаження на дитину з аутизмом саме через необхідність словесного спілкування.

Під час спеціально організованої навчальної діяльності (урок, заняття) найкращими підходами до залучення дитини з аутизмом до спілкування з ровесниками є кооперативне навчання та робота в парах. **Важливо:** коли ми говоримо про кооперативне навчання і навчання в парах, це не значить що одна дитина все виконує, а інша спостерігає. У кожної дитини є своя роль, діти знають про них і без роботи кожного з учасників кінцевий результат – неможливий

Отже, розглянемо основні прийоми роботи з дітьми з РАС, які на практиці довели свою ефективність.

1. Система заохочень. Через порушення соціальної взаємодії часто дітей з аутизмом складно мотивувати до навчання через соціальне схвалення, похвалу, гарні оцінки. Ми маємо знати, що мотивує її із сторонніх заохочень. Це можуть бути іграшки, елементи з улюблених тем дитини – наприклад, діти з аутизмом можуть полюбляти щось на тему транспорту, тварин.

Ми маємо вводити систему заохочення дитини під час навчання з того, що їй цікаво.

2. Максимальна візуалізація. Усі діти з аутизмом – різні, але вони – переважно візуали, тож візуальна підтримка працює для них добре.

– Візуалізація розкладу

Коли в малюнках чи піктограмах (або просто текстом) написаний розклад для всього навчального дня. Це не тільки уроки, а й те, що відбувається на перервах.

– Візуалізація правил поведінки або правил навчання

Ми зображуємо, як потрібно сидіти на уроці, виконувати певні завдання, адже коли ми говоримо, що ти маєш поводитися гарно, то кожен розуміє по-своєму. Візуалізуючи, ми конкретизуємо вимоги до дитини і наші очікування до її поведінки. Розміщуючи це в полі зору дитини, ми надаємо їй підказку і допомогу, щоб вона не забувала про правила. Якщо ж треба нагадати, завжди краще підійти й вказати на відповідне зображення або написане текстом правило. Ми не відволікаємо інших дітей і витрачаємо менше часу.

3. Моделювання. Коли дитина поводиться неприйнятно, а ми хочемо засвоїти з нею нові правила поведінки ми моделюємо прямо на собі, як в рольовій грі, як ми хочемо, щоб дитина поводитися. Пояснюємо словесно і показуємо. Потім просимо дитину повторити дію. Так ми формуємо в дитини нову

поведінку. Паралельно можемо додати це до візуальних правил.

4. Під час роботи з дітьми з аутизмом ми маємо враховувати їхні особливості сприйняття й сенсорної роботи. У школі (дошкільному закладі) дитина перебуває в просторі високого сенсорного навантаження – довкола є багато шумів, оточуючі говорять, шепчуться, рухаються, рухають предмети, щось впало, щось стукає, паралельно педагог проводить навчання, одночасно показує інформацію візуально. В цей час дитині треба зосереджено сприймати цю інформацію. Для дитини з аутизмом це може бути важко, тому ми маємо враховувати ці індивідуальні особливості.

Провідна ознака розладів аутистичного спектру – недостатній розвиток навичок комунікації, соціальної взаємодії, або інакше – соціальної комунікації. Відповідно, усі прийоми, спрямовані на роботу з дітьми, зокрема в інклюзивному навчанні – як у шкільному, так і в дошкільному – мають бути спрямовані на формування навичок спілкування, взаємодії між дитиною з РАС та іншими дітьми.

Говорити про однакові підходи не можна, оскільки діти з аутизмом відрізняються одне від одного – рівнем навичок, бажанням, можливістю і здатністю до спілкування, рівнем розвитку мовлення. Ми маємо обирати ті стратегії, які будуть оптимальними конкретній дитині.

То що ж таке комунікація? Комунікація - це процес обміну інформацією (фактами, ідеями, поглядами, емоціями тощо) між двома або більше особами, спілкування за допомогою вербальних і невербальних засобів із метою передавання та одержання інформації.

Дослідження показують, що щоденне спілкування людини руйнується приблизно таким чином: 9% письма, 16% читання, 30% говоріння та 45% слухання. Люди спілкуються на двох рівнях, вербальному рівні та невербальному рівні. Наше повсякденне спілкування - це постійне поєднання надсилання та отримання вербальних та невербальних повідомлень.

Людське спілкування має більше шансів на успіх, коли невербальні повідомлення та словесні повідомлення працюють у гармонії разом. Дисфункція та плутанина призводять до того, що вимовлене слово суперечить повідомленням тіла. Якість спілкування покращується, коли існує узгодженість між вербальними та невербальними сигналами.

Спілкування – процес інтерактивний, тому важливий вплив на його ефективність мають наші відносини з оточуючими.

Комунікація як соціальний процес

Розлад аутистичного спектра характеризується широким колом аномальної поведінки і труднощів в соціальній взаємодії та комунікації.

Навички соціальної комунікації - це комплексний процес, якому люди навчаються в дитинстві, підлітковому та навіть в дорослому віці.

Процес соціальної комунікації зачіпає багато сфер:

- Мову тіла (вираз обличчя, жести, рухи, позу, зоровий контакт, дистанцію під час розмови, власні кордони тіла);

- Голос (тон, інтонацію, гучність, наголос);

– Навички розмови (розуміння як розпочати розмову, підтримати її, здатність ставити питання та відповідати на них, зміна теми, надання інформації по суті);

– Соціальні норми (ввічливість, манери, неписані правила, культурні особливості соціальний код, доречність);

– Міжособистісні навички (здатність заводити друзів, підтримувати дружбу, домовлятися, йти на компроміси, вирішувати проблеми та конфлікти, відстоювати свої права);

– Емоційний інтелект (здатність розрізняти та ідентифікувати власні та чужі емоції й настрої, здатність їх контролювати та стримувати в певних ситуаціях).

Труднощі які виникають під час соціальної комунікації у дітей з розладами аутистичного спектру:

– Взаємодія з іншими людьми;

– Ініціювання взаємодії, розуміння та стосунки з іншими людьми;

– Надання відповіді на поставлене питання;

– Ініціатива для демонстрації певних об'єктів та предметів;

– Соціалізація;

– Прийняття участі в щоденному сімейному, шкільному, соціальному житті.

Існує безліч методик, які використовують при роботі з «особливими дітьми». На сьогоднішній день АВА-терапія є однією з найбільш ефективних науково обґрунтованих методик корекції поведінки дітей з РАС. В основі АВА лежить теорія біхевіоризму, яка базується на принципі контролю значущих для пацієнта стимулів в оточуючому середовищі. АВА-терапія (Applied Behavior Analysis – прикладний аналіз поведінки) – це наукова дисципліна, ціллю АВА є вивчення поведінки як об'єкту дослідження. В АВА вивчаються принципи та закони поведінки, тобто процеси, що лежать в основі впливу на поведінку, а також відбувається практичне застосування цих принципів. Цей метод ефективно застосовується в реабілітації дітей з розладами аутистичного спектру (РАС), а також з розладами мовлення й поведінки, з метою формування необхідних соціально-побутових навичок і соціально значущої поведінки.

Навчання полягає не просто в повторенні потрібної поведінки, професійний терапевт допомагає переносити дитині правильну поведінки модель з однієї ситуації в іншу. Найважливішою складовою у досягненні успіху є безпосередня участь батьків у програмі АВА. Позитивні результати з'являються досить швидко. Згідно з дослідженнями засновника даної методики Івара Ловааса, близько половини дітей, які отримали корекцію за програмою АВА, можуть проходити навчання в звичайній школі. АВА-терапія дає можливість послідовно розвивати дитину, соціалізувати й вводити її в суспільство. У дітей з аутизмом практично повністю зникають стереотипи. Методика АВА дозволяє деяким дітям, які пізно почали займатися (5-6 років), запустити мовлення. Програма охоплює всі сфери пізнання: від розвитку понятійного апарату до становлення й вдосконалення побутових навичок самообслуговування.

Сфери, в яких застосовується АВА:

– лікування та реабілітація дітей з аутизмом та іншими розладами розвитку;

– розробка навчальних технологій (наприклад, у сфері освітніх послуг для

«звичайних» (нормотипових) дітей;

- організаційний менеджмент;
- корекція поведінкових і психічних розладів;
- пропаганда здорового способу життя.

Фахівець, що працює в рамках прикладного аналізу поведінки, може називати себе поведінковий спеціаліст, поведінковий аналітик або АВА-терапевт.

Отже, ми можемо зробити висновки, що методика АВА – це цікава та унікальна поведінкова технологія, яка дає можливість вивчати вплив факторів навколишнього середовища на поведінку дитини з аутизмом і змінювати її, тобто маніпулювати цими факторами.

Поведінковий аналітик працює не тільки з поведінкою дитини, а й коригує те, що роблять інші люди й змінює власну поведінку. Отож прикладний аналіз поведінки (АВА) – дозволяє коригувати не тільки існуючу поведінку, але й також формувати нову поведінку.

Тому головне завдання спеціалістів – психологів, корекційних педагогів, АВА-терапевтів, вихователів, вчителів, батьків та й простих пересічних громадян – в дошкільному віці та під час навчання у загальноосвітніх навчальних закладах – прищепити дитині з РАС навички соціальної адаптації у навколишньому середовищі та вміння приймати в житті суспільства найбільш повноцінну участь. Методика АВА-терапії допомагає модифікувати поведінку дитини, набуті їй певних знань, умінь та навичок, соціалізуватися.

Стадії комунікації. Розвиток мовлення та комунікації у кожної людини з аутизмом залежить від наступних особливостей:

- індивідуальної здатності спілкуватися з іншою людиною;
- причини та способу спілкування (як та навіщо);
- розуміння зверненої мови.

У людей з РАС комунікація може бути:

- у формі несвідомого спілкування - тобто дитина говорить або виконує певні дії без наміру вступити у взаємодію з іншою особою. Ця форма комунікації може застосовуватися людиною з аутизмом для самозаспокоєння, для самоконцентрації або як реакція на неприємні або навпаки приємні події.

- у формі цілеспрямованого спілкування - людина говорить та виконує дії, спрямовані на встановлення контакту та передачу інформації іншій особі. Цей тип комунікації використовується для вираження протесту або прохання. Як тільки дитина з аутизмом побачить та усвідомить, що цілеспрямоване спілкування з іншою особою приносить необхідні їй результати, тим більше є шанс для її розвитку.

Перехід від несвідомого спілкування до цілеспрямованого - великий крок для людини з РАС.

Виділяють наступні стадії розвитку комунікації

1. Початкова стадія (комунікація, сконцентрована на собі) – дитина виглядає незацікавленою у комунікації, грається або виконує певні дії одна, притаманне несвідоме спілкування та проговорення незрозумілих звуків, слів.
2. Стадія запиту – дитина починає розуміти, що її дії впливають на інших. На

даному етапі вони можуть комунікувати з дорослим, наближуючи їх фізично (штовхаючи або використовуючи їх руку) до цікавих об'єктів, предметів, місць, ігор.

3. Рання комунікаційна стадія – характеризується розширенням взаємодії, продовженням її у часі, стає більш свідомою та цілеспрямованою. На цій стадії може з'явитися ехолалія для вираження своїх побажань та запитів. З часом може з'явитися вказівний жест та обмін поглядом (зоровий контакт) як зачаток взаємної комунікації.

Ехолалія - автоматичне повторення почутих фраз, слів або звуків. Інколи здається, що дитина повторює слова, які вона не розуміє, замість спроби комунікації, але як свідчать багаторічні дослідження, дитина з РАС може повторяти слова та фрази, тому що не зрозуміла питання або не знає як на нього відповісти.

В цьому випадку слід впевнитись, що дитина дійсно зрозуміла суть питання, інколи слід надати візуальну підтримку або запропонувати декілька варіантів вибору відповіді.

Окрім того, можна сказати, що це цілком нормально не знати відповіді на всі питання і заохотити дитину з аутизмом попросити про допомогу.

Ехолалія також може проявитися тоді, коли дитина запам'ятала слова в конкретній ситуації (наприклад, попросити сік, коли хочеться пити) і використала їх в аналогічній ситуації пізніше, як прохання.

Нерідко діти з аутизмом повторюють слова та фрази з улюблених мультфільмів та програм.

Можна передивитися з ними цю програму та мультик і, можливо, тоді з'явиться розуміння того, що саме хоче вам сказати дитина з РАС.

4. Партнерська стадія – використання мовлення та здатність підтримати простий діалог у відносинах з іншою особою або значимим дорослим.

Невербальна комунікація дітей з розладами аутистичного спектру.

Деякі діти та дорослі з аутизмом мають серйозні розлади мовлення, його затримку або не володіють мовленням взагалі. Трапляються також випадки мутизму - цілковита відсутність мовлення за умов збереження мовленнєвого апарату. Інколи особи з розладами спектра аутизму, здається, не чують звернення або коли хтось їх кличе по імені, при цьому вони залишаються повністю байдужими до будь-якої спроби комунікації. В той же час немовленнева людина з аутизмом може використовувати наступні форми комунікації з вами: жести, плач, брати за руку та підносити її до об'єкта, який вона хоче отримати, дивитись на бажаний предмет, використовувати картинки та картки PECS, проявляти «дезадаптивну поведінку» (дистрес) у вигляді істерики, криків, мелтдауну.

Використання засобів альтернативної комунікації дозволяє поліпшити спілкування та розуміння немовленневих дітей.

До таких засобів відносяться картки PECS, жестова мова, планшети та мобільні пристрої з картинками та голосовими підказками.

Є діти, які з тих чи інших причин не можуть опанувати словесну мову. Тяжкі рухові та мовленнєві порушення, знижений інтелект, розлади аутистичного спектру утруднюють або взагалі унеможливають використання такими дітьми

вербальних засобів спілкування. Їхня мова, часто незрозуміла навіть для найближчих родичів, характеризується, в кращому випадку, наявністю лише окремих голосових реакцій. Через відсутність мовлення такі діти зазнають додаткових труднощів у соціальній адаптації та встановленні міжособистісних стосунків. Але ці проблеми не є непереборними. Навчити дитину висловлювати свої бажання й почуття, будувати взаємини як з рідними, так і зі сторонніми людьми можливо за допомогою спеціальних технологій, які протягом більше, ніж 30 років успішно застосовуються в країнах Західної Європи та США. Однією з таких технологій є система альтернативної комунікації (АК), основу якої складають невербальні засоби спілкування.

На сьогодні, найбільш поширеними та вживаними системами допоміжної альтернативної комунікації (Alternative Augmentative Communication – ААС) в світі для зазначеної категорії осіб є комунікативна система обміну картинками (Picture Exchange Communication System – PECS), комунікативні дошки Makaton (назва жестово-символьної системи комунікації), а також різноманітні комунікативні пристрої з синтезаторами мовлення. Комунікативна система обміну картинками (Picture Exchange Communication System – PECS) – форма допоміжної альтернативної комунікації. Використовується як допоміжний засіб для комунікації у дітей з аутизмом та іншими порушеннями розвитку. PECS використовується особами різних вікових категорій, від дошкільників до дорослих, що мають мовленнєво-комунікативні, когнітивні та моторні труднощі. Комунікативна система обміну картинками розроблена 1985 року американцями Andy Bondy та Lori Frost із залученням педагогів, соціальних працівників та членів родин як допоміжний засіб навчання ініціювати соціальну взаємодію для дітей і дорослих з аутизмом та іншими комунікативними труднощами.

PECS швидко набула визнання і поширення світом саме через компонент ініціації комунікації. Її застосування не вимагає складних та (або) дорогих матеріалів, оскільки використовуються друковані символічні, фотографічні, мальовані картки. PECS розпочинається з навчання дитини віддавати педагогові (партнерові по комунікації) картку із зображенням бажаного предмета, а натомість отримувати сам предмет, який і є винагородою. Після засвоєння кроку спонтанного обміну картинкою на бажаний предмет, PECS навчає розрізняти символи та конструювати прості речення. Пізніше дитина оволодіє навичками застосовувати PECS для відповідей на запитання та коментаріїв. Комунікативні дошки – набори візуальних зображень – фотографій, символів, слів, фраз (або їх поєднання), що організовані по темах. Ці дошки можуть бути різного розміру й формату, з різним лексичним змістом, в залежності від виду діяльності та ситуації, де вона використовується. Вибір і впорядкування символів на дошці відбувається таким чином, щоб мотивувати учня до спілкування та сприяти покращенню функціональної комунікації. Вихованці можуть використовувати комунікативну дошку як статичний дисплей, з якого зручно вибирати зображення й конструювати з них повідомлення.

Основні переваги використання системи PECS:

1. це програма яка дозволяє швидко придбати базові функціональні навички

комунікації;

2. за допомогою даної системи можна якнайшвидше навчити дитину проявляти ініціативу і спонтанно промовляти слова, аніж за допомогою навчання найменування предметів, вокальної імітації;

3. за допомогою PECS спілкування дитини з оточуючими людьми стає більш доступним, і таким чином, стає можливим узагальнення набутих вербальних навичок.

Окремі лайфхаки для комунікації з дітьми (людьми) з аутизмом.

Привернення уваги:

– обов'язково використовуйте ім'я людини на початку фрази, щоб вона знала, що ви звертаєтесь саме до неї;

– впевнитесь, що людина зосереджена на поставленому питанні чи завданні, а не відволікається на іншу діяльність чи власні думки;

– використовуйте інтереси дитини з РАС, або її діяльність для налагодження взаємодії.

Обробка інформації:

– аутисти досить часто можуть мати труднощі з фільтрацією інформації. Великий об'єм інформації може призвести до перевантаження та неможливості обробки її значної частини.

Для допомоги обробки інформації:

– кажіть менше та повільніше;

– використовуйте специфічні слова та робіть на них наголос;

– робіть паузи між словами та реченнями (щоб дати людині час на обробку словесної інформації та на формулювання відповіді);

– не ставте одночасно багато запитань;

– менше використовуйте нон-вербальну комунікацію (прямий зоровий контакт, занадто жваві вирази обличчя, жести, мову тіла, різкі рухи);

– використовуйте візуальні підказки (символи, розклади, соціальні історії, фотографії);

– враховуйте навколишнє середовище під час комунікації (шум, натовп, самопочуття, фізична втома дитини з РАС).

Уникайте відкритих питань (питань з розлогою відповіддю):

- формулюйте чіткі короткі питання;

- питайте лише про необхідні речі;

- структуруйте питання, запропонуйте декілька варіантів відповіді чи вибору;

- будьте конкретні (замість «Як пройшов твій день?», спитайте «Чи тобі сподобався ланч?», «Як пройшов урок математики?»)

Навчіть дитину з РАС попросити про допомогу та адекватно реагувати на заборону:

– рекомендується навчити дитину попросити про допомогу вербально або за допомогою карточки.

Реакції на заборону («ні»).

Намагайтеся використовувати інше слово або символ, ніж просто «ні», інколи аутистичні діти не розуміють чому ви забороняєте ту чи певну діяльність. Якщо це діяльність, якою вони можуть зайнятися пізніше або в інший день,

рекомендується використовувати розклад на тиждень.

В деяких ситуаціях заборона вчиняти певні дії слугує для припинення або попередження небезпечної діяльності для самої людини з аутизмом або для інших. В цьому випадку слід пропрацювати заздалегідь питання безпеки та небезпеки.

У випадку «дезадаптивної поведінки» - агресія, самоагресія, роздягання тощо - намагайтеся не кричати та не привертати багато уваги, спокійна реакція та врівноважений тон допоможуть знизити небажану поведінку.

Виставте чіткі кордони та поясніть чому та де прийнятна або не прийнятна та чи інша поведінка в певний спосіб.

Намагайтеся не використовувати іронію, сарказм, фігуративну мову, риторичні питання, ідіоми або перебільшення, так як аутисти сприймають вказані речі буквально. Якщо ви хочете використовувати подібні фрази, впевнитесь, що людина розуміє їх значення!

Стратегії для розвитку та підтримки комунікації при аутизмі.

1. Приклад.

Покажіть приклад дитині, радше ніж надавати їй інструкцію чи завдання. Дитина швидше за все буде звертати увагу на вашу діяльність, буде намагатися зробити за зразком і згодом навчиться робити вибір заняття.

2. Враховуйте рівень мовлення дитини.

Якщо дитина лише нещодавно почала розмовляти, використовуйте 1-2 простих слова для спілкування з нею. Наприклад, називайте її улюблену іграшку кожного разу, як вона бере її в руки або озвучуйте діяльність «стрибай».

3. Правило одного слова.

Додавайте лише одну одиницю інформації до того, що сказала дитина. Наприклад, якщо вона каже «машинка», додавайте - «червона машинка». Таким чином ви даєте дитині лише частину інформації, яку їй буде не складно засвоїти та обробити.

4. Створюйте ситуації для комунікації.

Інколи ми спрощуємо життя для невербальної людини, виконуючи та передбачаючи всі її бажання та потреби. Що в свою чергу зменшує можливості для дитини під час комунікації.

Створюйте ситуації на декілька хвилин в день, що б у дитини з'явилась можливість попросити вас про допомогу. Запропонуйте предмет, почекайте, ще раз запропонуйте допомогу знову.

5. Розташовуйтеся на одному рівні з дитиною під час взаємодії.

Так вам буде легше спостерігати, що її цікавить. Знаходячись на одному рівні з дорослим, дитина також може побачити різноманітність виразів обличчя, які використовуються під час спілкування. Треба мати на увазі, що одночасна обробка цієї візуальної інформації може ускладнити обробку будь-якої словесної інформації. Крім того, ніколи не наполягайте на примусовому зоровому контакті, якщо це неприємно дитині!

6. Імітація.

Наслідуйте дії та слова дитини. Ви можете одночасно стукати ложкою або

плескати в долоні під час імітації сенсорної поведінки. Як тільки дитина помітить, що ви імітуєте її дії, вона може почати імітувати у відповідь. Це створює можливість для обміну під час комунікації.

7. Жести та візуальні підказки.

Пропонуючи напій, покажіть, як ви п'єте, удаючи, що тримаєте стакан в одній руці та підносите його до рота. Кивайте/хитайте головою на «так» чи «ні». Помахайте рукою «привіт» і «до побачення». Якщо говорите про знайомих людей, наприклад, «бабуся робить (...)», «... приїде сьогодні в гості», при цьому покажіть фото, того, про кого говорите.

Інші візуальні підказки, які можна використовувати для покращення розуміння, включають розклади з малюнками, картки-підказки та схеми об'єктів/процесів.

8. Використовуйте пісні та рольові ігри.

Співайте з дитиною пісні, роблячи паузи, щоб перевірити, чи зможе вона продовжити наступний куплет чи частину фрази. Можливо, вам знадобиться підказати продовження звуком. Аналогічно можна робити з віршиками та прислів'ями.

Використовуйте рольову гру для моделювання соціальної взаємодії (гра в магазин, на ринку, у лікаря, в садочку) для її наближення до реальних подій.

9. Давайте зворотній зв'язок дитині.

Обов'язково заохочуйте спроби спілкування. Роблячи це, ви можете збільшити ймовірність того, що дитина спробує це зробити знову. Використовуючи похвалу та коментуючи досягнення, дитина має встановити зв'язок між своїми діями та вашими конкретними словами, таким чином усвідомлюючи роль комунікації.

10. Дайте привід для спілкування.

Ви можете спроектувати ситуації, щоб створити можливість для спілкування та взаємодії.

11. Заохочуйте прохання.

Поставте улюблену іграшку/їжу у таке місце, де дитина може її бачити, але не може дотягнутися до неї, наприклад, на високу полицю. Або помістіть улюблений предмет у контейнер, який важко відкрити. Це спонукатиме дитину звернутися за допомогою та призведе до взаємодії.

Можна також надати предмет чи іграшку, де може знадобитися допомога дорослого. Ціль: щоб дитина попросила про цю допомогу.

12. Завершуйте сумісну діяльність на прохання дитини з аутизмом.

Дозвольте дитині прийняти рішення про закінчення сумісної діяльності. Слідкуйте за її виразом обличчя та знаками, коли діяльність їй набридне. Якщо дитина невербальна, навчіть її використовувати карточки «стоп» та «гра закінчена».

13. Знайдіть додаткові можливості для взаємодії.

Якщо аутистична дитина не зацікавлена у виконанні будь-якої з представлених вище дій, ви можете знайти додаткові можливості для спілкування та взаємодії. Посміятися разом, приєднатися до діяльності дитини, покидати іграшки в корзину чи ящик, пострибати на дивані, полоскотати її тощо. Тобто

знайти заняття, яке принесе задоволення всім учасникам комунікації.

ПІСЛЯМОВА

Навчання дитини з аутизмом соціальним навичкам комунікації це не зробити її менш аутистичною, а дати їй соціальні знання, які допоможуть взаємодіяти з більш широким колом людей та діяти впевнено в різноманітних соціальних ситуаціях.

На жаль, ні причина розвитку, ні способи лікування при РДА та РАС достеменно не відомі. У більшості дітей з аутизмом нормальний інтелект. Більш того, деякі з них мають неабиякі здібності в музиці, математиці, малюванні. Але скористатися ними вони не зможуть.

Працювати з дітьми на будь якій стадії аутизму потрібно якомога раніше. Не можна впадати у відчай. Використовуючи безліч розроблених методик корекційного впливу, у багатьох випадках можна досягти успіху. Лікувати аутизм бажано, заручившись підтримкою психолога. Дітям з синдромом корисні групові заняття і індивідуальні. У важких випадках доведеться скористатися послугами психіатра. Головний ворог дитини – час. Кожний день без занять – це крок назад.

Для дітей з аутизмом важлива похвала. Тому, прищеплюючи їм навички, слід придумати різні методи заохочення: ласкаві слова, подарунки-іграшки. Поступово в поведінці дитини негатив зникне.

В наш час безліч способів корекції проявів аутизму: дельфінотерапія, іпотерапія, гідротерапія. Корисно відвідувати з дитиною театри, концерти, дивитися кіно. Це допоможе розвинути її комунікативні здібності.

Список використаних джерел

1. Інтегративний підхід до інклюзивної освіти осіб із порушеннями зору: монографія / за заг. ред. Ю. Й. Тулашвілі. Луцьк: ПП Іванюк В. П., 2019. 344 с.
2. Кузава І. Б. Теоретико-методологічні аспекти інклюзивної освіти дітей дошкільного віку, які потребують корекції психофізичного розвитку. *Педагогічний пошук*. Луцьк. 2012. № 1 (73). С. 21–23.
3. Кузава І. Б. Спеціальні дошкільні навчальні заклади як навчально-методичний та кадровий ресурс інклюзивної освіти. *Актуальні проблеми ортопедагогіки та ортопсихології: матеріали I Всеукр. наук.-практ. конфер.* (м. Київ, 1-2 лист. 2012 р.). Київ. 2012. С. 73–76.
4. Кулачківська С. Є., Ладивір С. О. Я-дошкільник (вікові та індивідуальні аспекти психічного розвитку). Київ: Нора-прінт, 1996. 108 с.
5. Психолого-педагогічна діагностика розвитку дітей раннього дошкільного віку: навчально-методичний посібник / за наук. ред. Л. А. Федорович. Кременчук: Християнська Зоря, 2008. 217 с.
6. Guralnick M. J. A framework for change in early childhood inclusion. In M. J. Guralnick (Ed.), *Early Childhood inclusion: Focus on change*. Baltimore: Paul H. Brookes Publishing Co. 2001. P. 3–35.
7. Mc William R. A. Assessing the resource needs of the families in the context of early intervention. In M. J. Guralnick (Ed.), *The Developmental Systems Approach*

to Early Intervention. Baltimore: Paul H. Brookes Publishing Co. 2005. P. 215–234.

8. Інклюзивна група ДНЗ. Рекомендації для облаштування простору. URL: [https://inkluzia.com.ua/inkluzivna-grupa-v-dnz.-rekomentatsiyi-oblashtuvannya-prostoru./](https://inkluzia.com.ua/inkluzivna-grupa-v-dnz.-rekomentatsiyi-oblashtuvannya-prostoru/)

9. Кузава І.Б. Концептуальні засади розвитку процесу інклюзії в умовах дошкільної освіти. Науковий часопис НПУ ім. М.П.Драгоманова. Серія 19: Корекційна педагогіка та спеціальна психологія.2013. Вип.С.130-135.

10. Олефір Н. Особливості інклюзивного навчання дітей з особливими освітніми потребами в закладах дошкільної освіти. *Нова педагогічна думка*.2019№2(98)С.143-146URL:http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&I

11.Кузава І., Гац Г. Професійна готовність майбутніх спеціальних педагогів до впровадження інклюзивної освіти: монографія. *European and global vectors for education development in Ukraine: Scientific monograph*. Riga, Latvia : “Baltija Publishing”, 2022. С. 344-372.

2.5. Forming a Healthy Lifestyle for Primary School Children

ФОРМУВАННЯ ЗДОРОВОГО СПОСОБУ ЖИТТЯ ДІТЕЙ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

Здоров'я є невід'ємною характеристикою людини і визначає якість її життя. Сьогодні в нашій державі особливо високим є рівень захворюваності серед дітей та підлітків. Зокрема, кількість здорових дітей з першого по одинадцятий клас за період шкільного навчання зменшується в 3-4 рази [9]. Тому збереження та зміцнення здоров'я дітей, формування у них психічних потреб та навичок здорового способу життя є пріоритетним напрямом суспільного розвитку.

В останні роки проблеми збереження здоров'я, реабілітації та профілактики найбільш поширених «шкільних хвороб» серед дітей молодшого шкільного віку стали предметом фундаментальних наукових досліджень. Значення фізичного виховання у розвитку соціально активної особистості вивчається фахівцями в галузі педагогіки, фізичної культури і спорту.

Дослідження, проведені в цій галузі, свідчать про те, що основою ефективного фізичного виховання в школах має бути індивідуалізація навчального процесу, орієнтація на індивідуальні пріоритети, інтереси та потреби у вільному і самостійному розвитку [16, 4, 5].

Інтерес дітей до фізичного виховання належить до сфери мотивації особистості. Вивченню формування здорового способу життя та його мотивації у старшокласників і студентів присвячено значну кількість досліджень [7, 18]. Питання зацікавленості фізкультурно-оздоровчою діяльністю в навчальних закладах та формування мотивації до здорового способу життя у дітей молодшого шкільного віку залишаються актуальними і потребують наукового обґрунтування.

Охорона здоров'я в усьому світі, в тому числі і в Україні, спрямована на розвиток, охорону та зміцнення здоров'я людини. Цьому сприяє профілактичний

характер сучасної медицини, широке розповсюдження кваліфікованого безкоштовного лікування, загальна доступність медичної допомоги та розгалужена мережа лікувальних закладів (санаторіїв, профілакторіїв тощо). Особливу роль у системі охорони здоров'я відіграють фізична культура і спорт, а отже, і фізичне виховання.

Ситуація в Україні не є особливо поганою. Неможливо повністю заперечити шкідливі звички та інші практики, що перешкоджають здоровому способу життя, як на Сході, так і на Заході, хоча з певної точки зору вони ідеалізуються. Об'єктивні труднощі завжди треба долати об'єктивно. На жаль, українська система освіти орієнтована на загальне масове фізичне виховання, яке сприймається багатьма учнями як несправедливе та упереджене.

У науково-методичній літературі здоровий спосіб життя визначається як комплекс оздоровчих заходів, що забезпечують гармонійний розвиток і зміцнення здоров'я [1, 4].

Метою даного дослідження було вивчення та визначення шляхів формування здорового способу життя у дітей молодшого шкільного віку.

Результати дослідження. Науковими дослідженнями [1, 5, 6] встановлено, що стан здоров'я значною мірою залежить від способу життя людини. У зв'язку з цим у психолого-педагогічній та фаховій літературі [5, 7, 8] ведеться досить активна дискусія щодо визначення та обґрунтування способу життя, здатного максимально підвищити рівень здоров'я дітей, молоді та дорослих. Це призвело до появи терміну «здоровий спосіб життя».

Розуміння про здоровий спосіб життя можна знайти в натурфілософських побудовах лікарів школи Коса, широко відомих як Гіпократ. У працях Гіпokrата здоровий спосіб життя розглядається як своєрідна гармонія, до якої слід прагнути за допомогою різних профілактичних заходів. Гіпократ писав: «Отже, відповідно до віку, пори року, звички, країни, місцевості, будови тіла слід влаштовувати і спосіб життя так, щоб ми могли протистояти і спекам, і холодам, бо тільки таким чином досягається найкраще здоров'я».

Наукові дослідження показують, що ведення здорового способу життя безпосередньо впливає на збереження, зміцнення та відновлення здоров'я, а також опосередковано сприяє академічним успіхам, інтелектуальному та духовному розвитку особистості. Він впливає на стан організму і сприяє гармонійному розвитку людського тіла та вдосконаленому функціонуванню систем організму. Люди, які ведуть здоровий спосіб життя, з більшою ймовірністю долають психологічні та емоційні труднощі і стресові ситуації. Здоровий спосіб життя позитивно впливає на духовний вимір здоров'я, тобто ціннісні орієнтації, оптимізм, моральні та вольові якості.

Ведення здорового способу життя сьогодні широко заохочується через його значні соціальні та особисті переваги [15].

У Великій Британії громадську думку щодо переваг фізичної форми та здоров'я формує Рада по здоровому вихованню (заснована у 1968 році). Члени цієї ради разом із Спортивною радою розробили і представили кілька програм,

спрямованих на популяризацію здорового способу життя. Зокрема, широко використовуються такі програми, як «Бережи себе», «Проект здоров'я і фізичного виховання» та «Програма фізичної активності для учнів початкових класів». Вони отримали широке застосування.

Журнал Американської міжнародної спілки охорони здоров'я «Наше здоров'я» описує програми партнерства та взаємодії між спілкою та школами, установами, церквами, будинками престарілих і суспільством в цілому. Програми «Міста здорового способу життя». Програма «Місто здорового способу життя» прийнята в Бостоні (штат Массачусетс, США), Джундіаї (Бразилія), Загребі (Хорватія), Печі (Угорщина), Саут Бенді (Штат Індіана, США), Торонті (Канада) [20].

У багатьох країнах уроки здорового способу життя включені до шкільної програми. Наприклад, у США, Канаді та Японії існує предмет «Навчання здоровому способу життя», у Фінляндії – «Розвиток навичок здорового способу життя», в Австралії – «Навчання раціональному використанню дозвілля».

За даними наукових досліджень, більшість українських дітей, молоді та дорослих не дотримуються здорового способу життя, що призводить до різних захворювань [13, 15, 19].

Така ситуація зумовила прийняття важливих державних документів, спрямованих на зміцнення здоров'я населення та формування здорового способу життя.

Національна програма «Освіта» визначає пріоритетними напрямками реформування освіти забезпечення гуманного підходу до дітей у кожному навчальному закладі, належних умов для розвитку здорової людини як фізично, так і психічно, профілактику алкоголізму, наркоманії та насильства, які негативно впливають на здоров'я дітей.

Прийнято документи, що регулюють правовий статус дітей та молоді: Закон України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми», «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні», «Про освіту», Державна програма «Діти України», «Школи сприяння здоров'ю», Пліч опліч» тощо.

У сфері фізичного виховання з метою покращення здоров'я населення та формування соціальної орієнтації на здоровий спосіб життя прийнято Закон України «Про фізичну культуру і спорт», Загальнодержавну програму розвитку фізичної культури і спорту в Україні та Цільову галузеву програму «Фізичне виховання - здоров'я нації».

У літературі опубліковано декілька досліджень з питань зміцнення здоров'я дітей та формування здорового способу життя [5, 11]. З іншого боку, у сучасній медичній, психолого-педагогічній та фаховій літературі відсутні комплексні наукові дослідження щодо формування здорового способу життя дітей, які проживають на радіаційно забруднених територіях.

Досвід досліджень здорового способу життя наведене вище тлумачення «здорового способу життя» дозволяє ширше охопити досвід соціологічних досліджень у суміжних галузях. Як зазначалося вище, один з багатьох дослідницьких підходів розглядає здоров'я і благополуччя в контексті якості життя. Однак визначення поняття та складових якості життя є однією з найбільш

дискусійних тем у наукових дослідженнях; одна з концепцій якості життя була розроблена в Центрі здоров'я Університету Торонто (Канада) в рамках проекту Міністерства громадських та соціальних служб провінції Онтаріо. Ця концепція ґрунтується на визначеннях поняття «якість життя» в психології, соціології та філософії. В результаті була розроблена модель якості життя, що складається з дев'яти сфер, згрупованих у три більш загальні категорії: «особистий стан» (фізичний, психологічний і духовний стан), «навколишнє середовище» (соціальне середовище, екологічне середовище і громада) і «наявна інфраструктура» (можливості для особистого розвитку, дозвілля, роботи і зайнятості наявність можливостей). Вважається, що кожна з цих складових створює певні «можливості» для людей. Люди можуть досягти благополуччя, максимально використовуючи ці можливості. Таким чином, якість життя визначається як «ступінь, до якого люди задоволені важливими можливостями у своєму житті» [14].

Розглянувши всі аспекти парадигми здорового способу життя, необхідно відповісти на наступні питання:

- чи має людина знання про здоровий спосіб життя?
- чи є можливості отримати ці знання;
- чи знає людина, де вона може отримати необхідні або додаткові знання;
- чи є ці джерела доступними для всіх;
- чи є вони достатньо підготовленими для використання цих знань;
- порівняння власного життя з принципами здорового способу життя;
- самооцінка потреби змінити своє життя та усвідомлення необхідності цього;
- оцінка наявності об'єктивних (незалежних від особистості) можливостей для ведення здорового способу життя;
- оцінка наявності суб'єктивних (залежних від особистості) можливостей для ведення здорового способу життя;
- оцінка здатності змінити суб'єктивні можливості; що заважає зміні; чи готова людина сама здійснити зміну; які умови необхідні для здійснення зміни.

Для кожної з трьох категорій моделі якості життя, описаної вище, добре розроблені індикатори здорового способу життя:

1) Задоволеність власними даними: зовнішністю, фігурою, успішністю та виконанням службових обов'язків порівняно з іншими, своїм статусом у колективі (друзі, однодумці тощо), своїм статусом у сім'ї та своїм світосприйняттям.

2) Задоволеність соціальним середовищем: поінформованість про соціальні проблеми, сім'я, сусіди, родичі, колеги, друзі в навчальних закладах, рівень соціальної напруженості, політична ситуація, довіра до органів влади, рівень безпеки.

3) Задоволеність можливостями: рівень заробітної плати, забезпеченість житлом, споживчими товарами тривалого користування, першокласними товарами, одягом, харчуванням, транспортом, освітою, роботою, охороною здоров'я, культурними потребами, спортом, дозвіллям (наявність закладів, їхня доступність), спілкуванням, отриманням інформації, сексуальними стосунками,

громадською діяльністю.

Сучасна школа відіграє важливу роль у формуванні здорового способу життя. 80% шкільного часу присвячено розумовому розвитку і лише 20% - фізичному. Школи не завжди мають належне середовище, адекватний повітряно-тепловий режим та умови для навчання і відпочинку. Школи переповнені, без тривалих перерв і з низьким рівнем фізичної активності. Старшокласники проводять 99% свого дня в приміщенні. Як наслідок, 13-20% учнів мають погану поставу, 17% - поганий зір, 33% - часті гострі респіраторні захворювання, 37% - надлишкову вагу, 27% - підвищений кров'яний тиск.

Популяризація здорового способу життя через освіту та створення здорового освітнього середовища є одним із пріоритетів державної політики у сфері освіти. У цьому контексті перед сучасною школою постають такі виклики.

Викликом для сучасної школи є використання освітніх технологій для збереження здоров'я; дотримання викладання фізичної активності, поєднання фізичних вправ та спокою; навчання збалансованому харчуванню; перехід від авторитарного до кооперативного стилю спілкування; створення емоційно сприятливої атмосфери навчання; формування цінностей здоров'я в учнів та їхніх батьків; сприяння зміцненню здоров'я.

Сьогодні є багато шкіл, де не робиться ранкова зарядка, не дотримується режим дня, не виконуються гігієнічні вимоги, діти не завжди правильно харчуються, віддають перевагу солодощам, а не фруктам і овочам, не снідають повноцінними сніданками. У зв'язку з цим, самі учні визначають своє здоров'я як 65% задовільне і 35% незадовільне.

Базовий курс валеології знайомить з правилами загартовування організму, різними вправами, що сприяють зростанню, заходами профілактики неврозів та заходи для профілактики невропатії.

Переконати їх у необхідності розвивати вміння розслаблятися, готувати харчові раціони з урахуванням своїх індивідуальних особливостей, дотримуватися розпорядку дня і виконувати вправи для вироблення правильної постави, щоб досягти нормальної працездатності протягом дня. Всі знання, вміння та навички можна і потрібно застосовувати в повсякденному житті.

Однією зі складових здорового способу життя та його правильного формування є фізична культура. Фізичне виховання пробуджує не тільки здоров'я, але й бажання жити, рухатися, творити добро і бути частиною здорового суспільства. У процесі навчання молодь повинна розвивати навички, а також потреби здорового способу життя. Фізичне виховання - це не лише про спорт, перемоги та змагання, а й про духовне життя людини, прагнення до досконалості та способи збереження здоров'я. Нові вимоги до фізичного виховання школярів викладені в удосконаленій навчальній програмі з фізичної культури (цільова комплексна програма «Фізичне виховання - здоров'я нації»). Ця програма спрямована на формування звички до самостійних занять фізичною культурою та озброєння учнів необхідними для цього знаннями, вміннями та навичками. Це завдання здійснюється послідовно протягом усього періоду навчання в школі [17].

Використання фізичного виховання у шкільній програмі є важливою частиною системи профілактичних заходів, спрямованих на зміцнення здоров'я,

рівень якого стрімко знижується через урбанізацію, негативний вплив навколишнього середовища та стресових факторів [5]. Важливо, щоб учні усвідомлювали важливість фізичного виховання та відчували потребу в ньому. Це пов'язано з тим, що фізкультура поступово стає беззмисловою вправою, вирваною з культури, спорту, ігор, щирого спілкування та стосунків. Відтак, інтерес до фізичної активності знижується, а діти не готові переходити до самодіяльних форм організації фізкультурно-оздоровчої роботи.

Таким чином, здоровий спосіб життя - це комплекс оздоровчих заходів, які гарантують гармонійний розвиток, сприяють гарному самопочуттю та підвищенню продуктивності праці. Тому необхідно створити систему закладів, де молодь може отримати відповідні консультації щодо здоров'я та його цінності, і працювати за трьома напрямками: з батьками, з вчителями та з учнями. Подальших досліджень потребує вивчення можливих здоров'язберезувальних ефектів кожного навчального предмета та визначення ефективних форм і методів професійної підготовки, спрямованих на підготовку вчителів до створення здоров'язберезувального середовища в загальноосвітніх навчальних закладах.

Українська соціологія накопичила певний досвід у вивченні соціального самопочуття населення. В останні роки найбільш ґрунтовні напрацювання були зроблені в рамках вивчення суспільств, що трансформуються. Незважаючи на невизначеність теоретичної інтерпретації категорії «соціальне самопочуття», аналіз соціального самопочуття як реакції людей на соціальні зміни став частиною емпіричних соціологічних досліджень в Україні. Найголовніше, що соціальне самопочуття розглядається як інтегративний показник, що відображає основні сфери життєдіяльності людини, її емоційну оцінку соціальної реальності та власного становища в ній. Перелік емпіричних індикаторів умовно поділено на 11 сфер соціальної активності індивіда, кожна з яких обмежена рівною кількістю показників: сфера соціальних відносин, сфера соціального забезпечення, сфера національних відносин, суспільно-політична сфера, сфера зайнятості та праці, сфера інформації та культури, сфера розваг та культури, сфера матеріально-побутового забезпечення (перший рівень потреб), сфера матеріально-побутового забезпечення (другий рівень, матеріально-побутова сфера (другий рівень, тобто не-потреби), міжособистісна сфера, особистісна сфера (якості особистості).

Український інститут соціальних досліджень (колишній Український науково-дослідний інститут проблем молоді) є ще однією організацією, яка систематично вивчає соціальне самопочуття окремих груп: з 1986 року моніторингові дослідження становища молоді включають низку запитань щодо соціально-економічного становища, соціально-політичних орієнтацій, рівня соціальної напруженості, ціннісних орієнтацій, духовності, громадянськості, моделей поведінки соціальне забезпечення та захист, професійно-трудова діяльність, культурні потреби та їх задоволення, стан здоров'я, особливості харчування, задоволеність різними аспектами життя, планування життя, сімейно-шлюбні стосунки та інші чинники, які постійно включалися.

З урахуванням викладеного вище теоретичного підходу, конкретних завдань

Національного опитування молоді в рамках українсько-канадського проекту «Молодь за здоров'я», специфіки обстежуваних вікових груп та потенціалу методу опитування населення було розроблено систему індикаторів щодо показників та складових здорового способу життя. Опитувальник, розроблений для дітей віком 9-14 років та підлітків віком 15-22 років, був оцінений та апробований експертами за участю представників досліджуваних груп. Крім того, дослідницька група також була обмежена в кількості анкет, що пов'язано з адекватністю періоду опитування. Таким чином, розроблена методика опитування є першим досвідом дослідження здорового способу життя методом опитування населення та першим кроком у фундаментальному вивченні проблеми за допомогою соціологічних методів [8].

Відповідно до змісту фізичного здоров'я (перебіг фізіологічного функціонування організму за різних умов, таких як індивідуальні особливості анатомічної будови тіла, відпочинок, фізичне навантаження, навколишнє середовище, генетична спадковість, рівень фізичного розвитку органів і систем організму), визначено показники зросту та ваги. Показники перебігу фізіологічного функціонування організму в різних умовах, зокрема у стані спокою, під час фізичних навантажень, у навколишньому середовищі та за рівнем розвитку органів і систем організму, не можуть бути визначені за допомогою соціологічних досліджень, оскільки потребують лабораторного фізіологічного обстеження систем організму (м'язової, нервової та енергозабезпечувальної), що виконують рухові дії. Тому в якості індикаторів, які опосередковано вказують на характер реакції організму на фізичне навантаження і можуть бути об'єктивно визначені в ході опитування, були обрані показники травматизму та факту і здатності виконувати фізичні навантаження, характерні для нормальної рухової активності. Ці показники можна розглядати як індикатори готовності до фізичних навантажень, тобто непрямі індикатори фізичного здоров'я (з певними обмеженнями) [8].

Відповідно до змісту цієї сфери здоров'я (ставлення до освіти, науки, мистецтва, релігії, моралі та етики, поінформованість, духовність, самоідентифікація в житті, оцінка реалізації власних здібностей і компетенцій) були відібрані індикатори занепокоєння (або його відсутності) станом загальноприйнятих чинників духовності (релігійної, культурної, патріотичної) в суспільстві були відібрані. Показники, пов'язані з вибором видів дозвілля, відображають духовні потреби. Залученість до навчальних закладів відображена в індикаторах рівня освіти та спілкування з педагогами. Природно, що до переліку індикаторів не увійшли ті, що безпосередньо спрямовані на визначення рівня поінформованості респондентів або ступеня їхньої прихильності до загальноприйнятого етичного кодексу людства, оскільки отримати об'єктивну інформацію за такими показниками неможливо.

Показники соціального здоров'я у взаємозв'язку з економічними чинниками та взаємозв'язком між індивідом і структурними одиницями суспільства, такі як характеристика найближчого оточення та взаємовідносини в ньому, соціальний статус, соціальне самопочуття, відчуття захищеності в суспільстві, задоволеність умовами повсякденного життя, самооцінка добробуту, дохід, можливості та

структура витрат, житлові умови та можливості для відпочинку та дозвілля. Це визначалося за допомогою індикаторів. Наведений перелік добре відображає соціальне самопочуття респондентів. Саме в соціальній сфері здоров'я інструменти соціологічного дослідження дають найбільш повну картину поточної ситуації і не потребують додаткового інструментарію з арсеналу інших наук [9].

Вимірювання рівня здоров'я та ступеня поінформованості про заходи щодо його покращення. Найбільш повну картину фактичного рівня здоров'я респондентів дають результати детальних особистих оцінок стану здоров'я. Оскільки використання цього методу в соціологічному опитуванні явно неможливе, найбільш корисними показниками в цьому плані виявилися наявність або відсутність хвороб, перебіг хвороби та наявність або відсутність хронічних захворювань протягом останнього року. Ці показники дають досить повне уявлення, принаймні, про суто медичні аспекти проблеми. Природно, що для всіх респондентів, незалежно від рівня їхнього здоров'я, важливо покращувати та зміцнювати власне здоров'я. Ця можливість залежить насамперед від ступеня поінформованості про можливі заходи. Загалом, кількість і якість доступної освіти та інформації з питань здоров'я є однією з найважливіших проблем особистого та громадського здоров'я в нашій країні. Дійсно, цілеспрямована освіта та підвищення обізнаності є ключовими та необхідними передумовами для розуміння молодими людьми цінності здоров'я та здорового способу життя. Для висвітлення цього аспекту буття молоді було відібрано низку релевантних індикаторів, а деякі з них відображають також моделі можливих дій (або бездіяльності) щодо покращення власного здоров'я [10].

Індикатори здорового способу життя, можливості для його практики та засоби впливу на його формування. Фізична активність. Одним з найважливіших показників здорового способу життя є обсяг фізичної активності. Як безпосередній показник фізичної активності, що впливає на визначення здорового (або нездорового) способу життя, ми використали показники наявності, характеру та кількості фізичної активності, які дають чітке підґрунтя для розподілу респондентів за цим аспектом здорового способу життя.

Харчування. Важливою характеристикою здорового способу життя є структура (якісний склад) їжі, яку споживають щодня. Про це свідчать відповідні показники, що включають кількість спожитої їжі в довгостроковій перспективі та ступінь її корисності для організму.

Шкідливі звички. Шкідливі звички (куріння, алкоголь, наркотики та інші хімічні речовини) становлять значну частку комбінованих впливів, що визначають спосіб життя. До них належать причини відмови від куріння; вік і кількість курців; вік, кількість і якість куріння та вживання алкоголю в оточенні; вік і структурний аналіз вживання наркотиків; ступінь усвідомлення та розуміння шкоди таких звичок.

Дослідження здорового способу життя, звичайно, не можуть ігнорувати питання можливості його впровадження в сучасних умовах. Складність цього

питання, однак, полягає в тому, що питання про можливість (або неможливість) ведення здорового способу життя є дуже суб'єктивним. Навіть за відсутності певних об'єктивних умов (наприклад, комфортного житла, повноцінного харчування, достатнього доходу тощо) люди з високим рівнем обізнаності щодо здорового способу життя будуть з ентузіазмом діяти задля власного здоров'я. І навпаки, навіть за наявності достатніх об'єктивних умов, без особистої мотивації неможливо прагнути бути здоровим. Тому дуже проблематично запропонувати індикатори опитування, які б об'єктивно висвітлювали реальну можливість (або неможливість) ведення здорового способу життя. У цьому контексті опитування не містить прямих запитань про такі можливості - чи існують вони, чи ні. З іншого боку, існують певні мінімальні об'єктивні умови життя, які визначають можливість ведення здорового способу життя. Тому в анкету включено кілька індикаторів, спрямованих на опосередковане виявлення таких можливостей. До них відносяться показники добробуту сім'ї, які опосередковано характеризують можливість ведення здорового способу життя, та показники ставлення найближчого оточення до цінностей здоров'я, які також є надійними індикаторами таких можливостей, оскільки важко вести здоровий спосіб життя, якщо друзі та знайомі ставляться до нього негативно. Включають. Певне уявлення про таку можливість дають показники рівня постійного стресу та захворюваності. Люди, які хворіють або перебувають у стані постійного психічного стресу, обмежені у своїй здатності до здорової поведінки.

Ще одним непрямим індикатором здатності було пряме запитання про наявність спортивного взуття та одягу. Це пов'язано не з тим, що потенціал для занять фізкультурою і спортом залежить від наявності обладнання, а скоріше з тим, що учням потрібне достатньо модне обладнання, щоб не виглядати гірше за своїх однолітків. Тому індикатор об'єктивно відображає суб'єктивну думку респондента про те, чи здатен він займатися, а не факт наявності чи відсутності одягу та взуття для занять фізкультурою та спортом. У цьому контексті наявність відповідного обладнання опосередковано свідчить про певну поведінку або принаймні бажання займатися фізичними вправами.

Певну інформацію про суб'єктивну оцінку молодими людьми існуючих обмежень можливостей ведення здорового способу життя дають показники інтересу до занять фізичною культурою і спортом, ставлення до здорового способу життя та стану навколишнього середовища [10, 11].

Засоби, які можуть впливати на формування здорового способу життя. З огляду на необхідність впровадження політики здоров'я в освітньому середовищі, питання про засоби її реалізації є одним із головних. Індикатори дослідження мали на меті виявити найбільш впливові та ефективні інструменти та сприйняття молодими людьми їх функціонування. Індикатори щодо різних джерел інформації та їх ефективності відображають характер впливу різних джерел на формування способу життя молоді.

Таким чином, було розглянуто основні складові здоров'я та здорового способу життя. Однак вони не є рівнозначними. Не існує також концепції кількісного вимірювання «здоров'я» як комплексного інтегрованого показника. Якщо для оцінки фізичного здоров'я людини використовуються інформативні

методи, які дозволяють віднести кожну людину до одного з п'яти рівнів фізичного розвитку відповідно до віку, статі, фізичного стану, функціональних можливостей та рівня фізичної підготовленості, то методи кількісної оцінки психічного, духовного та соціального здоров'я ще не розроблені.

Формування здорового способу життя засобами фізичного виховання. Термін «фізична культура» має кілька значень. Його можна розуміти як втілення в людині, що є результатом використання матеріальних і духовних цінностей, які належать до фізичної культури в широкому розумінні, таких як знання, вміння, навички, досягнуті на основі засобів використання фізичного виховання, показники розвитку тощо [11].

У зв'язку з цим фізичне виховання школярів не слід розглядати виключно як фізичні вправи або процедуру загартовування. Поняття «фізична культура» також включає в себе широкий спектр понять, пов'язаних з навчанням, таких як правильне раціональне харчування, дотримання правил гігієни та розвиток корисних звичок. Фізичну культуру учнів можна охарактеризувати як принципи їхнього ставлення до здоров'я, розвитку і підтримки своїх фізичних можливостей. Ці принципи є основою повсякденного життя школярів, а фізичне виховання - невід'ємною частиною загальної освіти.

Завдання фізичного виховання є частиною шкільної програми. Її метою є розвиток поведінкових навичок і формування в учнів уявлення про те, що інтерес людини до свого здоров'я, фізичного розвитку і фізичної форми є не тільки її особистою справою, а й сприяє засвоєнню теоретичних знань з фізичного виховання, фізіології та гігієни. Вона включає основні положення про руховий режим, особливості занять фізичними вправами, їх значення у формуванні важливих рухових якостей у школярів, підготовці до праці та захисту Батьківщини, правила загартовування, необхідність дотримання гігієнічних вимог, а також положення про корисні та шкідливі звички [2].

Принцип всебічного і гармонійного розвитку організму передбачає забезпечення систематичного і цілеспрямованого розвитку всіх органів, систем і фізичних якостей людини.

Правильне фізичне виховання значною мірою сприяє повноцінному психічному розвитку дитини та її руховому розвитку.

Організм розвивається цілісно завдяки систематичному впливу різноманітних фізичних навантажень, у тому числі й фізичних вправ. Відомо, що в організмі налічується понад 630 м'язів і 230 суглобів. Для того, щоб вони функціонували належним чином, кожен з них повинен піддаватися інтенсивному і систематичному навантаженню. Однак кількість м'язів і суглобів, задіяних у певному русі, обмежена. Тому для оптимального фізичного розвитку потрібен комплекс різноманітних вправ, які забезпечують роботу всіх м'язів і суглобів.

Чим більше м'язів задіяно в конкретному фізичному русі, тим більше фізіологічних змін (в органах) і біохімічних змін (у клітинах) відбувається в організмі і тим більший вплив на загальний фізичний розвиток дитини [4].

Принцип оздоровчої спрямованості фізичного виховання полягає в

організації фізичного виховання і, зокрема, занять фізичними вправами таким чином, щоб вони сприяли профілактиці захворювань і зміцненню здоров'я учнів. Фізичне виховання має поєднувати роз'яснювальну і виховну роботу з різними формами практичних занять фізичними вправами. Згідно з Положенням про фізичне виховання учнів загальноосвітніх навчальних закладів, система фізичного виховання і спорту школярів включає такі взаємопов'язані форми:

- Уроки фізичної культури;
- Фізкультурно-оздоровчі заходи в класі (гімнастика до уроків, під час фізкультури на уроках, ігри та гімнастика на перервах і в позаурочний час);
- Позакласна спортивно-масова робота (заняття у фізкультурно-оздоровчих та спортивних секціях, спортивні змагання);
- Позакласні спортивні, групові заняття, фізкультурно-оздоровчі заходи за місцем проживання учнів (дитячо-юнацькі спортивні секції, туристичні організації тощо);
- Добровільні заняття фізичними вправами вдома, на шкільних чи, на спортивних майданчиках.

Систематичні заняття фізичною культурою позитивно впливають на розвиток учнів у школі та вдома, спонукають їх до дотримання правильного способу життя та гігієнічних вимог.

Урок фізичної культури є основною формою фізичного виховання учнів. Заняття з фізичної культури є обов'язковими для всіх учнів (крім тих, які за станом здоров'я віднесені до спеціальної медичної групи). Уроки повинні сприяти успішній організації позакласної та позашкільної фізкультурно-оздоровчої роботи, формуванню в учнів інтересу та звички до занять фізичними вправами в повсякденному житті. Необхідно посилити вплив уроків фізичної культури на вдосконалення інших програм фізичного виховання. Відомо, що безпосередній вплив якісного викладання на фізичний розвиток учнів є недостатнім. Наукові дослідження показують, що уроки фізкультури забезпечують в середньому лише 11% гігієнічних норм рухової активності школярів. У зв'язку з цим необхідно збагачувати і доцільно поєднувати різні форми занять фізичною культурою та фізкультурно-оздоровчі заходи [2, 3].

Особливу увагу слід приділяти роботі, спрямованій на зміцнення здоров'я вразливих і хворих учнів. З ними слід проводити спеціальні уроки лікувальної фізкультури в позаурочний час.

Орієнтація на масову участь школярів у структурованих заняттях фізичною культурою і спортом в рамках шкільної та позашкільної фізкультури значно сприятиме покращенню здоров'я, фізичної та розумової працездатності школярів.

Фізкультурні паузи на уроках сприяють підвищенню розумової та фізичної працездатності учнів.

У зв'язку з цим науковці рекомендують виділяти одну-дві хвилини фізкультхвилинки на кожному уроці, особливо починаючи з третього уроку. Перед початком заняття слід провітрити клас. Потім учні виконують різноманітні фізичні вправи під керівництвом учителя. Особлива увага приділяється вправам, які допомагають запобігти негативному впливу малорухливого способу життя на

фізичний розвиток дітей (порушення постави та деформація структур тіла) і підвищують насичення організму киснем [6].

Ігри, змагання та фізичні вправи під час тривалих канікул є важливими інструментами фізичного виховання та здоров'я в шкільному житті. Відомо, що ефективність відпочинку учнів та їхня готовність до навчання залежить від того, як вони проводять час на перервах [12].

Рекомендується, щоб під час великих перерв учні обирали фізичні вправи, які відповідають їхньому віку та здібностям.

Перерви повинні відбуватися на свіжому повітрі та взимку. Діти повинні бути фізично активними весь час, а фізичні вправи повинні бути більш інтенсивними. Усі фізкультурно-оздоровчі заходи на великих перервах слід проводити в ігровій формі, а якщо рівень фізичної підготовки учнів приблизно однаковий, то у формі змагань. На перервах учні повинні грати лише в ігри та фізичні вправи, яких вони вже навчилися.

Щоденна зарядка перед заняттями, фізкультхвилинки та активні перерви в школі допомагають покращити фізичні та розумові здібності учнів [6,12].

Позакласна фізкультурно-оздоровча та спортивна діяльність у школі. У позаурочний час у школах проводяться масштабні фізкультурно-оздоровчі та спортивні заходи. Їхні цілі полягають у тому, щоб:

- а) Ознайомити учнів зі змістом програм, що вивчаються на уроках фізичної культури;
- б) Дати можливість учням, які відстають у навчанні, виконати стандартні вимоги програми з фізичної культури та скласти державні тести;
- в) Надати можливість учням дізнатися більше про програму з фізичної культури;
- г) Організувати структуровані заняття з різних видів спорту відповідно до інтересів учнів;
- д) Організація групових спортивних змагань з різних видів спорту та туризму.

Основна мета позакласної фізкультурно-спортивної роботи - заохотити кожного учня до щоденних занять фізичними вправами на свіжому повітрі за власною ініціативою. У сучасних умовах вчителі фізкультури навчають в середньому 200-300 учнів. Щоденні колективні заняття фізичною культурою повинні бути організовані всіма педагогічними засобами.

Усі форми фізкультурно-оздоровчої та спортивної роботи, що проводяться в рамках навчальної та позанавчальної діяльності, повинні відповідати головній вимозі - всебічно сприяти щоденній добровільній участі кожного учня у фізкультурно-оздоровчій та спортивній діяльності.

Здоров'я людини також значною мірою залежить від рівня знань і практичних навичок використання цілющих сил природи (в тому числі холоду) для зміцнення здоров'я і профілактики захворювань. Для того, щоб свідомо використовувати методи загартовування організму, дітям необхідний певний рівень фізичної культури. Він формується в учнів протягом усіх шкільних років

шляхом роз'яснення, переконання та організації практичної діяльності на уроках і в позакласній роботі.

Вчителі та батьки повинні завжди підкреслювати важливу роль загартовування в профілактиці захворювань і зміцненні здоров'я дітей та заохочувати систематичне використання загартовуючих процедур.

Дані досліджень і накопичений практичний досвід показали, що ефективність загартовуючих процедур, таких як обтирання, купання, душ, водні, сонячні і повітряні ванни, дуже висока [10, 11].

Гігієна є дуже важливим засобом фізичного виховання та зміцнення здоров'я. Вона включає в себе твердий розпорядок дня. Під розпорядком дня мається на увазі суворий графік щоденних дій, розумний розподіл часу між працею і відпочинком, сном і харчуванням.

Точне виконання розпорядку дня виховує такі цінні якості, як дисциплінованість, акуратність і організованість.

Розпорядок дня учня повинен включати ранкову гімнастику та водні процедури. Також розпорядок дня повинен включати сувору послідовність і час прийому їжі, відпочинку та підготовки до сну.

З огляду на вищезазначене, формування здорового способу життя школярів повинно включати наступне.

- Підвищення інтересу учнів до фізичної активності.
- Формування в учнів знань з фізичного виховання, фізіології та гігієни, усвідомлення необхідності систематичних занять фізичною культурою.
- Забезпечити практичну підготовку учнів до самостійних занять фізичними вправами щодня в урочний і позаурочний час [6, 9, 12].

Висновок. Аналіз літературних джерел свідчить, що в останні роки проблеми збереження здоров'я, зміцнення здоров'я та профілактики найбільш поширених «шкільних» захворювань у дітей молодшого шкільного віку стали предметом фундаментальних наукових досліджень. Принцип всебічного і гармонійного розвитку організму означає забезпечення систематичного і цілеспрямованого розвитку всіх його органів і систем, а також фізичних якостей особистості. Правильне фізичне виховання значною мірою сприяє повноцінному психічному розвитку дитини та її руховому розвитку. Успішна позакласна та позашкільна фізкультурно-оздоровча робота має позитивно впливати на розвиток в учнів інтересу та звички до занять фізичними вправами у повсякденному житті. Необхідно посилити вплив викладання фізичної культури на вдосконалення інших програм з фізичного виховання. Відомо, що навіть високоякісне викладання не має достатнього прямого впливу на фізичний розвиток учнів.

Список використаних джерел

1. Баєва Т. Формування здорового способу життя в особистісно орієнтованому виховному процесі життя / Соціальнопедагогічні проблеми сучасної середньої та вищої освіти в Україні – Житомир: ЖДПУ, 2002. С. 172-173.
2. Бакіко І. Профілактика шкідливих звичок у підлітків засобами фізичної культури і спорту / *Спортивний вісник Придніпров'я. Дніпропетровськ* : ДДІФКС, 2008. №3-4. С.28-30.

3. Бермудес Д. Використання ритмічної гімнастики в системі підготовки вчителів фізичної культури / Молода спортивна наука України. Львів: НВФ «Українські технології», 2007. Вип. 11. Т.№5. С. 27-35.
4. Білик В.Г. Педагогічні аспекти фізичного виховання та спорту у формуванні ставлення до здорового способу життя дітей та підлітків / В.Г. Білик, С.А. Ігнатенко, К.В. Палієнко, В.В. Солнцева, С.В. Страшко // *Вісник Чернігівського державного педагогічного університету імені Т.Г.Шевченка*. Чернігів: ЧДПУ, 2006. Вип. 35. С. 431-434.
5. Васічкина О.В. Здоровий спосіб життя як складова життєвої компетентності учнів / *Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту*. Харків: ХДАДМ (ХХІІІ), 2007. №11. С. 221-225.
6. Волошин О.Р. Здоровий спосіб життя – через школу нового типу / *Слобожанський науково-спортивний вісник*. Харків: ХДАФК, 2007. Вип.11. С. 13-15.
7. Герасимчук А.Ю. Формування у студентів потреб до занять фізичною культурою / *Вісник Чернігівського державного педагогічного університету імені Т.Г.Шевченка*. Чернігів: ЧДПУ, 2006. Вип.. 35. С. 440-442.
8. Гіжевський В. Формування здорового способу життя серед підлітків і молоді / *Соціально-педагогічні проблеми сучасної середньої та вищої освіти в Україні*. Житомир: ЖДПУ, 2002. С. 179-182.
9. Жабокрицька О.В. Педагогічні умови виховання основ здорового способу життя підлітків у позакласній діяльності: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.07 «Теорія виховання» Кіровоградський держ. пед. ун-т імені В. Винниченка. Кіровоград 2003. С. 20
10. Корінчик Л. Виховання свідомого ставлення до збереження і зміцнення здоров'я. Соціально-педагогічні проблеми сучасної середньої та вищої освіти в Україні. Житомир: ЖДПУ, 2002. С. 189-191.
11. Лавська А. М. Формування навичок здорового способу життя учнів молодшого шкільного віку. Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. 2010. № 1 (3). С. 208-218.
12. Лисяк В.М. Урок фізичної культури як основа формування інтересу до занять фізичною культурою та спортом / *Слобожанський науково-спортивний вісник*. Харків. ХДАФК, 2007. Вип.11. С. 30-33.
13. Мазепкіна О. Негативні явища у дитячому та молодіжному середовищі / *Соціально-педагогічні проблеми сучасної середньої та вищої освіти в Україні*. Житомир: ЖДПУ, 2002. С. 182-184.
14. Правові системи НАУ: НАУ-Online. Режим доступу до сайту: <http://www.zakon.nau.ua/doc/?uid=1082.225.2&nobreak=1>
15. Свириденко С. Соціально-педагогічний аспект формування здорового способу життя. Житомир : ЖДПУ, 2002. С. 189-191.
16. Солопчук М.С. Сучасні вітчизняні та зарубіжні підходи до формування здорового способу життя школярів / *Педагогіка, психологія та медикобіологічні проблеми фізичного виховання і спорту*. ХарківДонецьк: ХДАДМ (ХХІІІ), 2006. №10.

С. 233-235.

17. Цільова комплексна програма «Фізичне виховання – здоров'я нації» : затверджено Указом Президента України від 1 вересня 1998 року №963/98 - Київ., [Б. м.:б.в.], 1998. С 48. <https://iplex360.com.ua/npa.php?code=ra2254017-98>

18. Шарапа М. Профілактика алкоголізму та наркоманії серед підлітків / *Соціально-педагогічні проблеми сучасної середньої та вищої освіти в Україні*. Житомир: ЖДПУ, 2002. С. 184-186.

19. Шеремет І. Раціональна організація дозвілля як ефективний засіб протидії алкоголізації старшокласників / *Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту*. Харків-Донецьк: ХДАДМ (ХХПІ), 2005. №22. С. 196-199.

20. Яременко О.О. Формування здорового способу життя: стратегія розвитку українського суспільства / *Державний інститут проблем сім'ї та молоді: УІСД*, 2004. С.64.

2.6. Development of Future Technology Teachers' Creativity in the Educational Process of a Higher Education Institution

РОЗВИТОК КРЕАТИВНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ТЕХНОЛОГІЙ В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Сучасні умови функціонування вищої освіти в Україні, оновлення існуючого змісту освіти, запровадження інноваційних форм, методів навчання, постійно зростаючі вимоги до рівня та якості професійної підготовки здобувачів освіти, зокрема й учителів технологій, вимагають перегляду існуючих способів здійснення освітнього процесу. Адже сьогодні висуває перед закладами вищої освіти нагальні завдання підготовки випускників нового типу: активних, мобільних, творчих, здатних діяти нешаблонно, досліджувати явища навколишньої дійсності, самостійно здійснювати пошук і підбір шляхів розв'язання актуальних питань. Модернізація освіти вимагає вирішення переліку завдань, зокрема першочерговою виступає проблема формування конкурентоспроможного фахівця, тобто «забезпечення формування інноваційної людини – людини із новим типом мислення, інноваційною культурою та здатністю до інноваційного типу діяльності» [1, С. 15].

З огляду на вищезазначене, необхідною складовою конкурентоспроможності випускників та їх успішної професійної реалізації стає креативність фахівців. Розвиток креативності здобувачів вищої освіти робить усвідомленим процес навчання, формує у них потребу в здійсненні творчої й дослідницької роботи. Такі люди у майбутньому будуть конкурентними на ринку праці, зможуть посісти почесне місце в житті, ефективно реалізуватися в професії. Окрім того слід відмітити, що наразі в Україні відчутна потреба у педагогах, які можуть творчо мислити та приймати оригінальні рішення. Важливість цієї навички полягає не лише в умінні реалізовувати методи навчання в освітньому процесі, але й у здатності новаторсько їх використовувати у змінених умовах, вміти втілювати інноваційні педагогічні технології та оригінально підходити до

розв'язання різноманітних ситуацій педагогічної дійсності з урахуванням вікових та індивідуальних особливостей учнів.

Проблема формування креативності педагогів є однією з важливих завдань у підготовці майбутніх учителів технологій. Незважаючи на значну кількість наукових досліджень і публікацій, проблема креативності майбутніх вчителів технологій залишається актуальною, оскільки досі не існує чіткої структури і розроблених теоретичних та методичних засад для її розвитку. Ця проблема пов'язана, з одного боку, з особливостями розвитку сучасного суспільства, а з іншого боку, вона відображає професійне становлення фахівця технологічної освітньої галузі, який повинен виявляти не лише компетентність в галузі педагогічної освіти, але й демонструвати творчий підхід у проектно-технологічній діяльності.

Про важливість розвитку креативності майбутніх фахівців зазначено у численних освітніх документах нашої держави – Державній національній програмі «Освіта» (Україна XXI століття), Національній доктрині розвитку освіти, Законах України «Про освіту», «Про вищу освіту», Доктрині збалансованого розвитку «Україна 2030» тощо. Зокрема, у Законі України «Про освіту» [2] метою освіти визначений всебічний розвиток людини, її талантів, інтелектуальних, творчих і фізичних здібностей. Як зазначено у «Національній доктрині розвитку освіти України у XXI столітті» [3], мета державної політики щодо розвитку освіти полягає у створенні умов для розвитку особистості і творчої самореалізації кожного громадянина України.

Що стосується освітніх документів Європейського Союзу, то важливість формування креативного випускника зазначена у таких документах: декларації Всесвітньої конференції з вищої освіти ЮНЕСКО «Вища освіта у XXI столітті: бачення та дії» (1998 р.), яка визначає креативність як інноваційний підхід в освіті; Лісабонській декларації про європейські університети (2010 р.), де відзначено, що університети Європи мають сприяти розвитку творчості, креативного мислення та інновацій; декларації Всесвітнього економічного форуму в Давосі (2017 р.), який визначив креативне мислення однією із ТОП-5 компетенцій найближчого десятиліття. Серед ТОП-10 навичок 2025 року, визначених учасниками Всесвітнього економічного форуму у Давосі (2023 р.), традиційно важливими є креативність, оригінальність та ініціатива. Дослідники проекту FINCODA пропонують розглядати креативність як один зі складників інноваційної компетентності фахівця.

Згідно з дослідженням Adobe, проведеним серед 1000 закладів освіти, 96% респондентів зазначають, що креативність є цінною навичкою для суспільства, а 78% вважають, що креативність важлива для успішного кар'єрного зростання кожного окремого фахівця. Майже 68% опитаних стверджують, що креативність є якістю, з якою людина народжується, але також їй можна навчитися, 71% респондентів вважають, що у навчальній програмі закладу вищої освіти повинен бути предмет, присвячений розвитку креативного мислення, а понад 78% здобувачів освіти висловлюють бажання бути більш креативними. Таким чином,

одним із завдань сучасної вищої освіти стає переосмислення своєї ролі у підготовці фахівців нового покоління, які мають володіти нестандартним, самостійним, креативним мисленням.

Майже сто останніх років плеяди як вітчизняних, так і зарубіжних науковців вивчають феномен креативності та розвитку творчих здібностей особистості (І. Барташнікова, М. Бердяєв, В. Бутенко, Г. Буш, Дж. Гілфорд, Д. Говорун, Ж. Годфруа, І. Зязюн, О. Кайдановська, С. Мельничук, Л. Покровщук, О. Рудницька, С. Сисоєва, М. Стась, М. Фергюсон, П. Якобсон). Попри потужну напрацьовану дослідницьку базу, дослідження феномену креативності залишаються актуальними та продовжуються в різних напрямках.

Так, у дисертаційних дослідженнях останніх років (А. Бойчук, Т. Габрель, Т. Гуменюк, Ю. Криворучко, Н. Кучинов, З. Макар, Т. Носяченко, Л. Саприкін, Г. Соцько, Л. Томіліна, В. Черноус, С. Шандрук, О. Швець, А. Шевченко, М. Якимчук, Л. Якубов) вивчалися окремі аспекти проблеми розвитку креативності у контексті проблем творчості, творчого мислення, розвитку творчих здібностей особистості, обдарованості. Українські (О. Антонова, С. Бурчак, Н. Волошина, І. Волощук, С. Гончаренко, В. Дружинін, О. Дубасенюк, І. Калошина, О. Киричук, Н. Кічук, Г. Костюк, О. Кочерга, В. Мельник, В. Моляко, М. Мусійчук, Г. Пономарьова, Л. Петриченко, І. Полякова, В. Роменець, О. Рудницька, Г. Семьонова, Л. Сліпчишин, А. Харківська, М. Холодна) та закордонні (Ф. Вернон, Дж. Гілфорд, Е. Торранс, К. Дункер, М. Вейтгеймер, А. Маслоу, В. Келлер) науковці дослідили природу креативності здобувачів освіти, встановили критерії й показники їхнього розвитку, вивчили методи та прийоми формування. Так, О. Антонова, С. Бурчак, Г. Пономарьова, Л. Петриченко, І. Полякова, А. Харківська досліджували креативність майбутнього вчителя в загальній теорії творчості; Н. Кічук провела методологічний та змістовий аналіз творчої особистості педагога; М. Мусійчук визначила педагогічні умови ефективності розвитку творчих здібностей майбутніх учителів, а Г. Семьонова – педагогічні умови розвитку творчих здібностей майбутніх учителів на основі особистісно орієнтованого підходу.

Проблема креативності має загальнонауковий інтерес та знаходиться в полі зору багатьох наук: філософії, психології, педагогіки тощо, а тому існують різні підходи до визначення термінів «креативність», «творчість», «творчі здібності», «обдарованість». Так, філософія трактує креативність як вищу форму творчості, що властива всім рівням ієрархії буття та сприяє самозбереженню та відтворенню суцього за допомогою якісних трансформацій їх структур. В історії філософії до суб'єктів креативності і творчості відносили Бога (Платон, Р. Гегель); природу (Епікур, Б. Спіноза); людину (К. Гельвецій, К. Маркс). Останніми десятиліттями проблема творчості розглядається в контексті ідеї «глобальної креативності».

Довгий час трактування креативності розглядалося як синонім творчості та пов'язувалося з особливостями творчого процесу, а відмежування цього поняття та його поширення у науковій спільноті відбулося лише у ХХ столітті завдяки працям Дж. Гілфорда, який почав використовувати даний термін з метою позначення високого інтелектуального рівня людини, яка здатна раціонально та ефективно вирішувати проблеми, часто вдається до дій на підставі інтуїції та

високо цінує ірраціональність у собі та інших [4]. Основними ознаками креативності Дж. Гілфорд визначив наступні здатності: формулювати проблеми, генерувати велику кількість ідей, реагувати на подразники нестандартним чином, удосконалювати сприйняття об'єкта, додаючи конкретні деталі, вирішувати проблеми через використання аналітично-синтетичних операцій [4].

У словнику іншомовних слів знаходимо, що термін «креативність» походить від англ. create (творити) та означає «творчу спрямованість людини, готовність до формулювання, прийняття і створення принципово нових ідей та рішень, що відрізняються від традиційних або загальноприйнятих» [5]. У сучасному тлумачному психологічному словнику термін креативність (від лат. creatura – створення) тлумачиться як «здатність породжувати незвичайні ідеї, відхилитися від традиційних схем мислення, швидко вирішувати проблемні ситуації» [6]. Словник термінів і понять сучасної освіти трактує креативність як «характерну рису творчої особистості, що виявляється в зміні універсуму культури, здатності здійснювати щось нове: знаходити нове рішення проблеми, новий метод та інструмент, створювати новий художній продукт» [7].

Здійснимо аналіз понять «креативність» і «творчість» з метою визначення відмінностей між ними. Більшість дослідників пов'язують креативність з творчими здібностями і можливостями людини. Разом із тим, інші науковці наводять певні відмінності цих явищ. Так, вони зазначають, що творчий процес залежить від натхнення автора, його здібностей, а основою креативності є практичний, матеріальний елемент, розуміння для чого щось створюється, для кого це створюється, і що власне створюється [8]. Творчість – це натхнення автора, його здатності, що не прив'язані до часу та не піддаються контролю, це процес, який може і не мати кінцевого результату, а креативність завжди його має. Крім того, креативний процес завжди обмежений по термінах і достатньо технологічний.

Аналіз трактувань терміну «креативність» українськими дослідниками доводить, що неможливо надати єдиного визначення цього явища. Однак їх можна систематизувати за певними групами, а саме: 1) здатність до творчості, відмова від стереотипного мислення, наявність певного рівня творчих здібностей і можливостей особистості; 2) здатність осмислювати та розуміти нове, без страху відійти від звичного; 3) здатність до генерування ідей та вміння доводити їх до конкретного практичного результату; 4) як найвищий рівень інтелектуальних можливостей особистості; 5) як не вроджена риса особистості, а цілісний процес, що вимагає постійного розвитку [9].

Ми погоджуємося з думкою С. Бурчака та розглядаємо креативність як інтегративну сукупність якостей особистості, які спонукають її до творчої діяльності та проявляються в різних сферах активності і розглядаються як відносно незалежний фактор обдарованості та як умова самореалізації особистості. Креативність – це здатність генерувати нові, оригінальні ідеї, вона є творчою здібністю та необхідною мотиваційною основою творчості [9].

Розглянемо природу творчих здібностей людини, адже вони лежать в основі

креативності особистості. У Великому тлумачному словнику сучасної української мови поняття «здібності» визначено таким чином: 1) природні нахили до чогонебудь; 2) властивості, особливості, що виявляються в умінні робити щось, здійснювати щогонебудь [10]. У психології є умовний поділ здібностей на загальні, спеціальні та специфічні. На наш погляд, творчі здібності мають бути віднесені до групи спеціальних, адже це властивості окремих психічних функціональних систем, що детермінують продуктивність певних видів активності (математичні, музичні, лінгвістичні тощо). У свою чергу, креативність передбачає наявність у людини творчих здібностей, чому присвячена велика кількість досліджень. Але наразі не визначений єдиний комплекс показників, що відображають поняття «творчі здібності». У психологічній енциклопедії творчі здібності визначені як індивідуальноособливі поєднання якостей та властивостей людини, які виражаються у творчому стилі діяльності та вирізняються наявністю новизни, оригінальності в процесі діяльності та в її результаті [11, С. 372].

Проведений нами аналіз літературних джерел показав, що дослідники по-різному тлумачать поняття творчих здібностей. С. Баган, Е. Зверева, Т. Москалець, Т. Равлюк розглядають їх як синтез властивостей особистості, що характеризуються певним ступенем відповідності якомусь виду творчої діяльності та вимогам до неї, а також зумовлюють результативність цієї діяльності [12]. В. Рогозіна зазначає, що творчі здібності виступають особливим різновидом розумових здібностей, що виявляються в умінні породжувати мисленнєву діяльність поза межами вимог, в умінні відхилитись від усталених норм у процесі мислення, генерувати оригінальні ідеї, знаходити способи їх вирішення на практиці. І. Дубровіна визначає творчі здібності як здатності, завдяки яким людина створює щось нове, оригінальне. В. Крутецький пов'язує творчі здібності зі створенням нового, знаходженням нових способів виконання діяльності. М. Лейтес відзначає здібності як індивідуально-психологічні особливості особистості, що мають безпосереднє відношення до успішного виконання діяльності та не зводяться до наявних у людини знань, умінь чи навичок, але сприяють більш швидкому і легкому їх засвоєнню. З визначення М. Лейтеса випливає важливий висновок: формування творчих здібностей особистості відбувається тільки шляхом включення у відповідну інноваційну та творчу діяльність, а рівень їх розвитку можна виявити й оцінити, спираючись на результати конкретної діяльності, зокрема навчальної.

Нам імпонує визначення творчих здібностей Л. Шпак як органічної єдності високого рівня знань людини з її природними задатками, індивідуальними особливостями, які розвиваються або удосконалюються під час творчої спеціально організованої діяльності, що спрямована на вияв особливостей кожної особистості, на задоволення естетичних, духовних, моральних потреб людини та суспільства.

Таким чином, за результатом аналізу наукової літератури можемо зазначити, що наразі існують три основні підходи до проблеми творчих здібностей, а саме:

1) творчих здібностей не існує. Інтелектуальна обдарованість виступає як необхідна, але недостатня умова творчої активності особистості. Головну роль у детермінації творчої поведінки особистості відіграють мотивація, цінності,

індивідуальні риси (А. Танненбаум, А. Олох, А. Маслоу та інші). До основних рис творчої особистості ці дослідники відносять когнітивну обдарованість, чутливість до проблем, незалежність у невизначених та складних ситуаціях;

2) творчі здібності є самостійним фактором, незалежним від інтелекту (Дж. Гілфорд, К. Тейлор, Г. Грубер). Найбільш розвиненою концепцією творчих здібностей за даним підходом є «теорія інтелектуального порогу» Е. Торренса, який зазначав, що якщо коефіцієнт інтелекту нижче 115-120, то інтелект та креативність утворюють єдиний фактор, а при показниках інтелекту вище 120 здатність до творчості стає незалежною величиною, тобто не існує креативних людей з низьким інтелектом, але є інтелектуали з низькою креативністю;

3) високий рівень розвитку інтелекту передбачає високий рівень творчих здібностей та навпаки, а творчого процесу як специфічної форми психічної активності немає. Цю думку поділяють майже всі фахівці у сфері інтелекту (Д. Векслер, Р. Уайсберг, Р. Айзенк, Л. Термен, Р. Стернберг та інші). Зокрема, С. Семеріков й І. Теплицький, досліджуючи питання взаємовідносин творчого мислення й інтелекту, прийшли до висновку, що наявність високого рівню інтелекту в особистості не гарантує її творчих досягнень, тобто людина може бути інтелектуалом, проте не стане творцем [13].

Щодо структури творчих здібностей, то спираючись на наукові доробки Г. Альтшуллера, Л. Виготського, А. Петровського, Є. Фатеева можемо зазначити, що серед компонентів творчих здібностей є творче мислення й творча уява. Г. Іванова виокремлює в творчих здібностях такі компоненти: 1) пов'язані з мотивацією, представлені нахилами й інтересами; 2) пов'язані з темпераментом, що виявляються через емоційність; 3) подані розумовими здібностями особистості. В. Моляко, поділяючи погляди попереднього автора щодо компонентів творчих здібностей, додає до їхньої структури самооцінку та здатність до саморегуляції [14]. Науковиця Н. Комісаренко, окрім творчого мислення й уяви, до структури творчих здібностей здобувачів освіти відносить точність рухів і розвинену пам'ять, а В. Кліменко важливою складовою цих здібностей називає психомоторику, зауважуючи, що рухи, дії, думки та енергопотенціал мають працювати в єдності.

Одним із сучасних і найбільш відомих підходів до розвитку творчих здібностей особистості слід відмітити концепцію творчості (творчого потенціалу) В. Моляко, Дж. Рензулі та ін. Під творчим потенціалом науковці розуміють ресурс творчих можливостей особистості та зазначають, що потенційно усі діти є творчими, для розвитку їх творчих здібностей необхідно застосовувати універсальні схеми. Ці схеми за сутністю – моделі розвитку, що містять аналіз творчих здібностей без відриву від розвитку творчого потенціалу [14].

У загальній моделі розвитку творчих здібностей та обдарованості В. Моляко поділяє творчі здібності на творчі й виконавські, що відображає відмінності творчого і консервативного типів особистості (рис. 1).

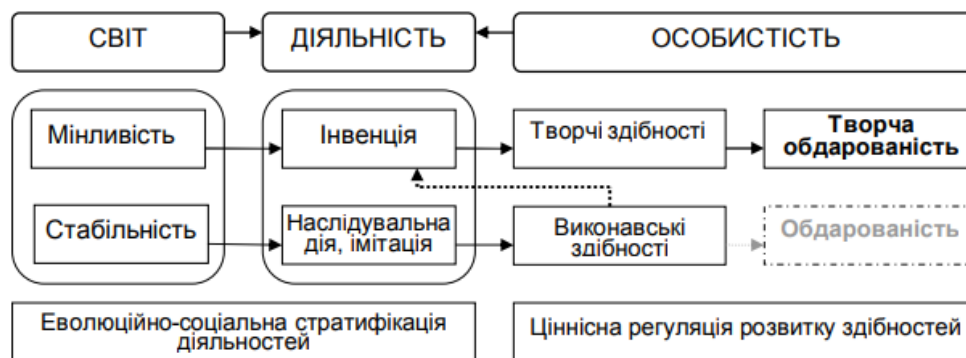

Рис. 1. Загальна модель розвитку творчих здібностей та обдарованості

Згідно наведеної моделі, початкове засвоєння особистістю суспільного досвіду (у дитинстві) відбувається у процесі виконання імітації та інвенції. Інвенція (від лат. вигадка, винахід) з'являється тоді, коли точно відтворити показану дорослим дію дитина ще не в змозі, тому вона здійснюється з певним відхиленням від побаченого зразка. З точки зору психології, інвенції є механізмом розвитку творчої діяльності, адже саме творча людина фіксує інвенції, що стаються в процесі діяльності, накопичує цей досвід, здійснює оперування ними в мисленні. Натомість нетворча людина відкидає інвенції, бо сприймає їх неправильними діями чи напрямками думки. Зазвичай на початку, оволодіваючи певною діяльністю, в особистості розвиваються виконавські здібності, а після засвоєння механізму тієї чи іншої діяльності виникають інвенції, котрі створюють передумови для розвитку творчих здібностей. Таким чином, творчі здібності є своєрідною надбудовою над здібностями виконавськими. Результатом розвитку творчих здібностей є виникнення творчої обдарованості [15].

Щоб зрозуміти логіку розвитку творчих здібностей здобувачів освіти, розглянемо цикли творчого процесу за В. Моляко. Як показали психологічні дослідження науковця, структура творчої діяльності як процесу є типовою для будь-якого виду творчості. На прикладі технічної творчості він розглядав загальний процес творчості як три взаємозалежні цикли, по завершенню яких має прийматися відповідне рішення, а саме:

1) еталонування, яке передбачає розуміння й оцінювання умов завдання і завершується тим, що суб'єкт починає здійснювати пошук або відмовляється від розв'язування проблеми. При цьому особа здійснює оцінювання самого завдання й своїх можливостей для його вирішення. Еталонування постає як процес порівняння, що триває у часі й має свої мікростадії розвитку та закономірності;

2) проєктування, яке передбачає складання проєкту майбутньої конструкції, а саме: формулювання гіпотези, задуму майбутньої конструкції. В структурі даного циклу наявні дві основні мікростадії: 1) виникнення орієнтирів-способів, що тісно узгоджується з циклом розуміння; 2) розвиток орієнтирів-образів, створення провідних образів, що завершується ухваленням рішення щодо пошуку в певному напрямку. Цикл завершується ухваленням рішення про відповідність проєкту конструкції вимогам висунутого завдання;

3) ескізування, що передбачає формулювання попередніх висновків у

вигляді прогнозування результату. Здобувач освіти вже має уявлення про об'єкт, що розробляється відповідно до вимог завдання. Таке уявлення виглядає як конкретний зоровий образ, який закріплюють у формі малюнка, ескізу. Цикл завершується ухваленням рішення про ескізне подання проєкту і може співпадати з попереднім етапом, з'являтися раніше або лише після тривалого пошуку і мати вигляд графічного подання об'єкта розробки [15].

Особливість розвитку творчих здібностей проявляється ще в тому, що творчості не можна навчити, можна лише створити умови для активізації у здобувачів освіти творчих імпульсів. Як говорить Л. Фергюсон – «творчі здібності не створюються, а вивільняються». З висновків дослідження С. Семерікова, І. Теплицького [13] можна зазначити, що розвиток творчих здібностей особистості відбувається у діяльності, а Н. Ветлугіна, Л. Виготський, В. Давидов, О. Запорожець, В. Кудрявцев, О. Кульчицька, В. Суботський та ін. довели, що творчі здібності розвиваються під час спеціально організованого навчання, коли здобувачі освіти оволодівають різними суспільно виробленими способами і засобами діяльності [16]. З точки зору дослідників, творчі здібності формуються тоді, коли немає зразка, що чітко визначає поведінку здобувача освіти, але є позитивний, гарний приклад творчої особистості в родині або найближчому оточенні й створюються умови для його наслідування, оскільки творча поведінка підкріплюється різними виховними засобами [17].

З метою з'ясування сучасного стану проблеми розвитку креативності майбутніх учителів технологій та ставлення викладачів фахових дисциплін до розвитку творчих здібностей особистості нами було проведено опитування. В анкетуванні брало участь 43 здобувача освіти та 15 викладачів фахових дисциплін. Обробку анкет було проведено за допомогою розрахунку відсотку обраних відповідей по кожному запитанню у вигляді пропорції. Після обробки анкети для студентів нами було отримано такі результати.

90 % майбутніх учителів технологій відзначили, що сучасному випускнику закладу вищої освіти необхідно бути креативним і мати творчі здібності, причому 69 % вважають, що найбільше можливостей для цього мають фахові дисципліни, а 35 % – позанавчальні заходи. 44 % опитаних здобувачів освіти однозначно хочуть, щоб у них була розвинена креативність, а 30 % зазначили, що творчі здібності потрібні, але і без них можна обійтися. Натомість 9 % респондентів вважають, що творчі здібності їм не потрібні, а 17 % опитаних здобувачів освіти не визначилися зі своєю позицією стосовно даного питання (рис.2).

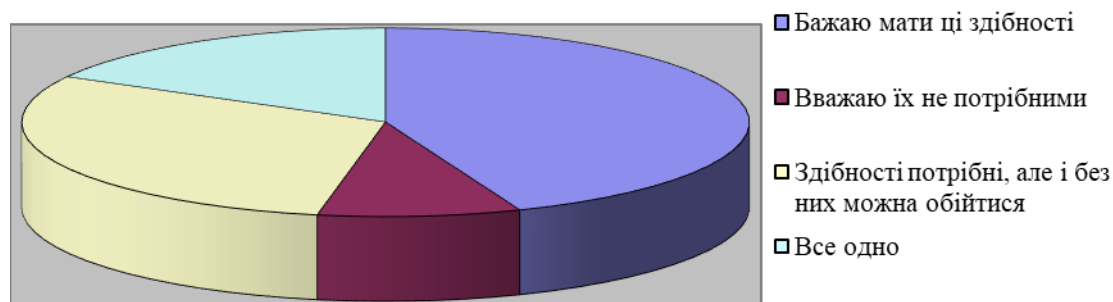

Рис. 2. Відповіді респондентів на запитання анкети «Яке Ваше ставлення до креативності особистості?»

35 % майбутніх учителів технологій вважають, що під час навчання викладачами приділяється достатньо уваги для розвитку їх креативності, а 44 % зазначили, що хотілося б більше займатися творчою діяльністю на заняттях. На запитання «Чи допомагатимуть творчі здібності у Вашому майбутньому самостійному житті?» було отримано такі відповіді: «однозначно так» – 33 %, «однозначно ні» – 5 %, «час від часу» – 29 %, «не можу дати відповідь» – 33 % (рис.3).

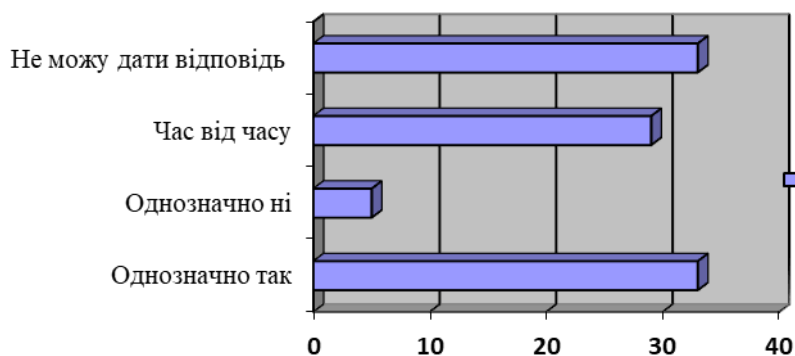

Рис. 3. Відповіді респондентів на запитання анкети «Чи допомагатимуть творчі здібності у Вашому майбутньому самостійному житті?»

Таким чином, більше 60 % здобувачів освіти вважають, що сучасному вчителю технологій обов'язково треба бути креативним і бажають, щоб творчі здібності були у них сформовані під час навчання. Більше третини студентів висловились, що творчі здібності однозначно допомагатимуть у майбутньому самостійному житті. Близько половини респондентів зазначили, що креативність формується на заняттях з фахових дисциплін. Водночас майже 44 % опитаних

підкреслили, що їм недостатньо застосовуваних на заняттях прийомів, які б допомагали розвитку креативності. Такі результати підтверджують актуальність нашого дослідження і звертають увагу на потребу в розробці методичних рекомендацій, які сприяли б розвитку креативності майбутніх учителів технологій.

Що стосується результатів опитування педагогів, то майже 88% опитаних викладачів фахових дисциплін вважають, що сучасному вчителю технологій обов'язково треба бути креативним, а 95 % респондентів підтвердили, що вони мають розвивати творчі здібності здобувачів освіти в освітньому процесі (рис.4).

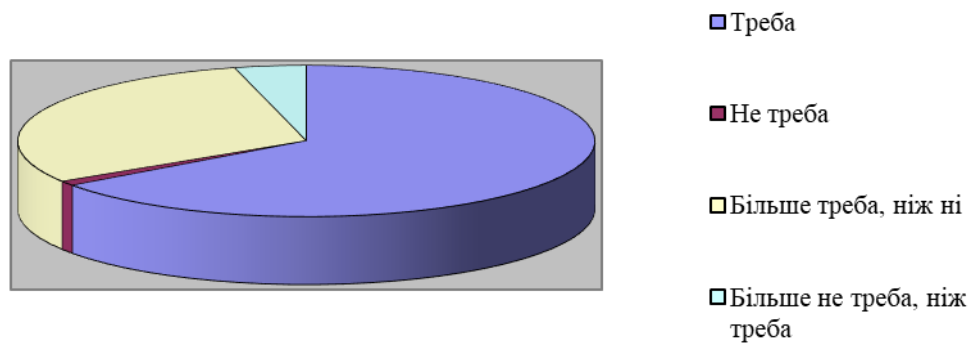

Рис. 4. Відповіді респондентів на запитання «Як Ви вважаєте, чи треба розвивати творчі здібності у майбутніх учителів технологій?»

На думку викладачів, найкращі можливості для розвитку креативності майбутніх учителів технологій мають фахові дисципліни, зокрема ті, на яких передбачена проектно-технологічна діяльність здобувачів освіти. Загалом 73 % респондентів відзначили, що викладачі їхнього закладу освіти достатньо уваги приділяють розвитку творчих здібностей здобувачів освіти. Серед проблем, з якими стикаються викладачі у процесі розвитку креативності студентів, респонденти відзначили наступне: не вистачає часу для розвитку креативності – 31 %, на попередніх етапах навчання творчі здібності розвивалися недостатньо – 5 %, у здобувачів освіти не вистачає бажання саморозвиватися – 29 %, недостатня матеріально-технічна база – 35 %. На думку 70 % викладачів, спеціально розроблені методичні рекомендації можуть допомогти у розвитку креативності здобувачів освіти, а 96 % опитаних використовували б їх в освітньому процесі.

Таким чином, майже 80 % опитаних викладачів вважають, що у сучасного вчителя технологій обов'язково має бути розвинена креативність, а найкращі можливості для цього мають фахові дисципліни, на яких відбувається проектно-технологічна діяльність здобувачів освіти. 73 % респондентів вказали, що уваги для розвитку креативності здобувачів освіти в їхньому закладі освіти приділяється достатньо. На думку майже 70 % викладачів спеціально розроблені методичні рекомендації можуть допомогти у розвитку креативності здобувачів освіти, а 96 % респондентів готові до їх використання в освітньому процесі.

Отже, розвиток креативних здібностей здобувачів вищої освіти – це завдання викладача, реалізація якого полягає в управлінні процесами творчого пошуку,

створенні ситуацій, які сприяють творчій активності та направленості студента, а також розвитку його уяви, асоціативного мислення, здатності розуміти закономірності наукової дійсності, прагнення постійно вдосконалюватися та розв'язувати все більш складні творчі завдання. Ключовими аспектами формування креативності здобувачів освіти є наступні:

1) виявлення творчих здібностей студентів, визнання унікальності кожного з них, врахування індивідуальних та вікових особливостей, акцент на творчому потенціалі кожного студента;

2) забезпечення сприятливого, стимулюючого освітнього середовища, атмосфери взаєморозуміння та підтримки, толерантного та доброзичливого ставлення до студентів, де вони зможуть відчувати відкритість та свободу у висловлюванні своїх ідей;

3) визнання важливості та стимулювання розвитку творчих навичок;

4) використання завдань для пробудження інтересу та розвитку допитливості, мислення, фантазії, уяви, активного мислення, творчих здібностей здобувачів освіти;

5) застосування новітніх підходів та освітніх технологій для підтримки та розвитку творчого мислення студентів, зокрема створення проблемних, нестандартних ситуацій, стимулюючих завдань, використання інтерактивних методів, сприяння груповій співпраці та використання інноваційних підходів, тощо;

6) сприяння пошуково-дослідницькій роботі, стимулювання студентів бути ініціативними та самостійними у вираженні своїх творчих ідей;

7) створення структурованого плану роботи, який дозволяє планувати, систематизувати та вдосконалювати робочі процеси.

О. Грушко, здійснивши власне дослідження, називає педагогічні умови, за яких можливо результативно розвивати креативність здобувачів вищої освіти під час цілеспрямованої взаємодії з образами уяви:

1) особистіснозорієнтована взаємодія викладача і студентів, коли відбувається стимулювання розвитку творчих здібностей;

2) використання підібраних технологій, спрямованих забезпечити самостійну активність здобувачів освіти під час творчої діяльності;

3) системність творчої взаємодії роботи зі студентами в умовах розвивального освітнього середовища.

Одними із найефективніших інструментів для досягнення цілей розвитку креативності майбутніх учителів технологій є інноваційні технології навчання, які забезпечують позитивну мотивацію студентів до здобуття знань, активізують їх інтелектуальні та вольові функції, створюють ситуації успіху та сприятливі умови для повноцінної творчої реалізації. У педагогічній інтерпретації «інновація» означає нововведення, що поліпшує хід і результати освітнього процесу. Інноваційні технології – це набір методів та засобів поетапної реалізації нововведень, що охоплює весь процес навчання та забезпечує високий рівень організації освітнього процесу.

Останнім часом у педагогічній літературі термін «інноваційні технології» ототожнюється з «сучасними технологіями навчання». Дійсно, сучасне заняття без

інноваційних методів – це заняття учорашнього дня, яке повною мірою не може забезпечити якість навчання, високий професійний рівень підготовки майбутніх педагогів, розвиток їхнього творчого потенціалу. Запровадження інноваційних технологій навчання у процес підготовки майбутніх учителів технологій має ще одне, дуже важливе значення, оскільки навчаючись за інноваційними технологіями, студенти у своїй майбутній професійній діяльності будуть створювати подібні інноваційні освітні середовища, сприятливі для розвитку креативності учнів, у тих закладах освіти, куди вони прийдуть працювати у якості молодих фахівців.

Серед інноваційних технологій, які забезпечують розвиток креативності майбутніх учителів технологій, слід відзначити ідеї інтерактивного навчання (запропоновані О. Пометун та Л. Пироженко), проєктні технології (розроблені К. Бахановим, В. Гузєєвим, І. Єрмаковим, О. Пехотою, О. Коберником), особистісно орієнтованого навчання (запропонованого О. Савченком та С. Подмазіним), проблемного навчання (Дж. Дьюї, Дж. Брунер, В. Оконь, Ч. Купісевич, М. Данилов, В. Єсіпов, М. Махмутов, О. Матюшкін, Т. Кудрявцев, І. Лернер та ін.).

Так, інтерактивне («взаємодія») навчання – це така форма організації навчально-пізнавальної активності здобувачів освіти, за якої створюються умови, сприятливі для формування різних компетентностей, розвитку творчих здібностей, виховання якостей особистості. Учасники освітнього процесу – рівноправні суб'єкти навчання, які взаємодіють між собою та з викладачем. Під час інтерактивного навчання може відбуватися моделювання життєвих ситуацій, використовуватися рольові ігри, проводиться спільний пошук розв'язання проблем. Правила організації освітнього процесу з використанням технології інтерактивного навчання: 1) виконувати завдання повинні всі здобувачі освіти; 2) має відбуватися заохочення активності; 3) здобувачі освіти самостійно створюють правила організації роботи, розробляють послідовність дій тощо. Отже, інтерактивне навчання – це спеціальна форма організації пізнавальної діяльності, яка має за мету створити такі умови навчання, за яких кожен майбутній учитель технологій відчуває свою успішність, інтелектуальну спроможність, що робить процес навчання продуктивним і творчим. Педагог при цьому виступає в ролі організатора, лідера групи.

Метод проєктів – це спосіб організації освітнього процесу, коли здобувачі освіти засвоюють знання у процесі планування й послідовного виконання завдань. Проєктні технології спрямовані на стимулювання інтересу студентів до нових знань, на саморозвиток через самостійне розв'язання проблем, використання отриманих знань у конкретній практичній діяльності, результатом якої є проєкт. Проєкт (від лат. *proect* - «кинутий уперед задум») – це сукупність певних дій, документів, попередніх текстів, задум чи план створення матеріального об'єкта, процесу чи явища в поєднанні зі способами його досягнення. Проєктна технологія спрямована на свободу творчості майбутніх учителів технологій. Вона активізує їхню уяву, пізнавальну активність,

винахідливість, розширює світогляд, викликає позитивні емоції. Проектування як творча, інноваційна діяльність, завжди націлена на створення якісно нового продукту, що має суттєве значення або для людини, або для суспільства, тому проекти, що розробляють студенти, обов'язково повинні мати творче спрямування та бути суспільно корисними [18].

Особистісно орієнтоване навчання передбачає, що метою освітньої діяльності педагога є не система знань, умінь і навичок студентів, а набір компетентностей в інтелектуальній, комунікаційній, інформаційній, творчій, професійній та інших сферах. Основу особистісно-орієнтованого навчання майбутнього вчителя технологій становить індивідуальний навчальний план із предмета. Планування дозволяє здобувачу освіти визначити мету навчання, контролювати свій рівень навчальних досягнень, формувати почуття відповідальності за прогнозований результат. На початкових етапах розвитку творчих здібностей викладачу доцільно використовувати диференціацію в процесі навчання, що дасть можливість у відповідний момент скерувати індивідуальне зростання майбутнього вчителя технологій. Важливою та обов'язковою також має стати самооцінка студента як одного із компонентів діяльності, що виступає рефлексією процесу виконання творчих завдань [19].

Проблемне навчання передбачає засвоєння навчального матеріалу шляхом самостійного розв'язання здобувачами освіти проблем, які ставлять перед ними педагоги. Елементи проблемного навчання у вищій освіті можна застосовувати практично на всіх навчальних предметах, на кожному етапі навчального заняття. При цьому слід враховувати, що можливість використання проблемності в освітньому процесі пов'язана з рівнем підготовленості студентів, їхніми вміннями порівнювати предмети, явища, аналізувати їх та узагальнювати. З огляду на положення теорії проблемного навчання слід зауважити, що для ефективної організації творчого процесу майбутніх учителів технологій доцільно забезпечити оптимальне співвідношення між наявним навчальним матеріалом та інформацією, яка необхідна для вирішення висунутого питання (наявної інформації має бути дещо менше, ніж потрібно, але не замало, щоб не зник інтерес до проблеми), а також відповідну емоційну атмосферу на занятті за рахунок виклику інтересу до навчання, виразного викладання, різноманітного заохочення будь-яких спроб самостійного вирішення завдань різної складності.

Отже, розвиток креативності майбутніх учителів технологій – це тривалий процес, він вимагає суттєвих зусиль як від викладача, так і від здобувачів освіти. Велике значення в цьому процесі має стимулювання творчої діяльності студентів. Тому варто створювати на заняттях «ситуації успіху». Їх сутність полягає в підтримці, виявленні поваги до кожної особистості, залученні до творчого процесу. Виокремлюють такі прийоми для створення «ситуацій успіху»:

- «лінія обрїю» – коли викладач схвалює, «підхоплює» початковий успіх здобувача освіти, пропонує йому виконати завдання на більш складному рівні, ніби віддаляючи лінію обрїю;

- «авансування» – коли викладач попередньо індивідуально зі здобувачем освіти виконує певне складне завдання, а потім під час заняття видає схоже завдання, яке студент виконує самостійно, внаслідок чого відчуває успіх;

- «радість групи» - коли відбувається навіювання здобувачеві освіти віри в себе, причому одногрупники хвалять його, позитивно відгукуючись про досягнення.

А. Давиденко, здійснивши аналіз праць українських та зарубіжних психологів і педагогів, підібрав прийоми і методи, які доцільно використовувати в освітній діяльності для розвитку креативності здобувачів вищої освіти, зокрема й майбутніх учителів технологій. Зокрема, це методи аналогій, асоціацій, проб і помилок, прийоми психологічної активізації творчої діяльності, мозковий штурм, синектика, метод фокальних об'єктів, різні алгоритми розв'язання творчих задач тощо.

Одним зі способів розвитку креативності майбутніх фахівців за В. Моляко можуть виступати ускладнюючі умови, які моделюють реальну виробничу обстановку. Вони являють собою систему спеціальних методів - часових обмежень, раптових заборон, швидкісного ескізування, нових варіантів, недостачі інформації, інформаційної перенасиченості, абсурду, ситуативної драматизації тощо [14].

Так, метод часових обмежень полягає у врахуванні вагомого впливу часу на розумову й творчу діяльність особистості. Згідно з результатами досліджень, суб'єкт, не обмежений у часі, може знайти кілька варіантів розв'язання завдання, здатний детально продумати свої дії, властивості й структуру об'єктів, які розробляє. Натомість за наявності обмеження в часі розв'язання питання спрощується, використовується шаблонний варіант вирішення проблеми.

Під час використання методу раптових заборон студенту на якомусь етапі проектування забороняється застосовувати певні механізми. Цей метод руйнує штампи, позбавляє можливості використовувати напрацьовані способи діяльності, побудов, креслень та сприяє формуванню вміння змінювати процес своєї діяльності, зважаючи на конкретні обставини.

Метод швидкісного ескізування дозволяє діагностувати особливості розумової діяльності особистості. Застосування цього методу передбачає графічне зображення здобувачем освіти того, що він уявляє подумки в якийсь момент часу. Один із варіантів застосування методу - безупинне малювання процесу міркування - наприклад, зображення всіх конструкцій об'єкта проектування, які спадають на думку.

Метод нових варіантів передбачає вирішення висунутого завдання іншим чином, нестандартно, знаходячи нові варіанти рішення. Така вимога завжди спонукає до додаткової активізації діяльності, до творчого пошуку. Цей метод можна використовувати на будь-якому етапі навчальної діяльності майбутніх учителів технологій.

Метод недостачі інформації варто використовувати за потреби особливої активізації навчальної та творчої діяльності на початкових етапах вирішення питання. Тут початкова умова завдання подається зі значною недостачею інформації, необхідної для початку вирішення питання. Однією з модифікацій цього методу є використання вихідної умови, яка має різні форми подання.

Метод інформаційної перенасиченості передбачає свідоме включення зайвих відомостей до вихідної умови завдання. Різновидом є метод – підказка, яка надається усно і повинна містити зайву інформацію, що лише відволікає від суті діяльності.

Використовуючи метод абсурду, здобувачам освіти спеціально пропонують таке завдання, яке неможливо вирішити. Типовим прикладом абсурдного завдання для майбутніх учителів технологій є «побудуйте вічний двигун». Викладач також може пропонувати студентам відносно абсурдні завдання, наприклад – сконструюйте пристрій, який можливо використати не за призначенням. Цей метод сприяє боротьбі з усталеними мисленневими штампами, а вирішення кожного завдання сприяє переходу до наступного рівня творчості.

Згідно з методом ситуативної драматизації, спираючись на конкретний педагогічний задум і процес розв'язання завдання, до ходу його вирішення вводяться певні зміни, спрямовані на ускладнення діяльності здобувачів освіти. Вони можуть бути різноманітними – від питань з боку викладача («питання-перешкоди») до різних непередбачених звичайною процедурою вимог. Перелічені методи можуть поєднуватися між собою й мати низку модифікацій [15].

Для розвитку креативності майбутніх учителів технологій в освітньому процесі закладів вищої освіти доцільно дотримуватися таких вимог:

1) творчий процес під час навчання має вкласти у певний регламент (тему, заняття, курс тощо). При цьому треба мати на увазі, що творча активність особистості пов'язана зі швидкістю здійснення творчого процесу, тому якісно організоване творче середовище підвищуватиме творчу активність студентів. Відповідно, якщо майбутні учителі технологій добре підготовлені до суб'єктивного творчого відкриття, то їхня творча діяльність буде більш ефективною і творчий процес триватиме менше часу;

2) здобувачі освіти повинні мати стимул до прояву творчості в освітньому процесі. Для цього створюється позитивна мотивація та ситуації переживання позитивних емоцій від здійснення творчого акту.

Серед класичних та ефективних шляхів удосконалення освітнього процесу та створення умов для розвитку креативності здобувачів освіти є:

- широке використання різноманітної наочності та сучасних освітніх технологій;
- проведення проблемних вступних бесід на початку практичних робіт;
- послідовне ускладнення завдань;
- надання широкої інформації з основ технологічної освіти;
- колективне доброзичливе обговорення робіт здобувачів освіти наприкінці кожного заняття;
- самоаналіз студентами своєї роботи.

Одним із кроків до результативної творчої діяльності і, як результат, розвитку творчих здібностей здобувачів освіти, є їхня мотивація. Компонентами мотиваційної сфери майбутніх учителів технологій є мотиви, цілі, емоції, вміння і бажання навчатися. За допомогою певних прийомів навчання викладач може

активізувати у здобувачів освіти мотиватори (інтереси, схильності, моральні норми, життєві принципи тощо). Так, мотивацію з метою активізації творчих здібностей на заняттях з фахових дисциплін майбутніх учителів технологій можна здійснювати засобами бесіди. При цьому важливо окреслити коло питань, що будуть розглядатися на занятті, наводити цікаві приклади, життєві факти, з якими здобувачі освіти могли стикатися в житті, залучати студентів до виступу, використовувати парадоксальність фактів тощо. Використання методів активізації пізнавальної діяльності на початку заняття допоможе включити всіх студентів у роботу; опрацювати, узагальнити й повторити велику кількість навчального матеріалу; надати кожному здобувачу освіти можливість висловити власну думку, аргументувати власну точку зору та знайти альтернативні рішення проблемних питань; сформувати доброзичливі стосунки в студентському колективі.

На різних етапах заняття доцільно використовувати роботу в парах, коли здобувачі освіти матимуть час подумати над питанням, обмінятися думками з партнером, отримуватимуть можливість висловитись перед групою. Використання цього методу, окрім розвитку креативності майбутніх учителів технологій, сприяє розвитку навичок спілкування, критичного мислення, вміння вести дискусію й переконувати.

Розвитку креативності здобувачів освіти також сприяє метод аналізу конкретної ситуації, адже він забезпечує набуття студентами практичних навичок, що відбувається за допомогою реальних прикладів із професійної діяльності вчителів технологій. Відповідно ведеться дискусія в студентській групі, після якої відбувається вирішення ситуаційної проблеми. Завдяки використанню цього методу викладач може порушувати найрізноманітніші проблеми професійної діяльності, що впливають із практики роботи вчителя технологій, сприяти виникненню змістовних емоційних дискусій. Як наслідок, вивільняється творче мислення майбутніх учителів технологій, розвиваються творчі здібності здобувачів освіти у процесі всебічного аналізу запропонованої ситуації, що спонукає студентів до творчої діяльності та подальшого колективного самовдосконалення.

Активна участь майбутніх учителів технологій у самооцінюванні своїх творчих досягнень, здібностей та умінь на заняттях з фахових дисциплін дає змогу здобувачам освіти постійно контролювати власні досягнення, ефективніше планувати час і роботу, бачити свої творчі успіхи, покращувати навчальні досягнення, обґрунтовано розвивати творчі здібності і креативність. Організуючи самооцінювальну діяльність студентів на заняттях, викладачу необхідно спільно зі здобувачами освіти розробляти критерії оцінювання навчальної діяльності до кожної конкретної ситуації, а також постійно створювати й підтримувати психологічну атмосферу взаєморозуміння й довіри.

Загалом, майбутні учителі технологій можуть здійснювати самооцінювання однієї вправи, або ж теми чи модуля. Для цього доцільно використовувати опитувальники, анкети; доречно дискутувати, обговорювати думки з одногрупниками і консультуватися з викладачем. Як наслідок, у майбутніх

учителів технологій, окрім розвитку творчих умінь, формуватиметься зацікавленість, мотивація, відповідальність за своє навчання [20].

Також викладачу варто стимулювати й підтримувати творчу атмосферу на заняттях з фахових дисциплін. Це дозволить здобувачам освіти думати, висловлюватися, працювати без стресу, занепокоєння, страху покарання. Не варто давати негайну оцінку роботі студентів та встановлювати тимчасові обмеження. Викладач має проявляти себе особистістю, партнером, помічником, ініціатором й експертом. У студентському колективі також слід уникати групового тиску, конкуренції, заздрості, навпаки – необхідно підтримувати клімат командного змагання й взаємодії. Адже груповий тиск призведе до знеособлення, однаковості, перешкодить творчому мисленню, розвитку творчих здібностей, здійсненню творчих дій окремих студентів. Натомість правильно підібрані завдання, що виконуються спільно, сприятимуть особистій включеності кожного здобувача освіти в творчий процес.

Не менш важливо налаштувати колектив таким чином, щоб можна було уникнути й запобігти негативній реакції на думки з боку одногрупників. Так, спочатку нові ідеї, пропозиції можуть здаватися смішними, нікчемними, неможливими, що може спричинити глузування, але треба пам'ятати, що кожний здобувач освіти має право на серйозне сприйняття іншими своїх думок [21]. Важливо заохочувати прагнення майбутніх учителів технологій висувати запитання й здійснювати пошук відповідей самостійно. Зазвичай, задане здобувачем освіти запитання не має на меті збентежити, а спрямоване на пошук істини. Правильним буде забезпечити виникнення на заняттях ситуацій, які стимулюватимуть студентів і потребуватимуть застосування їхніх творчих здібностей, умінь, творчого підходу й ставлення.

Викладачу слід забезпечити умови, за яких активні періоди роботи на занятті будуть змінюватися розслабленими, що дасть можливість здобувачам освіти міркувати. Напруга корисної діяльності особистості може зберігатися на високому рівні протягом деякого часу, однак ритми роботи в різних студентів значно відрізняються, тому фіксовані паузи в роботі виявляються досить корисними. Варто також уникати запитань, що підказують чи наштовхують на конкретну відповідь, або запитань, відповідь на які можлива тільки «так» або «ні». Доцільніше формулювати твердження, які спонукатимуть здобувачів освіти ставити запитання. Також не слід пропонувати шляхи розв'язання ситуацій занадто швидко. Краще давати покрокові поради, які стимулюватимуть незалежне, творче мислення студентів.

Позитивний вплив на розвиток креативності майбутніх учителів технологій чинитиме зініційована й підтримувана викладачем вільна гра та маніпулювання ідеями (запитання на зразок «А що, якщо?..»), що дозволяє застосовувати метафори, виявляти вільні й орієнтовані на об'єкт творчі здібності, підтримувати допитливість. З цією метою також можна використовувати методи перебільшення, зменшення, знаходження контрастів, поворот на 180 градусів, перефразування, аналіз, комбінація, розгляд частин, синтез.

Викладач має показувати зразки поведінки, які будуть сприяти розвитку творчих здібностей здобувачів освіти, зокрема заохочувати сумніви, здорову

критику в безсумнівних рішеннях і фактах, спонукати студентів наводити приклади ситуацій, в яких правила будуть непридатними, використовувати для аналізу ситуації з практики працюючих учителів технологій в закладах освіти. Викладачу важливо постійно стимулювати здобувачів освіти й подавати приклад розробки нових ідей, здійснення систематичних досліджень тощо. Викладач має проявляти терпимість і схвалення щодо оригінальних ідей, незвичайних думок, прояву творчих здібностей і досягнень здобувачів освіти. Схвалювати треба не тільки результат і досягнення студента, але й його індивідуальні зусилля, які були спрямовані на пошук оптимального рішення питання.

Час-від-часу доречно дозволити здобувачам освіти робити помилки, адже вони спонукають активний пошук розв'язання питання, на них можна вчитися. При цьому слід інтерпретувати помилки як ознаку конструктивного індивідуального пошуку власного вирішення питання та проводити якісний аналіз помилок. Доцільно також намагатися сформувати у майбутніх учителів технологій сприйнятливість до різних стимулів (матеріальних, соціальних, символічних) з боку оточення. Критика викладача має бути конструктивна і поєднуватися з особистим схваленням. За таких умов вона сприйматиметься позитивно і не принесе шкоди творчому розвитку здобувачів освіти.

Викладачу слід підтримувати прояв інтересів здобувачів освіти і знаходження ними знань у різноманітних галузях, які найменшим чином можуть стосуватися теми проєкту. Дуже важливо навчити майбутніх учителів технологій приймати та цінувати творче мислення, прояв творчих здібностей та досягнуті результати інших осіб. Разом із тим, важливими умовами розвитку творчих здібностей здобувачів освіти є позитивне самосприйняття й упевненість у собі. Викладачу треба забезпечити наявність різного стимулюючого матеріалу для виникнення й розробки творчих ідей, підтримувати й відзначати важливість повної завершеної розробки проєкту та його реалізації. Слід пам'ятати, що не висловлені і не реалізовані ідеї не мають цінності, а гарна ідея може бути помічена лише у процесі її практичної трансформації та реалізації.

Отже, цілеспрямований розвиток креативності майбутніх учителів технологій об'єднаний багатьма сторонами освітнього процесу та виступає одночасно і як мета освіти – з точки зору формування особистості, і як результат освіти, який обумовлений певним порядком організації освітньої діяльності здобувачів освіти, а також як засіб ефективного навчання. Таким чином, креативність, з огляду на процес навчання – це форма діяльності здобувачів освіти, яка спрямована на створення нових для них цінностей і має суспільне значення, важливе для формування особистості. З огляду на сутнісні характеристики, креативність – це універсальні творчі здібності особистості. Їхня універсальність полягає в тому, що сформовані у будь-якому виді творчості вони можуть виявлятися й мати свій подальший розвиток в інших видах творчої діяльності.

Проблема розвитку креативності майбутніх учителів технологій становить базу їхньої професійної підготовки. Вона не втрачає своєї актуальності, потребує

постійної уваги та подальшого розвитку, що уможлиблюється постійним залученням здобувачів освіти до творчої, інноваційної діяльності. З цією метою студентам доцільно надавати якомога більше можливостей для прикладання творчих зусиль, зокрема активно впроваджувати проєктну діяльність на заняттях з фахових дисциплін. Використання в освітньому процесі закладу вищої освіти різноманітних інноваційних прийомів та методів навчання також створює сприятливі умови для розвитку креативності майбутніх учителів технологій.

Список використаних джерел

1. Кремень В. Г. Освіта і наука України: шляхи модернізації (факти, роздуми, перспективи). Київ : Грамота, 2003. 216 с.
2. Закон України «Про освіту». *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 38-39. ст. 380. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (дата звернення 10.02.2024).
3. Національна доктрина розвитку освіти в Україні у XXI столітті. Київ : Шкільний світ, 2001. 24 с.
4. Guilford J.P. New frontiers of testing in the discovery and development of human talent / J. P. Guilford // *Seventh Annual Western Regional Conference on Testing Problems*. Los Angeles, 1958.
5. Словник іншомовних слів. URL: <https://www.jnsm.com.ua/cgi-bin/u/book/sis.pl?Article=10483&action=show> (дата звернення 30.01.2024).
6. Шапар В. Б. Сучасний тлумачний психологічний словник. Харків : Прапор, 2007.
7. Словник термінів і понять сучасної освіти / за заг. ред. Л. М. Михайлової; уклад. Л. М. Михайлова, О. В. Пагава, О. В. Проніна. Северодонецьк, 2020.
8. Сисоєва С. О. Педагогічна творчість : монографія. Київ : Книжкове видавн. «Каравела», 1998. 150 с.
9. Бурчак С. О. Креативність майбутнього вчителя в загальній теорії творчості: теоретичний аспект. *Інноваційна педагогіка : щомісячний науковий журнал Причорноморського науково-дослідного інституту економіки та інновацій*. (Випуск 18). Херсон : видавничий дім «Гельветика», 2019. С. 91-95.
10. Великий тлумачний словник сучасної української мови / укл. і гол. ред. Т. В. Бусел. Київ : Ірпінь : ВТФ «Перун», 2004. 1140 с.
11. Психологічна енциклопедія / авт.-упоряд. Степанов О. М. Київ : Академвидав, 2006. 424 с.
12. Равлюк Т. Діагностика та раннє виявлення творчих здібностей учнів. *Вісник Львівського університету*. Серія педагогічна. 2005. Вип. 20. С.112-118.
13. Семеріков С. О., Теплицький І. О. Розвиток творчих здібностей школярів засобами комп'ютерного моделювання: психолого-педагогічний аспект URL: https://lib.iitta.gov.ua/704261/1/stat_it1.pdf (дата звернення 30.01.2024).
14. Моляко В. О. Творчий потенціал людини як психологічна проблема. *Обдарована дитина*. 2005. № 4. С.2-9.
15. Здібності, творчість, обдарованість: теорія, методика, результати

досліджень / За ред. В. О. Моляко, О. Л. Музики. Житомир: Вид-во Рута, 2006. 320 с.

16. Кульчицька О. І., Сисоєва С. О., Цехмістер Я. В. Обдарованість та психологічні технології її розвитку. *Педагогічні технології: наука практиці : навч.-метод. щорічник* / За ред. С. О. Сисоєвої. Київ : ВІПОЛ, 2002. Вип. 1. С. 145-192.

17. Єрмолаєва-Томіна Л. Б. Психологія художньої творчості : навчальний посібник для вузів. Київ : Академічний Проект, 2003. 304 с.

18. Проектно-технологічна діяльність учнів на уроках трудового навчання: теорія і методика : монографія / В. В. Бербец та ін. Київ : Наук. світ, 2003. 172 с.

19. Скрипченко О. В., Долинська Л. В., Огороднійчук З. В., Лисянська Т. М. Загальна психологія: підручник. Київ : Либідь, 2005. 464 с.

20. Чорна Л. Г. Психологія забезпечення розвитку творчих здібностей учнів. *Психологічна газета*. 2001. № 2. С.42-46.

21. Торба Н. Г. Психологічні аспекти творчого підходу в роботі педагога сучасної професійної школи : навчально-методичний посібник / укладач Торба Н. Г. Біла Церква: БІНПО УМО, 2021. 111 с.

CHAPTER 3. THEORETICAL FOUNDATIONS OF THE FORMATION OF GRAPHIC AND GRAPHIC AND INFORMATIONAL COMPETENCES OF STUDENTS OF ENERGY SPECIALTIES ON THE BASIS OF TRAINING AT A PEDAGOGICAL UNIVERSITY

3.1. Formation of Graphic Competence in Students of Energy Specialties

The changes taking place in modern Ukraine require a qualitative transformation of the content of education, an increase in the level of competitiveness of university graduates for various spheres of industrial activity. But in recent years, when applicants are accepted based on the results of the National Multi-Subject Test, the development of graphic competence has decreased sharply. Many students practically do not have the skills of building and reading drawings and do not realize the need for independent actions through self-organization and self-control. In our opinion, the main reason is the decrease (or lack) of hours devoted to studying drawing at school, insufficiently developed skills of regular work to acquire knowledge, lack of interest in self-education, and the infantilism of some students.

Many school graduates have a low level of development of spatial thinking. Testing in recent years shows that when solving stereometric problems for pyramids and round bodies, only a third of students cope with solving a geometric problem, and school graduates on a multi-subject test either solve only planar problems or do not perform geometric problems at all. One of the reasons for the current situation is that the developed stereotype of work on the plane does not allow to adequately reproduce the drawing of the spatial body.

All of the above reasons give rise to the first-year student's fear of these graphic disciplines, often unwillingness to study sketch geometry, engineering and computer graphics, design and modeling of technical objects.

The research conducted over three years showed that the residual level of basic training of school graduates is very low. 30% of first-year students know how to correctly arrange views, approximately 15% build views in a projection connection with compliance with the required dimensions, 35% know how to make a visual representation, 12% know how to divide a circle into five or six parts. A very small percentage (5%) knows and uses the types of lines as intended.

Graphic disciplines, which are traditionally studied at Berdyansk State Pedagogical University in the first and second semesters, contribute to the formation of students' graphic and professional competence, the basis of knowledge and skills necessary for the successful mastering of the hereditary disciplines of the energy profile, which are studied in the following semesters. This knowledge is important when working on the graphic part of the course project, studying the theory of machines and mechanisms, hydraulics, heat engineering, special disciplines.

To the concept of "graphical competence" of a future specialist in the energy environment, we refer to a set of qualification and professional-personal orientations of consciousness and behavior that ensure the readiness to apply knowledge, skills and personal qualities for successful geometric and integrative modeling, as well as graphic presentation of engineering objects. We consider the development of graphic

competence of students at any level of their training in graphic disciplines as a process of step-by-step theoretical development and practical consolidation of norms, rules and methods of creation, analysis of the graphic nature of engineering objects, imaginary reproduction of graphic objects and operation of graphic images in in the course of practical solutions.

The study of graphic disciplines forms the intellectual sphere of an engineer and his readiness for professional design and construction activities. In order to identify the difficulties that first-year students have regarding sketch geometry and engineering graphics, we used such methods as questionnaires, tests, control works to determine residual knowledge, and oral surveys of students. The students attributed the following factors to the difficulties in studying graphic disciplines: the content of the subject, sketch geometry, a very high level of abstraction, undeveloped spatial thinking, a low level of school preparation, the complexity of textbooks in the discipline, irregularity of classes.

Teachers are forced to look for new forms and methods of teaching in order to quickly raise the level of first-year students to the norms established at the university. The formation of graphic competence among university students entails the solution of such tasks as:

- awareness and understanding of the importance of graphic training for solving specific educational and professional tasks;
- formation of readiness to carry out professional activity, realizing the graphic potential acquired in it;
- the formation of a technical type of thinking, which basically involves well-developed spatial thinking, which determines the creative potential of the future technical specialist;
- formation of a motivational and value attitude towards the need to develop professional and personal qualities and abilities by means of graphic training;
- possession of the required amount of design and graphic knowledge, abilities and skills, taken in unity and interaction with a professional engineering and design orientation;
- development of general educational (generalized) skills - managerial (goal setting, planning, control and analysis), informational (finding, processing and use of information), logical (structuring the content of the educational process, setting and solving educational tasks), communicative (making various contacts between participants joint activity).

Students with a low level of preparation in graphic disciplines can be divided into several groups:

- students who do not attend classes - there is no motivation to study at the university. Most of the time, they are deducted from the results of the session, if they do not make efforts to acquire knowledge;
- students who want to learn new material, but do not have the ability (for example, not developed spatial thinking, no drawing skills due to lack of school

training). The work of teachers with such students brings little success, but makes it possible to pass exams and tests satisfactorily;

- students who have abilities, but do not want to develop them. The teacher's task in the cases is to develop the motivation to study graphics, the interest of such students in learning new material;

- students who do not consider themselves poorly prepared, painfully react to low grades, beg for an "extra point". The opportunity to find contact between teachers and such students consists in additional classes, tasks, involvement in participation in conferences, writing essays, etc.;

- students who critically evaluate their level and wish to improve their learning results. Their level undoubtedly increases during the semester. It is easy for teachers to find contact with such students, for them it is enough to conduct consultations to indicate problems and ways to solve them.

When working with students with a low level of preparation, it is necessary to encourage any self-made work, conduct conversations, and increase motivation to study graphics. The positive role of graphic professional tasks should be emphasized. Practice shows that in those groups where students connect their educational activities with production, with specific professional tasks, students who have little time are highly motivated to study the subject, thereby allowing them to "bring up" their knowledge to the average in one semester equal.

Having analyzed the problems related to the formation of graphic competence among students with a low level of graphic training, we came to the conclusion that if students have certain abilities and positive motivation for learning graphics, the organized independent work of students plays a decisive role. A person's abilities are judged not by what he can do on the basis of imitation, learn as a result of a detailed, detailed explanation, when knowledge is presented to him in a "ready-made" form. The mind of a person, his abilities are revealed in relation to independent acquisition, discovery of new knowledge, in the breadth of transferring this knowledge to a new situation, while solving non-standard, new tasks for him.

The main tasks that must be solved during the solution of this problem: the organization of the student's independent work; increasing motivation to acquire new knowledge in the discipline, regardless of the level of his preparation, by maximally revealing his potential; stimulation of the perceived need for independent work; carrying out a systematic assessment of the student's achievements and carrying out adjustments of further actions with the help of teachers.

At present, developed didactic materials and recommendations for teachers of graphics departments are being prepared. Specially selected tasks of different levels stimulate mental activity, which supports interest, and the "discovery" made by the student brings them emotional satisfaction and is much more firmly fixed in the memory than knowledge presented in ready form. In the process of solving specific graphic tasks, students overcome emerging contradictions between existing knowledge and the requirements of the task, discover new elements of knowledge, new ways of operating with them, master methods of cognition, which expands their ability to solve new, even more complex problems. This active independent mental activity leads to the

formation of new connections, new personality properties, positive qualities of the mind and thereby to a shift in mental development.

The main emphasis in this methodology is on the development of interest in the study of sketch geometry, spatial thinking and geometric intuition, taking into account the professional interests of future technical specialists. The subject is adapted for each student, he receives a maximum of information, practical classes become clearer for students.

The effectiveness of teachers' work with underachieving students is measured by the level achieved by their ability to solve tasks: they are able to see a problem, move from guesses to analyzing the situation, from analysis to setting a problem and solving it, which allows you to quickly, deeply and correctly navigate the algorithm of solutions graphic and professional tasks

It should be noted that the teacher's role increases when working with low-achieving students. The effectiveness of classes is largely determined by the skill of the teacher, his influence on students, and the quality of preparation for classes. He needs deep knowledge of the scientific foundations of drawing, extensive familiarity with special literature on the subject, solid knowledge of standards. The teacher must know the history of the development of graphics and be aware of the latest achievements. All this will give the teacher the opportunity to feel confident in the lesson, to deeply cover the theory of the subject, to find interesting and convincing examples that are as close as possible to the future professional activity.

In order to be an example for students in everything, a graphics teacher must perfectly master the skills of drawing and sketching on a blackboard, possess modern graphic packages of automated design programs.

A major role is played by the language of the teacher, which should be grammatically correct, short, clear and logical. The correct language of the teacher not only contributes to a better understanding of the educational material, the development of special concepts and professional terms, but also serves as a model for students.

Special attention should be paid to the pace of speech. Sometimes teachers speak too quickly, using complex terms. This has a harmful effect on the assimilation of the material, students do not catch the meaning of what is said, do not have time to build drawings according to the teacher, begin to violate discipline.

The correct behavior of the teacher contributes to the creation of a good psychological climate, which in turn contributes to the achievement of high results in education.

Thus, when working with students with a low level of training in graphic disciplines, it is necessary to actively use modern methodological techniques, increase pedagogical skills, apply interactive teaching methods, properly organize independent work of students, as well as make wider use of information resources and work with computers (use graphics programs), to organize additional classes for low-achieving students.

3.2. Model for Designing Multilevel Competence-oriented Evaluation Tools for the Formation of Graphic Competence in Students of Energy Majors

One of the most important components of the professional competence of a graduate of the energy specialty is engineering and graphic competence, which we consider as a set of qualification and professional and personal characteristics: knowledge, skills, abilities that ensure successful modeling and graphic representation of engineering objects [3]. The diagnosis of the level of development of engineering-graphic competence and its individual components requires the creation of multi-level evaluation tools of various forms and levels of complexity related to the tasks of the professional activity of the future engineer (in our case, the engineer-pedagogue).

We have developed a model for designing such tools, which includes three blocks.

The organizational-purpose block reflects the unified goals and tasks of design, as well as its theoretical and methodological basis, represented by the main provisions of modern didactics, quality metrics, testology and normative and legal documents in the field of education. The didactic aspect of design takes into account modern requirements regarding the quality of engineering and graphic training of a graduate

The theoretical analysis of scientific publications showed that the main criteria for the quality of engineering and graphic training today are its fundamentality, professional orientation, problem-oriented and anticipatory character.

The fundamentality of engineering and graphic training of future engineer-pedagogues involves the formation in them of a system of invariant methodologically important engineering and graphic competencies that allow them to adapt in the field of energy and be competitive in labor markets.

The anticipatory nature of the preparation involves a certain didactic rhythm of teaching and learning the educational material according to engineering graphics, in which the "springboard" of the next topic is captured in the process of studying the previous topic. At the same time, the content of engineering and graphic training should not lag behind the scientific and technical progress in the field of energy, which is implemented in two main directions: the introduction of regulatory documents reflecting the rules for marking and depicting electrical circuits and structures; optimization of the process of creating flat drawings and three-dimensional models due to the improvement of graphic software packages.

The professional orientation of engineering and graphic training involves the use of pedagogical tools that create the conditions for maximum approximation to future professional activity. Employers, university graduates, teachers of related disciplines, etc. should be involved in assessing the level of development of students' competencies as external experts.

The problem-oriented nature of the training involves searching educational and research activities of students using information technologies, aimed at mastering methods of solving problem situations that correspond to current problems of science and practice in the field of construction [3].

It is obvious that the competency-oriented assessment tools being designed should provide the possibility of establishing the compliance of the quality of engineering and graphic training with the criteria discussed above. The study showed that solving this

task requires taking into account a number of principles in the process of designing such tools: student-centeredness, diagnostic, interactivity and multifunctionality.

The principle of student-centeredness involves shifting the emphasis from the learning process to its results and the students' acquisition of relevant competencies, the multi-level diagnosis of which should be the focus of the evaluation tools being developed.

The principle of diagnostic requires the ability to measure (with the help of designed evaluation tools) the level of formation of both integral engineering and graphic competence and its individual components and provides for the systematicity and systematicity of diagnostics (input, intermediate, final diagnostics).

The principle of interactivity involves the organization of the process of active diagnosis, which involves interpersonal communication of students with the teacher and with each other for the purpose of correction, control, self-control and mutual control of the work performed, as well as making an assessment, self-assessment and mutual assessment. Mutual review, mastery, evaluation of works and projects allows students to exchange experience of educational activity, promotes its reflection and development of professionally important personality qualities of the future specialist.

And, finally, the principle of multi-functionality of evaluation tools provides for their comprehensive implementation of diagnostic functions: prognostic (obtaining anticipatory information for the formation of engineering and graphic competence); diagnostic (combination of assessment tools of various types that allow diagnosing the level of formation of individual competencies and their integrated set); modeling (assessment tools should simulate the corrective action in a timely manner); analytical (analysis of student achievements and identification of ways of their further development and correction).

The implementation of the considered principles is possible when using in the process of designing assessment tools a number of approaches that complement each other: qualitative, competence, thesaurus and taxonomic, presented in the technological block of the model.

The qualitative approach, which involves the application of the method of group expert evaluations, was used to identify the structure, content, and levels of formation of students' engineering and graphic competence, as well as to obtain a quantitative assessment of the quality of the multi-level assessment tools being developed. [4].

The structure of engineering and graphic competence identified by us is represented by groups of general cultural and professional competences and their subgroups. General cultural competences include subgroups of organizational and regulatory ones. The first includes competencies that include: mastery of abstract thinking skills (thinking with abstractions: intersecting planes, sections, etc.); ability to continuous training and retraining, etc. In turn, regulatory competencies include understanding the role of regulatory legal documents in the energy industry, the ability to use standards and reference literature. Professional engineering and graphic competencies are represented by subgroups of analytical, graphic, project and information [3]. For example, graphic competencies include mastery of drawing skills;

the ability to perform geometric constructions; the ability to perform orthogonal projections of details, etc.

To move from the structure to the content of engineering and graphic training, a thesaurus approach was used, which involves a compact representation of hierarchically interconnected competencies that are diagnosed, and their corresponding educational elements (descriptors) [2], which form an integrative competency-oriented thesaurus of the discipline. Based on it, a thesaurus of evaluation tools was developed, which includes 320 descriptors (dimensional number, standard size, etc.).

The taxonomic model proposed by the experts is represented by the basic, programmatic and creative levels of the formation of engineering and graphic competence.

The basic level requires knowledge of the conceptual and terminological apparatus of engineering graphics and structural features of devices and mechanisms used in construction; the ability to design similar structures, as well as to apply properties, theorems and typical algorithms when solving graphic problems.

This level corresponds to the categories of knowledge, understanding and application in standard situations. The student not only explains the terms, methods and rules of engineering graphics, transforms verbal material into graphic material, but also presumably describes the possible consequences of their illiterate use. The basic level is controlled by heterogeneous standardized tests aimed at identifying various factors (knowledge, skills, abilities [3]) and measuring the level of preparedness in several sections of the discipline. They include criterion- and normative-oriented parts. The criterion-oriented part is a system of tasks that measures the level of educational achievements in relation to the full scope of knowledge, skills, and abilities that must be mastered by students and presented in the thesaurus of assessment tools. The norm-oriented part ranks students according to their level of preparation.

The program level corresponds to the categories of application in new situations, analysis and synthesis. The student must be able to analyze various constructions of construction products, choosing the most optimal one of them, making the necessary changes aimed at its improvement. This level involves the application of laws, theoretical conclusions in specific practical situations; the use of concepts and principles of image construction in new situations (for example, during the execution of drawings in graphic editors KOMPAS and others.), and even the isolation of parts of the whole drawing, identifying the relationship between them; finding errors and omissions in drawings; assessment of the significance and completeness of the initial data for their implementation.

For the diagnosis of this level, it is suggested to use calculation and graphic tasks, mini-graphic, individual graphic and multifunctional tasks. In computational and graphic tasks, attention is focused on the computational part of image construction. In minigraphics - on sketch images of the necessary products and structures in order to develop students' graphic competences. Individual graphic tasks require careful processing of drawings, which are performed as part of independent work and involve the teacher's consultation. Multifunctional tasks are related to the future professional activities of bachelors and require the manifestation of integral engineering and graphic competence.

The creative level, to which the assessment and forecast categories correspond, involves the student's ability to solve problematic professionally oriented tasks, independently develop drawings of original constructions of construction devices, predict potential opportunities for their use and improvement [3]. A student's engineering and graphic competence is formed at a creative level, if he participates in Olympiads, improves his training in the field of computer modeling and other types of activities that contribute to the development of creative professional competences.

For a multi-faceted assessment of the quality of engineering and graphic training at the final diagnosis stage, it is advisable to use complex situational tasks. They combine a heterogeneous test, computational and graphic tasks and multifunctional tasks related to one professional situation. The completeness and correctness of the task determine the degree of resolution of the given situation and testify to the level of development of engineering and graphic competence of the undergraduate student.

All developed assessment tools are presented in the distance course "Engineering and computer graphics", which can be accessed from a computer, laptop or tablet at any time convenient for students.

The assessment stage of the technological block of the model involves determining the quality of the developed assessment tools, as well as their correction, approval and further introduction into the educational process [5].

The quality of evaluation tools was determined according to the established method of group expert evaluations by the following criteria: "Fundamentality" (F), "Anticipatory and problematic nature" (P), "Professional orientation" (S).

The first criterion characterizes the completeness of the display in the set of evaluation tools of the system of invariant methodologically important competencies and is calculated according to the formula:

$$F = \text{NKT}/N,$$

where N - is the number of all tasks;

NKT - the number of tasks that diagnose the criterion-oriented part of the thesaurus (determined by the method of group expert evaluations and includes descriptors detailing invariant competencies).

The criterion "Anticipatory and problematic nature" reflects the share of tasks of an anticipatory and problematic nature in the set of evaluation tools and is determined by the formula:

$$P = \text{NP}/N,$$

where Np - is the number of tasks of this nature.

The criterion "Professional orientation" characterizes the orientation of evaluation tools to the profile of the direction of training and is calculated according to the formula:

$$S = \text{NS}/N,$$

where NS is the number of professionally oriented tasks.

The comprehensive assessment of the quality of the developed tasks was determined by the formula:

$$K = C1 \cdot F + C2 \cdot P + C3 \cdot S,$$

where $C_1 = 0.5$; $C_2 = C_3 = 0.25$ – coefficients determined by ranking the criteria ($\sum C = 1$).

And, finally, the diagnostic block of the model characterizes the result of the design process - a set of qualitatively based multi-level assessment tools for engineering graphics for undergraduate students. In addition, we highlight a social result that involves not only improving the quality of diagnostics of engineering and graphic training, but also a universal technology for designing assessment tools that can be used at all levels of education and is aimed at improving the quality of diagnostics of engineering and graphic competence.

3.3. Peculiarities of the Formation of Graphic and Informational Competence Among Students of Energy Specialties

The modern education system has reached another turning point. Processes of humanization, democratization of society, scientific and technical progress and general computerization require a mandatory renewal of the educational paradigm.

The implementation of modern technology in all spheres of society's life is one of the priority areas of our country's development. Human activity now largely depends on the ability to effectively use modern technology to achieve the necessary goals. As the most important condition that ensures a person's success, demand on the labor market, and a comfortable life, computer literacy and computer education are increasingly being called, and information culture has become an integral part of the personality culture of a modern person [2].

In recent decades, the idea of informatization of the educational process has gained special relevance in Ukraine as an important means of improving the educational system and ensuring the progress of society in general. The emergence of new information technologies associated with the development of computer tools and telecommunications networks made it possible to create a qualitatively new information and educational environment as a basis for the development and improvement of the professional education system.

Modernization of education requires the training of a qualified worker of the appropriate level and profile, competent, responsible, fluent in his profession, capable of effective work in his specialty at the level of world standards, ready for constant professional growth, social and professional mobility [5].

An important place in the formation of a competitive specialist is played by the formation of information competence. In the modern world, information technologies play an important role in both natural and scientific and engineering research [8]. The results of modern studies devoted to the examination of various aspects of the professional-competent orientation of education have been the subject of research in recent decades, but when considering the concept of "information competence" the peculiarities of its content for students of energy majors who belong to the social group of non-programming users of personal computers are not taken into account.

A competent model of a specialist is a complex system containing a set of managed interacting elements that reflect the field of activity, applied technologies, professional and psychological characteristics of the subject [6]. The elements of the

model should be formed both on the basis of data obtained as a result of the analysis of industry qualification requirements, and on the results of a survey of experts representing manufacturing enterprises, scientific and design and development organizations.

Today, it is impossible to train qualified specialists in the energy profile without an equipped information and technical base of an educational institution, since the use of computer technologies as a tool can effectively and timely solve many professional tasks [7].

Modern information technologies have taken on a decisive role in the creation of processes of practical professional activity. Numerous computer programs for virtual modeling influence the design processes of the form of energy objects. Modern energy engineers actively use the possibilities of information technologies in the search for new architectural forms and, as a result, new approaches in design and modeling are developed. Designers are armed with new tools related to the new possibilities of 3D modeling in the construction of architectural forms.

For several years, Berdyansk State Pedagogical University has been actively using information and software in the training of energy specialists. The analysis of the use of computer technologies showed positive aspects in the professional training of students of energy specialties. The speed and quality of work and projects has increased with the help of specially developed computer programs used in the educational process. Access to information has become much easier. Without getting up from the computer, the student can find and print any information from the Internet, which also saves time directly for creativity. An important role is played by the compactness of the project placed on electronic media and, as a result, the convenience of moving it and transferring files over the Internet instantly and over any distance, which is very relevant during distance education. Advantages include a wide selection of colors and color relationships, the ability to quickly copy.

The concept of information modeling fundamentally changes the perception of the role of computer technology in architectural design. The computer is not used to prepare a set of electronic drawings and specifications, but to create a single information model of a power plant [1].

In order for students to quickly and effectively master the energy profile of professional information programs, the university has created a system of continuous education in the field of information technologies, which provides multi-level training.

At the initial stage of training of bachelors of this profile, the curriculum includes such disciplines as computer science and information technologies in professional activities.

In our opinion, the study of many sections of the discipline of informatics is not relevant enough. For example, the study of number systems is not important, since they are practically not used in professional activities. Learning programming languages is also an inefficient activity for two reasons: firstly, students have weak mathematical training, and secondly, the discipline is studied for a maximum of two semesters, which is very little for training a qualified programmer.

Informatics training should also be oriented towards the professional activity of the future specialist.

Already at the initial stage of his training, the student must acquire propaedeutic knowledge about the use of informatics methods and tools in professional activities. Such an effect can be achieved only in the conditions of solving tasks with a technical content in the informatics course. The use of such tasks in education will form a positive motivation among students regarding the computer science course. Future specialists of the technical profile should orientate themselves in the subject means of informatics, select them all the necessary solutions to production problems.

The main part of classroom time in the informatics course is occupied by laboratory work, where students acquire practical skills in working with personal computer software and work variably with the material. On the basis of the Berdyansk State Pedagogical University, a special course "Computer Design and Modeling of Technical Objects" was developed and implemented in the learning process, which consists of four parts, including nine modules. The special course accumulates various forms of conducting classes, from consultative conducting of classes by the teacher to independent acquisition of knowledge by students. Each module is an independent content line of the course, and the study sequence can be arbitrary. Tasks included in the special course are inextricably linked with the main educational program of the students, their specialization.

It is interesting that the tasks included in the special course meet not only informational, but also developmental goals, as they involve the establishment of broad connections and generalizations in the studied material, the transfer of acquired knowledge and ways of operating on it to new material. The structure of the textbook is presented in such a way that the theoretical material is interspersed with practical and independent tasks of applying the acquired knowledge in future professional activities.

The manual has a large number of illustrations. At the end of each practical work there are control questions. It should be noted that for a more effective use of the special course, variable methods have been developed that implement the psychological and pedagogical effect of a long-term nature, which are based on the achievements of modern psychological and pedagogical science and the ideas of informatization of education and lead to the intensification of the process of the student's personality development – the basis.

Conducted slices showed an increase in success, tasks were completed accurately and qualitatively, according to a sample or in a creative style, in some cases in a shorter period of time.

The adaptive approach and modularity of the developed special course significantly increased the efficiency of the organization and conduct of laboratory work. As a result, the level of quality of education increased, as well as the meaningfulness of students' knowledge, and the basic skills and abilities became stronger.

When studying the discipline "Information technologies in professional activities", students acquire the first skills with automated design systems AutoCAD, ArchiCAD, MathCAD, 3D-MAX and prepare for the complex application of information technologies in professional activities.

Students learn the use of engineering calculation tools, optimization methods, statistical hypothesis testing; means of visualization of design objects, synthesis of mathematical models and application of other tools necessary for automated design of individual parts, devices and technical systems. At this stage, students realize the importance of the information component of education as a necessary component of engineering and technical training, as well as the active formation of subject-practical and information-theoretical components of competence, motivational orientation and ideas about the connection of information technologies with professional activity.

In the 3rd and 4th courses of the discipline "Technology of simulation of energy objects", students must demonstrate their ability to use modern information technologies, independently use application software packages when performing certain tasks in course and diploma projects.

Information competence of a specialist permeates all types of his professional activity and has a general intellectual character. This is primarily related to the need and willingness to work in a new information environment, the fundamental difference of which from the traditional one is the specificity of its technological subsystem [4].

The presence of information competence is characterized by the opportunity and readiness to realize one's intellectual potential (knowledge, skills, experience) in the field of information technologies and to realize its necessity for successful creative professional activity [3].

While preparing the educational standards of higher professional education, the university definitely focuses on the requirements of employers - project organizations where students undergo internships. The experience of training construction profile students and positive feedback from employers confirm the need to use the latest computer technologies in the modern educational space in combination with traditional academic methods of drawing and painting. This allows to harmoniously form the qualities necessary for the future engineer-pedagogue, which are presented to the level of training at the stage of educational development.

Thus, it can be concluded that currently it is not enough to simply teach students of the energy profile how to work with a computer and various applied software products. It is also necessary to form information competence in them, which contributes to the formation of the need to apply the acquired knowledge in their practical activities.

Reference

1. Авдеєнко А. П., Дементій Л. В. Організація самостійної роботи студентів. *Проблеми освіти*. Випуск 33, 2003. С. 246–250.
2. Агаджанова Р. Адаптивне управління самостійною роботою студентів. *Новий колегіум : науковий інформаційний журнал*. Харків, 2010. №6. С. 30–34.
3. Буряк В. Самостійна робота як системоутворюючий елемент навчальної діяльності студентів. *Вища школа : науково-практичне видання*. Київ, 2008. №5. С. 10–24.
4. Жалдак М. І., Хомік О. А. Формування інформаційної культури вчителя. *International Charity Foundation for History and Development of Computer Science and*

Technique ICFCST : веб-сайт. URL: <http://www.icfcst.kiev.ua/> (дата звернення: 13.02.2024).

5. Концепція інформатизації. *Рідна школа*. 2014. №10. С. 26–29.
6. Куракін Д. В. Інформатизація освіти : підсумки та перспективи розвитку. *Проблеми інформатизації вищої школи*. 2015. №1. С. 27–33.
7. Мараховський Л. Ф. Проблеми методичного забезпечення з дисципліни «Інформатика та комп'ютерна техніка». *Збірник «Запровадження сучасних технологій навчання в КНЕУ*. Київ : КНЕУ, 1999.
8. Матвієнко О. В. «Електронний підручник» у системі дидактичного забезпечення комп'ютерних технологій навчання. *Нові технології навчання*. 2014. Вип. 29. С. 132–135.
9. Нагаєв В. М. Методика викладання в вищій школі : навч. посіб. Київ : Центр навчальної літератури, 2007. 232 с.
10. Онищенко С. В. Використання ІКТ в педагогічній діяльності вчителя-предметника. *Неперервна освіта нового сторіччя : досягнення та перспективи : збірник наукових праць ЗОІППО за матеріалами II Міжнародної науково-практичної конференції (18-25 квітня 2016 р.)*. 2016. № 2 (24). С. 74–78.
11. Онищенко С. В. До проблеми викладання технічних дисциплін при підготовці спеціалістів за напрямом «Професійна освіта. Енергетика». *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. Серія: Педагогічні науки : зб. наук. пр.* Випуск 2. Бердянськ : БДПУ, 2022. С. 304–310.
12. Онищенко С. В. Застосування ІКТ в викладанні дисциплін циклу машинознавства під час підготовки майбутніх учителів технології. *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини [гол. ред.: М. Т. Мартинюк]*. В 1. Умань : ФОП Жовтий О. О., 2015. С. 252–257.
13. Онищенко С. В. Місце дисциплін енергетичного циклу у формуванні професійної компетентності студентів енергетичних спеціальностей. *Development strategiest for modern education and science : Materials of the III International research and practical internet conference (February, 28, 2022) : collection of abstracts. Zdar nad Sazavou : «DEL a.s.»*, 2022. P. 27–30.
14. Онищенко С. В. Технологія формування професійної компетентності майбутніх учителів технології. *Науково-дослідні публікації. Серія «Інформатика і техніка»*. 2014. № 7 (11). С. 44–52.
15. Онищенко С. В. Формування професійної компетентності майбутнього вчителя технології засобами інформаційно-комунікативних технологій. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія №5. Педагогічні науки: реалії та перспективи*. Випуск 31. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2012. С. 154–159.
16. Основи нових інформаційних технологій навчання : Посібник для вчителів. Авт. кол. за ред. Ю. І. Костюка АПН України. Київ : ІЗМН, 1997. 264 с.
17. Рябченко В. А. Деякі концептуальні проблеми освіти і виховання студентів в сучасних вищих навчальних закладах України. *Вища освіта України*. 2005. № 3. С. 40–45.
18. Onyshchenko S. Formation of ICT-Competence of the Future Specialist in the Energy Industry in the Conditions of Informatization of Education (Distance

Education). *The latest foundations for the development of production, science and education – 2023 : collective monograph*. Nová Dubnica : NES Nová Dubnica s.r.o., 2023. P. 37–55.

19. Onyshchenko S. New Information Technologies in the Conditions of Distance Education. *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. Серія: Педагогічні науки : зб. наук. пр.* Випуск 3. Бердянськ : БДПУ, 2022. С. 172–178.

20. Onyshchenko S. Psychological and Pedagogical Foundations of the Application of Modern Information Technologies in the Educational Process of Future Specialists in the Energy Industry. *European vector of modern education, science and production – 2023 : collective monograph*. Nová Dubnica : NES Nová Dubnica s.r.o., 2023. P. 57–73.

21. Onyshchenko S. Visual Means in the Educational Activity of Professional Teachers of the Professional Education System. *Scientific and research work in the system of teacher training in natural, technological and computer spheres : materials of VIII international scientific conference (with the international participation), Berdyansk, September 16-17, 2021*. Berdyansk : BSPU, 2021. P. 213–215.

ANNOTATION

CHAPTER 1. MODERN BASICS OF ECONOMICS, MANAGEMENT AND TOURISM

1.1. Lesya Donchak, Iryna Martusenko, Halyna Boikivska CURRENT STATE AND PROSPECTS OF THE DEVELOPMENT OF INTERNET TRADE IN UKRAINE

This research examines the essence of the concept of online shopping, analyzes the number of Internet users in Ukraine and various web platforms where buyers can make purchases; the number of enterprises that carried out online trade and the volume of sold products were highlighted; the main factors influencing the development of Internet trade were investigated; the dynamics of the activities of marketplace leaders in Ukraine and indicators of the use of information and communication technologies at enterprises were analyzed; the main areas of increasing the efficiency of the use of Internet technologies in commercial activities are proposed.

Keywords: internet commerce, internet users, web platforms, technology.

1.2. Mykola Odrekhivskiy, Orusia Phsyk-Kovalska METHODS AND TOOLS OF FINANCIAL ANALYTICS AS TOOLS FOR DEVELOPING BUSINESS DEVELOPMENT STRATEGIES

The main methods of assessing the financial condition of enterprises are summarized. An algorithm for the step-by-step development of an enterprise's development strategy based on the results of diagnosing its financial condition is proposed. The peculiarities of the organization of financial work at the enterprise are considered and the functions and importance of finance for the development of business structures are highlighted.

Keywords: strategy, financial analytics, functions of finance, diagnosis of financial condition.

1.3. Zoriana Koval ASSESSMENT OF THE REASONS FOR THE FORMATION OF A STRATEGIC GAP IN THE PLANNING OF THE ACTIVITIES OF ENTERPRISES

A method of determining the impact of factors representing the strategic capabilities of the enterprise on the indicator of strategic gap based on the application of the dispersion method of stochastic analysis is proposed. The significance of the influence of these factors was determined by the indicator of the closeness of the connection between the studied factors and the effective indicator. The methodology was tested in the practice of strategic planning of some Ukrainian enterprises. Advantages and disadvantages of using this technique in practice are considered.

Keywords: strategy, strategic gap, stochastic analysis, dispersion method, strategic capabilities of the enterprise.

1.4. Natalia Kara, Sviatoslav Penhryn PECULIARITIES OF INTERNATIONAL WINE TRADE

The problems of international wine trade for the period 2000-2022 are examined. It analyzes global wine imports and exports by individual wine categories (bottled, bulk and sparkling wine). The changes in the geographical structure of imports and exports with the emergence of new markets and the competitive position of the main market players are highlighted. The main types of countries with the highest and lowest wine duty rates are also analyzed.

Keywords: wine, winemaking, international trade, exports, imports, customs duties.

1.5. Nataliya Hryniv, Taras Danylovyh DYNAMICS OF MANAGEMENT INTERACTION IN THE SOLVING PROCESS OF ECONOMIC PROBLEMS

The effectiveness of managerial interaction was evaluated, the task of organizing work on decision-making was determined, the types of interaction between managers and subordinates were identified, and the relationship between the coherence of the actions of group members and the type of problem being solved was identified. It has been established that the setting and implementation of regulatory goals in management processes allows to eliminate deviations, compensate for disruptive actions, and ensure smooth and stable operation of the management object.

Keywords: managerial activity, managerial interaction, efficiency, innovative goals, regulation, rationalization, transformation.

CHAPTER 2. INNOVATIVE AND MODERN FOUNDATIONS OF PEDAGOGY AND PSYCHOLOGY

2.1. Nadiia Borysenko USE OF MODERN EDUCATIONAL TECHNOLOGIES IN PROFESSIONAL TRAINING OF FUTURE TEACHERS OF LABOR TRAINING AND TECHNOLOGY

The criteria of the technology of education, the principles and levels functioning of modern educational technologies, their essence are analyzed in the article. The methodological requirements for the use of modern educational technologies in the professional training of future teachers of labor training and technology have been clarified. Current educational technologies in the training of the named specialists are characterized. The didactic possibilities of using modern educational technologies in the educational process of pedagogical institutions of higher education have been determined.

Keywords: modern educational technologies, professional training, future teachers of labor training and technology, technological education.

2.2. Alina Dmytrenko DEVELOPMENT OF FLEXIBILITY IN OLDER PRESCHOOL CHILDREN MEANS GYMNASTIC EXERCISE

The study examines the issue of developing flexibility in children of senior preschool age means gymnastic exercises. Theoretical justification of the problem of flexibility development in preschool children is provided. The level of flexibility development in children of senior preschool age is determined at the exploratory stage. A system of work using gymnastic exercises for developing flexibility in children of senior preschool age has been developed and implemented. At the control stage of the experiment, the level of flexibility development in children of senior preschool age was re-evaluated. The results of the control testing demonstrated the effectiveness of the gymnastic exercise complexes used for developing flexibility in children of senior preschool age, confirming the practical significance of the conducted experimental research. Practical recommendations for educators regarding the use of gymnastic exercises for developing flexibility in children of senior preschool age have been developed.

Keywords: preschool children, gymnastic exercises, means, flexibility, development.

2.3. Olena Nikitina EDUCATIONAL INNOVATION IN HIGH SCHOOL: CONTENT, TASKS AND WAYS OF IMPLEMENTATION

The article examines the problem of modernization of higher education in accordance with the European integration processes taking place in Ukraine today. In particular, the concepts of «modernization» and «innovation» are revealed. A brief review of the history of the development of the educational industry in recent decades is made. Attention is focused on the content of the Strategy for the Development of Higher Education in Ukraine for 2022-2032, which sets the course for intensifying cooperation between Ukraine and the European Union in the field of higher education. The importance of implementing competence-based, personally oriented, student-centered approaches is considered. Particular attention is paid to the multicultural approach to the organization of the educational process in the institution of higher education. Emphasis is placed on the teacher's readiness for innovative activities, which is an indicator of his ability to unconventionally solve problems that are relevant for personally oriented education.

Keywords: higher education, modernization, competence, multicultural approach, European educational space.

2.4. Liudmyla Lukaniova DEVELOPMENT OF COMMUNICATION AND SPEECH SKILLS IN CHILDREN WITH AUTISM SPECTRUM DISORDERS (ASD) IN INCLUSIVE EDUCATION

Social communication skills are a complex process that people learn in childhood, adolescence and even in early adulthood. Autism spectrum disorder is characterized by a wide range of distinctive behaviors, difficulties in social interaction and the special nature of the formation of communication skills using verbal and non-verbal means to transmit and receive information.

Keywords: Inclusive education, social communication, autism spectrum disorders.

2.5. Dmytro Tsys FORMING A HEALTHY LIFESTYLE FOR PRIMARY SCHOOL CHILDREN

Determining the characteristics of forming a healthy lifestyle among school students during their time at school, extracurricular activities, and at home. The requirements of the physical education curriculum are discussed. The tasks of the pedagogical team in shaping students' concepts of a healthy lifestyle are identified. The directions and topics in these areas have been developed and coordinated through the joint efforts of the school, family, representatives of government authorities, and private structures.

Keywords: health, healthy lifestyle, physical education and sports, students

2.6. Tetiana Khoruzhenko DEVELOPMENT OF FUTURE TECHNOLOGY TEACHERS' CREATIVITY IN THE EDUCATIONAL PROCESS OF A HIGHER EDUCATION INSTITUTION

The paper reveals the current state of the problem of developing the creativity of future technology teachers. An overview of the definitions of the phenomenon of creativity and creative individuals abilities are made. The essence and structure of creative abilities are considered, pedagogical conditions, techniques and methods of developing the creativity of higher education students are presented. The innovative teaching technologies are characterized and methodical recommendations for the development of future technology teachers' creativity in the educational process are given.

Keywords: creativity, creative abilities future teachers of technology, educational process, higher education institution.

CHAPTER 3. Serhii Onyshchenko THEORETICAL FOUNDATIONS OF THE FORMATION OF GRAPHIC AND GRAPHIC AND INFORMATIONAL COMPETENCES OF STUDENTS OF ENERGY SPECIALTIES ON THE BASIS OF TRAINING AT A PEDAGOGICAL UNIVERSITY

An important place in the training of a competitive specialist in the energy profile is played by the formation of informational competence. The section examines the peculiarities of the formation of graphic and informational competence of energy major students with the aim of forming a competitive specialist. The reasons for the low level of formation of graphic competence among first-year students are considered. A description of the use of information technologies and professional information programs in the training of engineer-pedagogues is given. The main stages of the formation of graphic and informational competence of students of the energy profile on the basis of training at a pedagogical university are given. The methodical features of the special course developed for students of the energy training profile are considered. The stages of students' independent work are identified and systematized.

Keywords: information technologies, software, information educational environment, graphic competence, information competence, teaching methods.

ABOUT THE AUTHORS

CHAPTER 1. MODERN BASICS OF ECONOMICS, MANAGEMENT AND TOURISM

1.1. Lesya Donchak – PhD, Associate Professor, Vinnytsia Educational and Scientific Institute of Economics Western Ukrainian National University, Ukraine

Iryna Martusenko – PhD, Associate Professor, Vinnytsia Educational and Scientific Institute of Economics Western Ukrainian National University, Ukraine

Halyna Boikivska – PhD, Associate Professor, Lviv Polytechnic National University, Ukraine

1.2. Mykola Odrekhivskiy – Doctor of Sciences (Economic), Professor, National University "Lviv Polytechnic", Ukraine

Orusia Phsyk-Kovalska – PhD (Economics), Associate Professor, National University "Lviv Polytechnic", Ukraine

1.3. Zoriana Koval – Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Accounting and Analysis, Lviv Polytechnic National University, Ukraine

1.4. Natalia Kara – PhD in Economics, Associate Professor, Lviv Polytechnic National University, Ukraine

Sviatoslav Penhryn – Postgraduate Student, Lviv Polytechnic National University, Ukraine

1.5. Nataliya Hryniv – Ph.D., Assoc.Prof., Lviv Polytechnic National University, Ukraine

Taras Danylovych – Ph.D., Assoc.Prof., Lviv Polytechnic National University, Ukraine

CHAPTER 2. INNOVATIVE AND MODERN FOUNDATIONS OF PEDAGOGY AND PSYCHOLOGY

2.1. Nadiia Borysenko – Candidate of Pedagogical Sciences (PhD), Senior Lecturer of the Technological and Professional Education Chair, Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv National Pedagogical University, Ukraine

2.2. Alina Dmytrenko – Doctor of Philosophy, Senior Lecturer of Theory and Methodics of Preschool Education Chair, Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv National Pedagogical University, Ukraine

2.3. Olena Nikitina – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Preschool and Primary Education, Central Ukrainian State University named after Volodymyr Vinnichenko, Ukraine

2.4. Liudmyla Lukaniova – Senior Lecturer of the Department of Special and Inclusive Education, Lesya Ukrainka Volyn National University, Ukraine

2.5. Dmytro Tsys – Candidat of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv National Pedagogical University, Ukraine

2.6. Tetiana Khoruzhenko – Pedagogical Sciences Candidate (PhD), Assistant Professor, Assistant Professor of Technological and Professional Education Chair, Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv National Pedagogical University, Ukraine

CHAPTER 3. THEORETICAL FOUNDATIONS OF THE FORMATION OF GRAPHIC AND GRAPHIC AND INFORMATIONAL COMPETENCES OF STUDENTS OF ENERGY SPECIALTIES ON THE BASIS OF TRAINING AT A PEDAGOGICAL UNIVERSITY

3.1., 3.2., 3.3. Serhii Onyshchenko - PhD, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Professional Education, Labor Training and Technologies, Berdyansk State Pedagogical University, Ukraine

Scientific Edition

Series of monographs Slovak Publishing House NES Nová Dubnica s.r.o.

Monograph 2

**European Vector of Modern Education,
Science and Production - 2024**

Collection of abstracts

*The authors are responsible for the selection, accuracy of the
facts, quotations and other information*

Publishing House NES Nová Dubnica s.r.o.
M.Gorkého 820/27, P.O.BOX
018 51 Nová Dubnica, Slovenská Republika
tel. +421-42-4401 209

NES NOVÁ DUBNICA S.R.O.

ISBN 988 – 963 – 8454 – 15 – 3 - 3S

Publishing House NES Nová Dubnica s.r.o.

M.Gorkého 820/27, P.O.BOX

018 51 Nová Dubnica, Slovenská Republika

tel. +421-42-4401 209